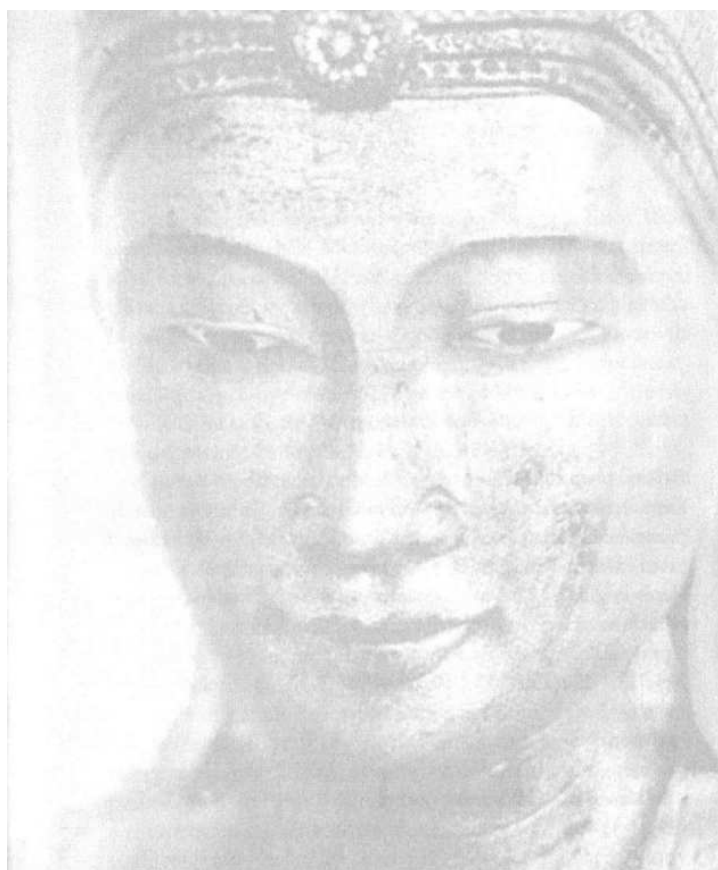

Ashin
Ottama

Karma, přerozování, samsara

KNIHOVNA MOMO A
VITARIAN

DO PDF PŘEVEDL VITARIAN
vitariann@gmail.com

Obsah

<i>Předmluva</i>	5
<i>Základní pojmy</i>	7
PŘEJEME-LI SI POROZUMĚT...	11
KARMA	17
Analogie z oblasti fyziky	18
Voda hledající moře	20
Babička Mary	23
Mezera	26
Imaginární příklady	29
Zákoník veškerenstva	35
Vítězství nad vlastním úspěchem	40
Otrhaný pasažér	41
Nos na okenní tabulce	43
Na jabloních banány nerostou	44
Dálnice času	51
Zánik karmy	54
Laboratoř dhammy	56
Jak Honza donutil svou dobrou karmu, aby se projevila	60
Batoh plný karmy	63
PŘEROZOVÁNÍ	67
Malé cvičení	68
Co je to vlastně „já“?	69
Utrpení nejlepší jakosti	73
Neosobní „já“	75
Mikroskopická úroveň znovuzrovnání	77
Zažloutlá fotografie	79
SAMSÁRA	87
Rozsah lidské zkušenosti	89
Materialita	95
Objektivní hmota	101
Hmotnost duchů	106
PÁR SLOV NAVÍC...	109
Mnoho vrcholů na „Hoře analogie“	112

Předmluva

Tento esej má svůj původ v Barmě. Na konci roku 1991 jsem odjel do Mahási Meditačního centra praktikovat intenzivní formu meditace. V roce 1993—1996 jsem pak studoval v Mahási Training School v Rangúnu, což je pobočka hlavního Mahási Meditačního centra. V době studia mě tam navštívila malá skupina amerických psychologů. Jejich nepředpojatost, svěží zvědavost a otevřenost přispěly k příjemné atmosféře našeho setkání. Obsáhlý a intenzivní rozhovor toho odpoledne pak dal podnět ke knížce, kterou držíte v ruce.

Z mého současného pohledu se zmíněný dialog odehrál již vlastně velmi dávno; podobných setkání a rozhovorů se mezi tím konalo mnoho. Zdá se ale, že v onom rozhovoru se můj postoj k tématu karmy, přerozování a různých úrovní existence ucelil a propojil, takže i nyní, po několika letech, se k této tematické trojici v různých obměnách často vracím, a to jak na přednáškách, tak i v osobních rozhovorech na meditačních kursech.

I když se námět knížky týká pouze jedné, dalo by se říci rámcové části Buddhovy nauky, může mít jeho hlubší pochopení pro naši životní orientaci dalekosáhlý význam a dopad. Živý a upřímný zájem lidí na přednáškách o karmě a přerozování mi vždy potvrdil nezměněnou důležitost a aktuálnost této tematiky také pro člověka současné doby. I v knižní podobě si toto pojednání udržuje původní neformálnost a přímost.

Témata dokresluji mnoha přirovnáními z denního života i vědy. (Relativně početné analogie a příklady z oblasti fyziky by ale neměly vyvolat dojem, že jsem odborníkem na poli moderních vědních oborů.) Eсей jsem doplnil krátkými citáty příslušných pasáží z Buddhových proslovů, ke konci jsem zařadil pojednání o „materialitě“ a „objektivní hmo-

tě", v závěru jsem pak shrnul a porovnal různé přístupy a postoje ke třem hlavním tématům knihy.

Jak jsem již zmínil, původní Buddhovo učení tvoří podklad, z něhož v následujícím textu vycházím. V několika případech pro dokreslení uvádím také stanovisko théravadové abhidhammy a postoj pozdějších komentářů. Pasáže reprezentující mé vlastní myšlenky jsou zřetelně jako takové uvedeny.

Pro ty, kteří dosud nejsou obeznámeni s Buddhovou naukou, jsem na začátku knížky zařadil volné vysvětlení některých základních pálijských pojmů, bez kterých se v textu neobejdeme. Doktrinální otázky však nejsou hlavním předmětem eseje.

Touto prací chci především oslovit a vybídnout všechny opravdově a nezaujatě uvažující lidi, aby si znova prověřili ony tzv. „dané reality“ našeho života. Chci je pozvat k hlubokému zamyšlení nad základním charakterem a pravou povahou lidské existence.

Můj dík patří všem, kteří různým způsobem přispěli k realizaci knihy, zejména Bhantemu U Vidždžóbhásovi, Saya U Chit Tinovi a Anně Maclachlanové.

Vděčností jsem zavázán rovněž Bhikkhu Bódhimu, Bhikkhu Nánálokovi, Bhikkhu Bódhisárovi a Jindřichu Špicnerovi za jejich velice podnětné a konstruktivní připomínky. Na základě jejich upozornění a návrhů jsem mohl doplnit a opravit mnohé pasáže následujících kapitol. (Protože jsem však v některých bodech tvrdošijně setrval na svém vlastním pojetí, odpovědnost za všechny nepřesnosti či omyly padá výlučně na moji hlavu.)

Doufám, že následující stránky vám přinesou inspiraci. Text mnohdy plynul na papír s představou, že spolu vedeme vzájemný rozhovor. Pokročíme, když se naše myslí setkají. Předmět eseje není snadný, a proto se v textu snažím udržet jistou lehkost a humor. Ten úsměv je ale míněn docela vážně.

Základní pojmy

V tomto malém slovníčku pojmů vysvětluji význam několika základních pálijských termínů, které by bylo velmi obtížné přeložit do češtiny. Navíc mnohé z nich v posledních letech v západní kultuře zdomácněly do té míry, že jakýkoli pokus o překlad by vyvolal spíše nejasnosti a nedorozumění.

buddha — „probuzený“, titul pro dokonale osvobozenou bytost, která dosáhla plného osvícení vlastním přičiněním, bez pomoci učitele. Z buddhistických textů vyplývá, že se buddhové v průběhu nesčetných eonů objevují jen velmi zřídka. Poslední buddha žil před 2 500 lety v severní Indii pod jménem Siddhattha Gótama.

dhamma (v sanskrtu *dharma*) — pravda; pravda o tom, jak věci jsou, základní řád veškerenstva; Buddhovo učení vedoucí k míru a svobodě nibbány.

théraváda — „učení Starších“. Jediná z osmnácti škol raného buddhismu, která se zachovala až dodnes. Je to směr, který se dost věrně přidržuje toho, co učil historický Buddha Gótama. Kromě jistého zastoupení na Západě nalezneme dnes théravádu hlavně v Barmě, Thajsku a na Srí Lance.

karma (v páli *kamma*) — vědomé jednání. Přesněji, karma je záměr, který motivuje naše úmyslné jednání a počínání. Tyto volní impulsy vytvářejí latentní karmický potenciál. Když se naskytne příležitost, karmická „síla“ (či spíš „potřebnost“) se projeví a přivodí odpovídající následek nebo ovlivní průběh situace. Karma nevytváří neměnný osud, projevuje se spíše jako škála různě silných dispozic a předpokladů. Obecně řečeno, karma se podílí na formování mentální i tělesné stránky bytosti a ve značné míře ovlivňuje i průběh života.

vipáka — proces, kdy karma vydá svůj následek.

samsára — koloběh znovuzrozdování, nekonečně se opakující cyklus zrození a smrti na různých úrovních existence. V širším pojetí termín *samsára* bývá někdy trochu nepřesně chápán jako souhrn všeho, všech existenčních úrovní, jako celá projevená skutečnost, „veškerenstvo“ nebo „všehomír“ v časové neohraničenosti a cykličnosti. V této perspektivě vědecký vesmír je pouze jeden velice úzký aspekt „veškerenstva“.

nibbána (v sanskrtu *nirvána*) — nepodmíněná skutečnost; nejvyšší svoboda, mír a nejjemnější štěstí, osvobození od všech druhů neutěšenosti, neuspokojivosti a utrpení, osvobození od přerodování a smrti, nejvyšší čistota a „zdravost“. Nibbána znamená ukončení nevědomosti, touhy a lpění, ustání všech mentálních deformací a nečistot.

magga-phala — moment osvícení, krátká zkušenost nibbány. V původní Buddhově nauce existují čtyři stupně osvícení.

bódhisatta (v sanskrtu *bódhisattvá*) — buddha před svým osvícením; bytost, která zasvětila svůj život i celou příští existenci cíli stát se plně osvíceným, vědoucím buddhou-učitelem, který — díky svým speciálním kvalitám — je schopen maximálně pomoci ostatním bytostem. (Arahat je také plně osvobozen, protože však nemá všechno vědění a není vybaven všemi schopnostmi, nemůže učit tak efektivně jako buddha.)

arahat — bytost na čtvrtém stupni osvícení; plně osvobozená bytost, která úspěšně následovala cestu vytyčenou Buddhou.

sutta (v sanskrtu *sútra*) — Buddhův proslov, Buddhova řeč. *páli* — jazyk nejstaršího buddhistického kánonu, velmi blízký jazyku, kterým mluvil Buddha.

V tomto textu používám převážně pálijskou formu výrazů, i když jsem si vědom, že sanskrtské znění je v některých případech obvyklejší. Chci tím vyjádřit své napojení na původní Buddhovo líčení. V buddhismu se sanskrt používal hlavně v pozdějších modifikacích Buddhovy nauky, při nichž došlo k citelnému posunu jak významu některých slov, tak i konečného cíle. V knize kvůli srozumitelnosti používám sanskrtskou formu karma.

Tipitaka — (doslova „Tři koše“), nazývána také „pálijský kánon“. Je to nejstarší, v přímých kopiích dochovaný záznam Buddhova učení. Byl zapsán okolo roku 80 před Kristem na Cejlonu a skládá se ze tří částí:

1. *vinaja-pitaka* je první koš a jejím tématem jsou principy a pravidla mnišského života;

2. *suttanta* neboli *sutta-pitaka* — druhá část pálijského kánonu, je sbírkou Buddhových řečí;

3. *abhidhamma-pitaka* — „Vyšší učení“, třetí část pálijské Tipitaky, která byla začleněna do kánonu pár set let po Buddhově odchodu z pozemské existence. Je to vysoce abstraktní detailní analýza čtyř nejvyšších nebo „nejzazších“ skutečností (materiality, vědomí, mentálních faktorů a nibbány). Není lehké ji pochopit. Popisuje a vysvětluje základní povahu mysli, materiality a nibbány z pozice hlubokého analytického vhledu. Abhidhammu lze chápat jako pozdější rozpracování a doplnění Buddhova učení.

vipassaná — hluboký vhled do reality, vhled do charakteru našeho prožívání a existence; druh meditace, který má za cíl uvidět skutečnou podstatu mysli, těla i všech ostatních podmíněných věcí a procesů. Vyvrcholením této cesty je odstranění veškerých mentálních deformací a znečištění (jako je touha, žádostivost, nenávisť, nevědomost apod.), které jsou hlavními příčinami nedostatečnosti, neutěšitelnosti a utrpení.

Praxe meditace *vipassaná* zbavuje mysl ulpívání, postupně ji otevírá a čistí. V pokročilejším stadiu meditace *vipassaná* umožňuje meditujícímu vidět, jak mysl pracuje a funguje, kde dělá chyby, jakým způsobem vytváří svůj vlastní svět. Přímý vhled do nestálosti, neuspokojivosti a neosobnosti všech podmíněných procesů koriguje a léčí naše nesprávné, sebestředné vnímání, rozptýlí nevědomost a v nejvyšším bodě vede k realizaci nibbány.

samatha — cvičení soustředění mysli; druh meditace směřující ke koncentraci, hlubinnému klidu a čistotě mysli. Meditující zaměřuje svou pozornost na jediný zvolený meditační objekt za účelem dosažení stavu „vnoření“ [*džhána*].

džhána — hluboké mentální vnoření, které má mnoho druhů, stupňů a intenzit; vysoký výsledek na cestě meditačního soustředění.

dukkha — všechny druhy a typy nepříjemnosti, neuspokojivosti, neutěšenosti, nedostatečnosti a utrpení; jedna ze tří základních univerzálních charakteristik všech podmíněných věcí a procesů; zbývající dvě charakteristiky jsou nestálost (*aničča*) a neosobnost (*anattá*).

bhikkhu — buddhistický mnich.

pojmem — mentální konstrukt, označení, koncept, myšlenka; jméno, které dáváme věcem, procesům, vlastnostem apod. Pojem nepostihuje skutečnou realitu věcí, je její pouhou reprezentací, interpretací, odleskem.

materialita — hmotná skutečnost, materiální jev. (Pod obvyklým pojmem hmota si většinou představujeme hutný, stabilní objekt, jak se nám normálně jeví. V následujícím eseji se takovému pojetí hmoty dost vyhýbám a pro označení hmotné skutečnosti často volím neutrální slovo materialita.)

nejvyšší skutečnost, poslední realita — (*paramattha-dhamma*) skutečnost tak, jak opravdu je v nejvyšším, nejzazším smyslu (na rozdíl od relativní konvenční reality našeho běžného života), pravá skutečnost mysli a těla. Tato nejzazší realita je ještě podmíněná, tzn. vzniká a zaniká a má příčinu. Absolutní nepodmíněná realita je pouze nibbána.

Žádné české slovo nevystihuje plně význam pálijského termínu *paramattha*. V textu jsou tudíž podle kontextu použity různé výrazy: nejvyšší realita, nejzazší skutečnost, poslední nebo pravá skutečnost apod.

Přejeme-li si porozumět.

Přejeme-li si porozumět Buddhovu učení v jeho původním významu a nezmenšeném, doslova závratném dosahu, potřebujeme si vyjasnit tři základní pojmy, které se v Buddhově nauce vyskytují velmi často a které vytvářejí rámec celého učení. Jde o karmu, přerodování a samsáru.

Tyto výrazy jsou pro obyvatele Asie třemi životními realitami. Pro lidi ze Západu jsou ale spíše třemi velkými otazníky.

Ne že bychom nerozuměli, co je míněno. Všichni máme alespoň jistou představu o významu těchto slov. Pojem *samsára* je možná méně známý, zato *karma* a reinkarnace se staly téměř módními slovy. Mnoho lidí dokonce zná jejich přesný význam v kontextu Buddhovy nauky. Nicméně co se zdá být velké většině západních lidí společné, je základní nejistota, nejasnost či pochybování v otázce skutečné platnosti učení karmy, znovuzrozdání a samsáry: Do jaké míry patří tyto staré nauky do kategorie metafor, intelektuálních konstruktů, archaických archetypálních mýtů, důmyslných nástrojů etické výchovy atd., a do jaké míry se jedná o skutečné, existující řídicí principy našeho života a světa? Mají být tyto teorie brány doslova, anebo jsou to pouze pozůstatky starých náboženských paradigmat bez skutečného vztahu k současnému životu?

V následujících kapitolách nabízím kromě základní teoretické informace i různé úvahy a reflexe k těmto důležitým bodům Buddhovy nauky. Není mým přáním, aby čtenář převzal předložený materiál. Skutečným smyslem knihy zůstává inspirovat a stimulovat k ujasnění vlastního postoje a k nalezení vlastních odpovědí na rámcové otázky našeho života.

Esej nepřináší nová překvapivá svědectví o vzpomínkách na minulé životy. Není mým cílem prokazovat věrohodnost zákona karmy a znovuzrovnání podobným způsobem. Mám pocit, že v tomto směru bylo vykonáno již relativně dost. Navíc zprávy o vzpomínkách na dávné události a zážitky předešlých životů vedou většinou k příliš jednostrannému, pro můj pocit a současnou dobu až trochu prostomyslnému chápání znovuzrovnání. Nemyslím, že by mnoho lidí mohlo získat podstatnější vhled do mystéria života a smrti čtením či posloucháním těchto zajímavých a podmanivých příběhů. Ilustroval bych to následujícím příkladem:

Kdybychom šli do ulic některé západní metropole a položili lidem na chodníku přímou otázku: „Věříte, že se po smrti znovu zrodíte?“ — možná jedna třetina tázaných by odpověděla, že nikoli. Druhá třetina by asi řekla, že ano (ve všech náboženstvích se mluví o nějakém druhu života po smrti), a zbývající třetina by pravděpodobně s konkrétní odpovědí váhala. Vezmeme-li jako referenční bod Buddhovo učení, potom všechny tři skupiny mají v jistém smyslu pravdu, ale zároveň se i mýlí.

Z buddhistických textů vyplývá, že se v procesu smrti mysl a tělo rozloží a stejná mysl a stejné tělo se již nikdy nevrátí. Zdálo by se tedy, že v tomto bodě je první skupina pravdě nejbližší. Jenže naakumulované energie, karmický potenciál doprovázený touhou po existenci přivede novou mysl a nové tělo k individuálnímu životu, takže se narodí nová bytost. Zde by se dalo říci, že zaujala pravý názor

druhá skupina. Nicméně podle Buddhova učení neexistuje žádné skutečné a trvalé „já“, které by se mohlo přerodit. Otázka sama je špatně formulována. Z tohoto pohledu zareagovala třetí skupina nezastávající žádné definitivní stanovisko možná nejpřiměřeněji.

Na uvedeném příkladu můžeme vidět, že u komplexních otázek jakýkoli příliš zjednodušený přístup typu „ano-nebo—ne“ obvykle míjí podstatu věci. Černobílý postoj nemůže uspokojivě obsáhnout a vyjádřit hlubší úrovně mnohavrstevné, mnoháúrovňové reality. Na cestě k opravdovému poznání nám pomůže spíše nepředpojatá a citlivá vnímavost k podstatě věcí. Ta nás nakonec může vést k mnohem obsáhlejšímu a „plnějšímu“ pohledu na realitu našeho života, než jak jsme normálně zvyklí.

Možná že i na Západě přestane být osvícený, nezdeformovaný a odlehčený způsob vnímání života výlučnou doménou nejvyšších spirituálních realizací a začne více probleskovat až do obecného povědomí lidí. Možná. Zatím se však dá pouze konstatovat, že naše nazírání světa je stále ještě silně vězněno a limitováno materialistickým pojetím. Představa, že vědomí a všechny mentální a spirituální funkce jsou výlučným produktem mozkových buněk, úzce souvisí s myšlenkou a vírou, že smrt těla přinese definitivní konec také všem životním energiím, silám a celému existenčnímu potenciálu jedince. Tento názor se dosud považuje za zřejmý, logický a jednoduchý — možná až trochu příliš jednoduchý: „Prostě užij si co nejlépe života — a tím to hasne.“

Buddha kritizoval a odmítal tento materialistický světonázor. Označil jej jako nesprávný nejen proto, že nepostihuje dostatečně skutečnost. Materialistické nazírání reality může snadno podpořit dojem, že etické a neetické počínání nemá buď žádný, nebo jen malý vliv na kvalitu našeho života. Takto krátkozraké pojetí je pak schopno přivést lidi na skutečně pomýlenou cestu a zničit jejich existenci.

Materialistická teorie sama o sobě není principiálně „špatná“ nebo „zlá“. Již v Buddhově době existovala například jedna filosofická skupina, která zastávala víceméně „materialistické“ chápání světa. Své přívržence ale vedla k rozumnému a střídmému způsobu života. Potíž s materialistickou filosofií spočívá v tom, že zobrazuje a vysvětluje nevyjádřitelnou a nezachytitelnou skutečnost života a světa tak omezeným a jednostranným způsobem, že se dá mluvit o skutečné deformaci reality.

Jistý nepříjemný pocit může vyvstat, když si uvědomíme, že předmět tohoto eseje se plně vztahuje i na náš vlastní život, zrození a smrt a že upozorňuje na všechno to neznámé, které prý bude po smrti následovat. Umírání a celé mystérium za oponou smrti je obtížná oblast pro nás pro všechny. S vnitřním nepokojem si uvědomujeme, že nemáme téměř žádnou kontrolu nad ústředními skutečnostmi vlastní existence. Někteří lidé raději uhýbají podobným tématům, aby si nemuseli připustit nepříjemné „vyrušující“ myšlenky. Takový přístup mi ale připomíná pacienta s bolavým zubem, který nepřetržitě bere prášky proti bolesti, místo aby šel k zubaři.

Hluboký vhled do funkce karmy a jasná vize nekonečného přerazování v různých sférách existence byl velmi podstatný úvodní zážitek Buddhovy noci osvětlení. Toto poznání podnítilo konečný krok vrcholící v překonání všech zbývajících mentálních „utkvělostí“ (*ásava*), v dosažení dokonalého poznání a osvobození, v nabytí spirituální vševědoucnosti, v realizaci pravděpodobně toho nejhlubšího a nejobsáhlejšího osvětlení v dějinách celého lidstva.

Motivace k praktikování dhammy a náš pocit naléhavé platnosti Buddhova učení má mnohdy přímou souvislost se způsobem a úrovní našeho chápání karmy, znovuzrokování a samsáry. Správné obeznámení se s touto oblastí může mít pro nás velký přínos. V následujícím textu bych chtěl pojednat o těchto věcech ze stanoviska naší současné západně

strukturované mysli — to znamená pokud možno jasně, srozumitelně a nedogmaticky.

V tomto duchu, na rozdíl od tradičního přístupu, se zde chci pokusit posunout zmíněná tři témata z oblasti víry a nevíry do oblasti větší či menší pravděpodobnosti. Pro většinu současných západních lidí je takový přístup podle mého soudu adekvátnější a upřímnější. Připomínám ale, že i tak zůstanou témata tohoto pojednání do značné míry mimo dosah usvědčující průkaznosti. Tím se však celá naše zamýšlená exkurze do mystéria existence a neexistence stává jenom zajímavější a jiskřivější.

Jako důležitou součást výbavy na naši cestu bych chtěl velmi doporučit ještě jednu změnu vnitřního přístupu: je to přesunutí z oblasti omezeného egocentrického postoje typu „...já přece vím a vnímám všechno podstatné...” do citlivější a realističtější polohy hlubokého respektu k neuchopitelné skutečnosti. Je to pozice radostné, osvobozující pokory před tajemstvím zrození, života a smrti, pokory před něčím, co je nedozírně obsáhlejší než naše normální schopnost představy, chápání a reflektování.

Tímto malým úvodem bych chtěl navodit jistou uvolněnost, upřímnost a otevřenost, zkyprit a „provzdušnit” zaběhané cesty našeho konvenčního postoje, abychom se s naším tématem mohli setkat skutečně kreativním způsobem, tak aby se mohla otevřít nová dimenze pohledu na naše žití.

Učení karmy, znovuzrokování a samsáry se vzájemně doplňují a tvoří vlastně jediný celek. Nebylo by zcela správné uvažovat o nich jako o třech odloučených tématech. Pro účel tohoto eseje se však o nich pokusím pojednat jednotlivě, jak jen to bude možné.

•

Karma

Základní princip nauky o karmě není pro nás ničím opravdu novým, ničím, čeho bychom si již nebyli alespoň částečně vědomi: Každé konání má nebo bude mít nějaký efekt, každá akce vyvolá nějaký následek. Navíc každé naše počínání má vliv na naši mysl, každé naše jednání v ní zanechá stopu. Kvalita mysli má přímý vztah ke kvalitě našeho života. Všichni máme více či méně jasné povědomí o těchto vztazích a souvislostech. Učení karmy však probírá zmíněné velmi obtížně zachytitelné souvislosti mnohem hlouběji a nabízí nám mnohem přesnější vysvětlení celého procesu.

Západní kultura nás naučila posuzovat kvalitu jednání a akcí hlavně podle toho, jaký vliv a následek bude mít ten který čin na naše okolí. Učení karmy se však v základním charakteru zabývá hlavně tím, jaký vliv a následek má ten který čin, chování, postoj nebo smýšlení na jedince samého, tzn. na toho, kdo činy koná.

Co k tomu říká Buddhovo učení?

Všechno vědomé jednání tělem, řečí i myslí je karma. Přesněji řečeno karma je vůle nebo záměr (*čétaná*), které motivují naše jednání, je to ten mentální impuls nebo náklon, v duchu kterého reagujeme na odvíjející se situaci.

„Mnichové, záměr, říkám, je karma. Vedení záměrem, bytosti tvoří karmu tělem, slovem a myslí.“

Anguttara-nikája VI, 6, 63

Tyto karmické volní impulsy vyvolávají nebo mají potenciál vyvolat jistý odpovídající druh následku *[vipáka]*. Všechny naše záměry, přání, averze, reakce, chtění, rozhodnutí, odpor, příklon atd. atd. jsou jako semínka, která mají schopnost za příhodných podmínek vzklíčit, růst, přinést svoje ovoce a tím ovlivnit náš život.

„Jaké sémě kdo seje, takové plody bude sklízet.“

Samjutta-nikája XI, 2, I

Několik reflexí o karmě ze stanoviska našeho soudobého myšlení:

Analogie z oblasti fyziky

Nauka o karmě má jistou podobnost s fyzikálním zákonem zachování hmoty a energie.

Tento velmi rudimentární zákon klasické fyziky nás učí, že ani hmota, ani energie nemohou zaniknout beze stopy. V našem relativním univerzu probíhají pouze fyzikální nebo chemické přeměny, transformace a mutace, ale nic nemůže prostě zmizet.

Obligátní příklad školních učebnic: Není možné zničit kapku vody. Když vyschne nebo se vypaří, za jistých podmínek opět zkondenzuje, když zmrzne, jednoho dne zase roztaje. Když ji rozložíme elektrolýzou, vytvoří se kyslík a vodík. Přiblížíme-li hořící zápalku ke směsi těchto plynů, nastane malý výbuch-štěknutí a stěny nádoby se orosí. Voda se znovu objeví coby „popel“ onoho hoření. (Vzpomínáte si ještě na školní hodiny fyziky s praktickými pokusy, které většinou dopadly trošku jinak, než jak měly?)

Einstein spočítal, že kdyby se nám podařilo v nukleární reakci plně rozložit atomy vodní kapky, obdrželi bychom úděsné množství energie: $E = mc^2$ („E“ znamená energie, „m“ se v našem případě vztahuje na kapku vody a „c²“ je ten hrozivý multiplikační faktor: rychlost světla na druhou!).

Energie může „vykrytalizovat“ zpět v hmotu, jak potvrzují experimenty ve vysokoenergetických urychlovačích, ale mnohem spíše se přemění v nějaký jiný druh energie. Národným příkladem je energie sluneční: Na Slunci atomy vodíku přecházejí v atomy helia. Tato jaderná fúze vysílá do kosmu energetické záření, které my na Zemi vítáme jako sluneční svit. Zelený chlorofyl světlo váže a dává tak vyrůst pozemské vegetaci. Z uschlých větví si rozděláme oheň. Uchovaná energie Slunce nám na táborovém ohni opeče špekáček.

Podobný příklad: fosilní paliva explodují ve válci motoru. Energie pravěkého slunce se aktivuje a naše auto jede velice rychle až na příští křižovatku, kde se rozsvítila červená. Šlápneme na pedál a přeměníme kinetickou energii automobilu na teplo brzd...

Můžeme šťastně žít i bez znalosti všech velmi komplexních fyzikálních a chemických souvislostí a zákonitostí. To však neznamena, že bychom mohli popřít jejich existenci. S karmou je tomu obdobně.

Učení karmy můžeme tak trochu chápat jako rozšíření nebo prodloužení platnosti zmíněných zákonů materiálního univerza na více subtilní úroveň procesů naší mysli. Ani zde nemohou žádné mentální impulsy zmizet beze stop. Každý záměr zanechává v naší mysli latentní stopu. Když karmický potenciál uzraje a okolnosti se stanou příznivé, tato síla vyvolá jistý efekt, spotřebuje se nebo „vybije“ vyvoláním určitého následku.

Nenechte se mýlit, mentální procesy nejsou slabé nebo bezvýznamné: Myslíte, že nový typ letadla vyvinuly ateliéry

a dílny firmy Boeing? Nové letadlo vytvořila především mentální energie. Byla to síla pojmů, myšlenek a idejí, boiengových inženýrů a zaměstnanců, síla jejich vůle a záměrů. Vpravdě mysl je předchůdcem všech našich činností, ona je architektem celé naší civilizace.

Voda hledající moře (trochu obtížné a abstraktní)

Kanonický text *Udána* 8,3 popisuje nibbánu jako to Ne-zrozené, Nevzniklé, Nestvořené, Nezformované. Z tohoto pohledu cokoli, ale hlavně vše osobní a sebestředné, narušuje základní prvotní vyrovnanost a všepojímající „zdravost“ toho „Nevzniklého“, takže něco = nějaké fenomény se začnou projevovat a probíhat.

Na úrovni bytostí platí, že jakýmkoli projevem vůle nebo chtění ztrácíme/odkládáme subtilní mír a vyrovnanost právě „nevzniklosti“ *ujednáme*. Ze stanoviska tohoto „Nevzniklého“ je každý osobní záměr nebo chtění jistým rozrušením, prolomením, jistým druhem dluhu, který si vynucuje být „splacen zpět“; je to jistá nerovnováha, která si žádá znovunastolení rovnováhy. Toto narušení/poranění nezformované „zdravosti“ nese v sobě latentní tendenci a sklon vybit svůj potenciál a zahojit se zpět do „Nevzniklého“.

Promiňte, jsem si vědom, že se tyto věty pro svou abstraktní podobu asi sotva dají číst — snad nás osvěží přirovnání: Ctihodný Nárada, buddhistický mnich ze Srí Lanky, napsal: „Tak jistě, jako voda hledá svoji vlastní úroveň (moře), právě tak karma, když nalezne příležitost, vydá svůj nevyhnutelný následek...“

Následek karmy se nazývá *vipáka*. Je to čas vyrovnávání dobrých či špatných „dluhů“. Je to proces, kdy nějaký karmický impuls nalezne příležitost projevit se vyvoláním nějakého odpovídajícího následku. Jedna malá část původní rovnováhy se znovu nastolí.

Tento model karmy je samozřejmě jenom hrubý a nedokonalý náčrt. Je nepřesný v mnoha ohledech, ale mám ho rád, protože zobrazuje to „zrozené“ a „zformované“ jako něco, co je principiálně v nerovnováze, něco, co je ve své nejprvotnější podstatě odlomené nebo prolomené.

Předchozí analogie vyvolává dojem, že vlastně jakákoli karma (prospěšná i neprospěšná) by se mohla chápat jako jisté narušení „nejvyšší pravosti“ — a do značné míry tomu tak skutečně je. Podle Buddhovy nauky i ta nejvznešenější karma čistého a hlubokého meditativního vhroužení (*džhána*) vede sice k nevyslovitelné mimosmyslové blaženosti na nepředstavitelně dlouhou dobu, nevede však mimo dosah samsárického znovuzrozdování, a tudíž není Buddhovým cílem.

Představovat si „Nezrozené, Neprojevené“ buď jako čistou existenci, anebo naopak jako úplnou anihilaci existence, jako statické, anebo naopak jako dynamické, osobní nebo neosobní by bylo stejnou měrou nesprávné a zavádějící. Ale ještě větším omylem by bylo chápat Buddhovu cestu jako cestu pasivity. Bytostem, které se nacházejí v koloběhu vznikání a zanikání, Buddha zřetelně doporučuje konání prospěšných činů a kultivaci dobrých myšlenek. Následující citát se snažím uvést v plném nezkráceném znění, aby si čtenář mohl utvořit představu, jak důrazně Buddha někdy prezentoval důležité body svého učení.

„Mnichové, zanechte neprospěšných věcí. Je možné jich zanechat. Kdyby nebylo možné zanechat neprospěšných věcí, nemluvil bych k vám takto. Ale protože je možné zanechat neprospěšných věcí, proto vám říkám: »Mnichové, zanechte

konání neprospěšných věcí.« Kdyby zanechání neprospěšných věcí nevedlo k prospěchu, ale plodilo utrpení, neříkal bych: »Mnichové, zanechte konání neprospěšných věcí.« Ale protože zanechání neprospěšných věcí vede k prospěchu a radosti, proto říkám: »Mnichové, zanechte konání neprospěšných věcí.«

Mnichové, konejte prospěšné věci. Je možné je konat. Kdyby nebylo možné konat prospěšné věci, nemluvil bych k vám takto. Ale protože je možné konat prospěšné věci, proto vám říkám: »Mnichové, konejte prospěšné věci.« Kdyby konání prospěšných věcí nevedlo k prospěchu, ale plodilo utrpení, neříkal bych: »Mnichové, konejte prospěšné věci.« Ale protože konání prospěšných věcí přispívá k prospěchu a radosti, proto říkám: »Mnichové, konejte prospěšné věci.«"

Anguttara-nikdja II, 2, 9

Tázán při jedné příležitosti na esenci svého učení, Buddha stručně shrnul:

„Nekonat zlé, neprospěšné věci, konat dobré, prospěšné věci, čistit svoji mysl — to je učení všech buddhů.“

Dhammapada 183

Jinde Buddha jednoznačně potvrzuje, že není třeba se obávat konání prospěšných činů:

„Mnichové, neobávejte se konání dobrých skutků. Dobré skutky — to je jméno a synonymum pro radost.“

Anguttara-nikdja VII, VI, 58b

Analogie vody, která nakonec dosáhne úrovně mořské hladiny, by mohla vzbudit myšlenku, že konečného osvobození je možné dosáhnout teprve tehdy, když všechna karma vydá svůj plný příslušný následek. Některé pasáže v textech

jako by takové pojetí podporovaly, ale hlavní linie Buddhovy nauky staví tuto okolnost do poněkud jiného světla:

„Neříkám, mnichové, že vědomě vykonané nashromážděné činy (karma) dojdou utišení, aniž bytost prožije jejich následky buď v tomto, v příštím anebo některém pozdějším životě. A neříkám, mnichové, že je možné dojít konce neutěšenosti a utrpení, aniž tyto vědomě vykonané nashromážděné činy (karma) dojdou utišení.“

Anguttara-nikája X, XXI, § 9 (208)

Často bývá uváděn případ hromadného vraha Angulimály, který po setkání s Buddhou poměrně rychle dosáhl plného osvícení. Texty ale nezmiňují, jak jeho meditace probíhala. V Barmě se traduje případ člověka, který měl na svědomí lidské životy. Na jistém stupni meditace procházel v meditačním centru nepředstavitelným utrpením, kdy se jeho karma zjevně čistila. Existuje několik různých pojetí, ale pravdě budeme asi nejbližší, když si Buddhovu cestu představíme hlavně jako způsob neutralizování, deaktivování a odpojování nežádoucího karmického potenciálu. Ještě se k tomuto bodu vrátíme.

Babička Mary — gastronomické přirovnání

Žiješ v domácnosti společně se svojí starou, trochu potrhlou babičkou, která ti vaří. Protože ale nemůže na nohy, nechodí ven, a proto je zcela závislá na potravinách, které každý den nosíš domů. V kuchyni má obrovský mrazák.

V podstatě je na ni spolehnutí, ale jsou s ní i vážné problémy: je silně nahluchlá a prakticky se s ní vůbec nedá komunikovat. Nejenže tvoje gastronomická přání neslyší, ona se o ně ani v nejmenším nezajímá. Vaří svým vlastním stylem podle svých vlastních receptů.

Jediný způsob, jak pro sebe můžeš zajistit dobrou stravu, je nosit domů kvalitní potraviny. Tvoje podivínská babička připraví dobrá jídla, pokud ji budeš správně zásobovat. Nebylo by ale bláznovstvím očekávat lahodnou tabuli, když je jediný proviant, který nosíš domů den za dnem, sestává pouze z plesnivých brambor, pytle pálivých paprik, shnilých rajčat, zkažených vajec a dalších potravin podobného druhu?

V předchozím přirovnání je naštěstí možné, pokud nějaký pokrm nemůžeme snést, vstát a dojít si na večeři do restaurace. V životě si však všechno pěkně vylížeme až do dna, když minulá karma přinese své plody.

Předložené analogie jsou pouze různými ilustracemi, které by nám měly pomoci porozumět vztahu mezi karmou a vipáky. Ve skutečnosti zákon karmy mechanickým, stereotypním či šablonovitým způsobem nepracuje. Funkce karmy a vipáky jsou velmi dynamické procesy. Bylo by zcela nesprávné představovat si sebe a svět jako ohromný hodinový stroj.

V théravádovém buddhismu je učení karmy součástí velmi komplexního zákona příčiny a následku. V našem zjevném světě, tak jak jej vnímáme, a v našem zjevném životě, tak jak jej žijeme, se události nedějí náhodně, nedějí se bez souvislostí, nedějí se samy od sebe. Události mají své příčiny, nebo lépe, celou řadu příčin. Na druhé straně by bylo nesprávné myslet si, že úplně všechno v našem životě je výlučná funkce karmy a vipáky:

„Někteří poutníci a bráhmani říkají: »Co všechno příjemné a nepříjemné člověk zakouší, i všechny ostatní mentální sta-

vy, to vše je zapříčiněno předešlou karmou.« Co k tomu říká Mistr Gótama?"

„Co se tohoto bodu týče, Sívako, některé pocity vyvstanou na základě funkce žluče, hlenu, větru, neharmonické funkce tělesných orgánů, na základě změny ročních období, na základě spěchu kvůli nečekaným okolnostem, na základě vnějšího ohrožení, na základě vlastní karmy. Ti poutníci a bráhmani, kteří říkají, že všechno, co člověk zakouší, že všechno je zapříčiněno pouze předešlou karmou, těm říkám, že nezastávají správný názor." *{zkráceno}*

Samjutta-nikája XXXVI, II, 3, § 21

Abhidhamma-pitaka vypočítává čtyřadvacet druhů kauzálních relací. Karma a vipáka jsou pouze dvě funkce z těchto čtyřadvaceti. V každém případě se však jedná o dvě centrální a rozhodující funkce: jejich působení přímo určuje poměr štěstí a strastí v našem životě. V kauzálních vztazích má karma funkci příčiny a vipáka je následek. Vipáka je proces zrání, kdy nějaká karmická formace vydá své ovoce.

Zákon čtyřadvaceti příčinných relací se týká všeho, co se v myslí a hmotě může odehrát. Můžeme říci, že učení karmy a vipáky (společně s učením o šesti kořenech, *hétu-paččaja*)¹ tvoří etickou část tohoto zákona. Vztahuje se totiž k dichotomii „dobrý a špatný“, „etický a neetický“, „prospěšný a neprospěšný“, „morální a nemorální“, „nápomocný a škodlivý“, „správný a nesprávný“; nepřímo také k dvojicím „moudrý a pošetilý“, „osvobozující a poutající“ apod.

[1] Tři kořeny zla: chtivost, nenávisť, zaslepenost a tři kořeny dobra: nepřítomnost chtivosti, nepřítomnost nenávisť, nepřítomnost zaslepenosti.

Mezera

Víte, proč je některé počínání dobré a jiné špatné? Nežertuji! Řekněte mi prosím sami za sebe, proč je dobro dobré a proč je zlo zlé. Třeba si myslíte, že tohle je kašička pro prvňáčky. Já vám ale mohu říct, že jsem byl skutečně překvapen, kolik lidí na Západě nemá jasno v tak základní otázce. Zkuste si na to odpovědět sami!

V úvodu většinou začneme kalit vodu předesláním, že v dnešní době se tyto kategorie velmi posunuly, znejasnily a „roztřepily“, a na důkaz možná odcitujeme několik protikladných výroků významných osob. Abychom setřeli jistý nádech trapnosti, možná si intelektuálně zažonglujeme s abstrakcemi některé filosofie, ale obvykle poměrně dost rychle dospějeme k bodu, kdy si uvědomíme, že — sami za sebe a pro sebe — to vlastně nevíme.

Abych uvedl zářný příklad takové fundamentální mezery v základní etické orientaci, prozradím vám, že mně bylo již přes třicet let, když se mi konečně tyto věci definitivně ujasnily: dobro je dobré, protože vede ke štěstí a svobodě srdce. Zlo je špatné, protože nakonec vede k utrpení, nesnáším a připoutanosti.

Jednoduché, není-li pravda? Ale zdaleka ne snadné. Tato „etika“ není otázkou názoru či filozofie.

Skutečně to je také základní význam nauky o karmě: „prospěšnými“ nebo „dobrymi“ Buddha nazývá ty mentální postoje a jednání, které nakonec mají za následek všechny různé druhy štěstí a volnosti, jako smyslová potěšení, jemnohmotné štěstí, čistou blaženost nemateriálního pohroužení. Dobrá karma nám může dokonce pomoci dosáhnout toho nejvzcnostnějšího subtilního štěstí, míru a osvobození nibbány. „Neprospěšné“ nebo „špatné“ naproti tomu Buddha nazývá všechny volní aktivity a jednání, které nakonec

přivodí různé druhy nepříjemností, frustrace, utrpení a připoutanosti.

Vycvičíme-li si trochu vnímavost a citlivost, budeme brzy schopni si všimnout, jak se kvalita, jasnost a volnost naší mysli mění prakticky okamžitě po každé výraznější mentální, verbální nebo fyzické aktivitě (obzvláště učiníme-li nějaké rozhodnutí). Toto je však pouhé malé ověření a jisté potvrzení výše zmíněného principu, pouhý náznak či předzvěst hlubších funkcí karmického zákona.

Abychom mohli funkci karmy vidět v jejím plném rozsahu, je třeba se dívat na existenci bytosti ne jenom z osobní perspektivy jediného přítomného života, nýbrž nazírat ji v její celosti a komplexitě, tzn. z perspektivy, která rámeček jediného života výrazně přesahuje. V této perspektivě je „současný život jedince“ chápán jenom jako jeden z mnoha projevů existenčního potenciálu bytosti.

A zde se dostáváme k přesné definici toho, co je prospěšné („dobré“) a co je neprospěšné („zlé“): jestliže záměr motivující jednání vychází nebo je spojen s chtivostí, odporem nebo zaslepeností (*lóbha, dósa, moha*)² nebo s dalšími modifikacemi těchto tří základních kořenů neprospěšnosti, jako sobeckostí, pýchou, agresí, strachem, závistí, pomstychtivostí, nepřátelstvím, nesprávnými názory, popleteností atd., karma takové akce bude neprospěšná. To znamená, že když se projeví následek (karmický následek, nikoli momentální výsledek té které akce), ocitneme se v nežádoucích, neblahých podmínkách, plných neuspokojivosti, upoutanosti a strasti. V opačném případě, jsou-li naše záměry čisté, motivované absencí chtivosti (tj. velkorysostí, štěd-

[2] Termín *moha* se dá těžko přeložit do češtiny jedním slovem. Přesný význam by byl: „vidět věci nezřetelně, nesprávně; nevidět je, jak skutečně jsou“, Možná česká slova tudíž jsou „zaslepenost“, „klam“, „iluze“, „oblouznění“, „zmýlenost“, „mámení“, „nevědění“ atd.

roští, nesobectvím), absencí nenávisti (laskavostí, přízní, přátelstvím) a nezaslepeností (jasností, vhladem, moudrostí), tedy pojmy *alóbhā*, *adósa* a *amóha*, potom vytvořená karmická síla bude prospěšná, následek bude žádoucí, vítaný, následovaný štěstím a volností:

„Mnichové, existují tyto tři základní kořeny, ze kterých pochází karma. Které to jsou? Chtivost, nenávist, zaslepenost jsou příčiny, ze kterých pochází karma. Činnost konaná z chtivosti, zrozená z chtivosti, zapříčiněná chtivostí, pocházející z chtivosti není prospěšná, je hodná pohanění, přinese utrpení jako výsledek, vede ke vzniku karmy, ne k jejímu zániku. Činnost konaná z nenávisti, zrozená z nenávisti, zapříčiněná nenávistí, pocházející z nenávisti není prospěšná. Je hodná pohanění, přinese utrpení jako výsledek, vede ke vzniku další karmy, ne k zániku karmy. Činnost konaná ze zaslepenosti, zrozená ze zaslepenosti, zapříčiněná zaslepeností, pocházející ze zaslepenosti není prospěšná. Je hodná pohanění, přinese utrpení jako výsledek, vede ke vzniku další karmy, ne k zániku karmy. Toto jsou, mnichové, tři příčiny karmy.”

Mnichové, existují tyto tři základní kořeny, ze kterých pochází karma. Které to jsou? Nepřítomnost chtivosti, nepřítomnost nenávisti, nepřítomnost zaslepenosti jsou příčiny, ze kterých pochází karma. Činnost konaná z nepřítomnosti chtivosti, zrozená z nepřítomnosti chtivosti, zapříčiněná nepřítomností chtivosti, pocházející z nepřítomnosti chtivosti je prospěšná. Je hodná chvály, přinese radost jako výsledek, vede k zániku karmy, ne k jejímu vzniku. (Stejně nepřítomnost nenávisti a nepřítomnost zaslepenosti.) Toto jsou, mnichové, tři příčiny karmy.”

Anguttara-nikája III, II, § 107

Imaginární příklady

Soused vběhne do hořícího domu, aby zachránil školačku, ale zadusí se kouřem a zemře.

Smrt je jako otočení jednoho listu velké knihy. Tok existence toho člověka pokračuje někde v samsáře, pravděpodobně ve velmi dobrých podmínkách. I kdyby přepínač smrti zaktivoval nějakou jeho starou neblahou karmu a jeho existence by se dál odvíjela na některé nežádoucí úrovni veškerenstva, dost pravděpodobně tato existenční perioda nebude trvat dlouho. Vliv prospěšné, nesobecké karmy nakonec vynese proud existence této bytosti do podmínek dlouhotrvající lehkosti a štěstí.

„A“ se dozví o náhlých finančních problémech v rodině svého přítele „B“. „A“ chce pomoci „B“ finančním darem, ale nabídne mu peníze nevhodným způsobem za přítomnosti ostatních členů jeho rodiny. „B“ se cítí ponížen a přátelství se rozpadne.

Soucítění bez moudrosti často přináší nežádoucí výsledky. Nicméně karmická kvalita činu závisí především na čistotě záměru, nikoli na tom, jak to nakonec dopadne. „A“ se nyní sice cítí mizerně, ale v principu vytvořil dobrou karmu — a navíc se poučil. Doufejme, že pochopil, že ten, kdo chce pomáhat druhým, potřebuje mimo soucitu a otevřeného srdce také velkou dávku prozíratelnosti a jemnocitu pro situaci.

Uvedený příklad vyvolává dojem, že finanční potíže přítele „B“ mají hlubší karmickou příčinu. „B“ nedokázal přijmout nabízenou pomoc, a dokonce se na svého dobrodince rozhněval. Zdá se, že „B“ je v procesu zrání nějakého dřívěj-

šího projevu lakotnosti. Konec tohoto procesu zatím není v dohledu.

V jedné vzdálené zemi dochází k hromadnému vraždění. Po delším uvážení se otec rozhodne prohovořit v kruhu rodiny svůj plán. Rodina s plánem souhlasí: otec daruje velkou finanční částku nápomoc dětem, které přežily běsnění genocidy. Tento dar přivádí jeho vlastní rodinu do předvídaných finančních nesnází. Dcera se ten rok nemůže zapsat na univerzitu a nastupuje do zaměstnání, aby pomohla rodině.

Obvyklý příklad to zrovna není — na tom se jistě shodneme — ale je možný. Z pozice běžného úsudku nad tím asi zakroutíme přemýšlivě hlavou. Jak tomu ale bude, když případ zvážíme z pozice karmy? Udělal vůbec otec správnou věc — tzn. dobrou karmu, nebo ne?

Nejlépe bude, když se na otcovu motivaci podíváme detailněji z pozice kořenů prospěšna a neprospěšna. Jak jsem se výše zmínil, Buddhova nauka rozpoznává chtivost, nenávist a zaslepenost jako tři základní kořeny všeho nežádoucího a tři kořeny všeho dobrého, tj. absenci chtivosti (štědrost), absenci nenávisti (přívětivost) a absenci zaslepenosti (jasné vidění, jak věci jsou, moudrost). Otcova neobyčejná míra štědrosti a soucitu je mimo diskusi. Bude však potřeba objasnit případný nedostatek ohledu k sobě a vlastní rodině a tím i celý aspekt kořenu moudrosti: jednal otec spíše z podnětu částečného zaslepení a přehnané citové jednostrannosti, nebo byl pohnut jasným pohledem a hlubším vnímáním situace? Jestliže otec měl ve své rodině jistou dominantní pozici, snadno mohl získat souhlas členů rodiny i na něco, co ve skutečnosti vůbec nebylo správné.

Kořen zaslepení (*moha*) a kořen moudrosti [*amóha*] jsou nejobtížněji rozpoznatelnými aspekty motivace. Opravdu jen plně osvícená bytost uvidí tuto oblast nezkresleně. Ne-

osvícená lidská mysl má silnou tendenci podpírat vlastní názor a postoj pádnými argumenty, které se jí jeví jako naprosto objektivní. Psychologové by mohli uvést nesčetné příklady, jak mysl člověka omlouvá a zdůvodňuje nepříznivou pravdu o sobě, jen aby se vlastní ego mohlo dál skvít na nebesích vlastního sebepotvrzení. Projekce vlastních nedostatků a negativit navenek nebo jejich kamufláž je běžnou vlastností naší mysli, ačkoli si to většinou vůbec neuvědomujeme. Z pozice karmy samotné mylné přesvědčení, že např. krádež nebo sportovní zabíjení zvířat mi prospívá, nemění nic na skutečnosti, že si tím tvořím silně negativní karmu. V oblasti karmy — víc jak kde jinde — platí, že neznalost zákona neomlouvá.

Z předchozího příkladu je zřejmé, že otec svým činem nikoho neohrozil na zdraví nebo životě. Taktéž je zřetelné, že otcův čin nebyla žádná posedlost, laciná sentimentalita, pošetilost ani sebestředná spekulace. Obtížné následky daru způsobené rodině byly také realisticky reflektovány.

Samotné finanční potíže v rodině nejsou z hlediska karmy i z hlediska kvality života rozhodující. Dobrý čin vždy znamená dát část sama sebe, odložit alespoň na moment část své sebestřednosti. Pocit vlastnictví je výraz identifikace s představou „moje“ a zpravidla je takový pocit provázen ulpělostí. Ze spirituálního pohledu člověk pomocí daru vlastně dává (pryč) jenom kus svého lpění a kus svého ega. Někdy je to radost obdarovaného, většinou ale zmíněná okolnost odložení kousku vlastního lpění co v nás vytváří vnitřní pocit štěstí, odlehčení a radosti. Každým zmenšením mentálních znečištění se člověk automaticky napojuje na hlubší úroveň vnitřní harmonie, otevírá se mu možnost být více sám sebou.³ Okolnost, že darem někomu druhému

[3] Někdy člověk také jako by dává svou radost, účast, uvolněnost, lásku atd. V pravdě to není dávání, nýbrž rezonance a vzájemné ovlivňování mentálních

možná pomůžeme nebo mu uděláme radost, je samozřejmě také důležitá, ale z hlediska karmy to není to nejpodstatnější.

Jak je to však se studiem dcery?

Otec si jistě byl také vědom určité zodpovědnosti za přípravu své dospívající dcery pro život. Existují velmi různé postoje k tomu, co je pro život skutečně podstatné. V naší kultuře absolvování či neabsolvování studia je obecně považováno za světoborně důležitou záležitost, avšak z duchovního pohledu tomu tak není. Mnozí lidé intuitivně cítí, že kvalita života a osobní radost jsou odvislé od jiných věcí a že vzdělání je pouze jedním z mnoha faktorů. Otec dost možná vnímal, že roční praxe dceři spíše prospěje, než uškodí. Ze zadání příkladu se dá vytušit, že dcera sama s odkladem studia souhlasila.

Začíná být zřejmé, že otec vytvořil velmi silnou prospěšnou karmu. Z vyššího pohledu to byl význačný prospěšný čin — nejen pro děti vzdálené země, ale hlavně pro něj samotného. Ale využijme příležitosti a zabývejme se případem dál. Jak je to s ostatními příslušníky rodiny?

Způsob, jakým se dcera s novou situací vyrovná, bude zdrojem její vlastní karmy. Bude-li s otcovým darem i nadále souznít, napojí se svým postojem na otcův velkorysý projev štědrosti a humánní angažovanosti. Tím získá silný karmický prospěch odpovídajícího specifického druhu. Je ale možné, že z různých důvodů časem zaujme k otcovu daru kritický postoj. Negativní kritika dobrého činu by dala vzniknout neprospěšné karmě, případně by oslabila původní pozitivní karmu. Ale věci v praxi nebývají tak tabulkově jednoznačné. A tak bych svůj postoj k tomuto bodu vyjádřil spíše následovně: jestli dcera bude do detailu s otcovým či-

faktorů mezi lidmi. To je trochu jiná oblast dhammy. (Stejně tak v jiné náladě „dáváme“ svému okolí hněv, vztek, chtivost a nenávisť)

nem rozumově souhlasit anebo nesouhlasit, samo o sobě mnoho neříká. Rozhodující bude, jestli zaujme ten či onen názor na základě přízemního, zaslepeného egocentrického životního postoje, nebo na základě širšího chápání života a správné životní orientace.

Ale jděme dál. Otec vytvořil silnou prospěšnou karmu. Co se ale stane s jeho karmou, když se po nějaké době dozví, že podpůrná organizace s nashromážděnými penězi špatně naložila a velká část fondu byla nenávratně zpronevěřena?

Dá se očekávat, že taková zpráva otce nepotěší a jeho hlavou projde tisíc neblahých myšlenek. Jestli ale v podstatě zůstane i nadále přesvědčen, že lidem v nouzi je třeba pomoci, jeho dobrá karma se posílí a umocní. Kdyby začal svého činu litovat, jeho prospěšná karma by se poněkud oslabilo. Svou reakcí na nový vývoj situace otec bude především tvořit novou karmu, jejíž polarita bude opět odvislá od motivace. Impulsy chtivosti, hněvu, nenávisti, egoismu, omezenosti plodí neprospěch, postoj neulpělosti, otevřenosti a hlubšího poznání bude zárukou dobré karmy.

Skutečnost, že dcera nebude studovat na univerzitě, stejně jako ostatní obtíže v rodině, nemají žádnou přímou karmickou souvislost s otcovým darem. Jestliže nějaké problémy skutečně nastanou, zcela pravděpodobně je to dozrávání nějaké staré nepříznivé karmy jednotlivých členů rodiny — věřte tomu nebo ne. Všichni rodinní příslušníci měli možnost se na velkomyslném daru otce karmicky obohatit tím, že mohli s jeho činem vnitřně souhlasit. Takto duchovně vyspělá rodina bude pak čelit nastalým finančním potížím s kreativní lehkostí a odhodláním. Pozitivní přístup dále umocní kvalitu jejich života.

Podnikatel přispěje poměrně vysokou finanční částkou místní nemocnici. Tímto umělým snížením svého čistého zisku zůsta-

ne v nižší daňové kategorii. Jeho dar je v obci oceňován, a on postoupí na žebříčku společenské hierarchie. Díky svému obratnému triku bude v následujících letech platit nižší daně.

Toto je příklad smíšené karmy. V motivaci finančního daru se pravděpodobně objevila jistá chtivost spojená s chytrostí. Následek takové karmy bude také úměrně různorodý. A opět platí, že společenský postup nemá přímou karmickou souvislost s peněžním darem, ale je pravděpodobně výsledkem nějaké předchozí dobré karmy — snad se tento podnikatel někdy ve vzdálené minulosti skutečně zradoval z pracovního úspěchu svého kolegy.

Jak jsem již naznačil, míra prospěšnosti různých typů darování není tolik odvislá od toho, jak příjemce dar potřebuje, jako spíše od čistoty tří zúčastněných faktorů: od čistoty dárce, od čistoty příjemce a od čistoty daru (viz *Madždžhima-nikája* 142, *Dakkhinavibhanga sutta*). Toto pravidlo se vztahuje také na všechny druhy služeb a pomoci, kdy nabízíme a dáváme svůj čas, dovednost, znalosti, zkušenost, lásku, ochranu atd. Je to také jeden z důvodů, proč lidé v buddhistických zemích podporují především osoby, objekty a projekty související s Buddhou a jeho učením.

I když v textech o tom není explicitně pojednáno, princip intenzifikace karmy uvedený v souvislosti s darováním platí samozřejmě i v jiných oblastech konání. Také zde intenzitu prospěšnosti nebo neprospěšnosti vznikající karmy výrazně ovlivňuje čistota bytostí, kterým je činnost adresována nebo kterých se týká.

Zákoník veškerenstva

V průběhu epoch přijaly civilizace a kultury různé druhy morálky, rozdílné žebříčky etických hodnot a odlišné standardy jednání. Zákon karmy do této kategorie nepatří. Ne-diskutujeme zde ani konvence společenského života, ani správnost různých právních zákoníků.

Skutečné fungování karmy se nemusí krýt s naším pocitem, co je a co není správné, nemusí být identické s našimi názory na spravedlnost. Zákon karmy zrcadlí realitu samu; formulace karmických zákonitostí je odvozena od přímého vhledu do principů, podle nichž veškerenstvo funguje.

Buddha věděl velmi dobře, že všichni lidé chtějí radost, ale viděl, že převážná většina z nich dělá věci, které dříve nebo později nutně povedou k neutěšenosti a strasti (viz *Dígha-nikája* 11,21, *Sakkapañha sutta*). To byl jeden z důvodů, proč začal učit. Zatímco hlavním cílem Buddhova učení je konečné samsárické osvobození od všech forem nedostatečnosti a utrpení vystoupením z koloběhu přerozovávání, ve svém učení také ukázal, co je prospěšné a co škodlivé na úrovni běžného života. Velmi často mluvil o nutnosti životní etiky jako neodmyslitelné základny jak pro zdárný smysluplný život, tak i pro jakýkoli pokrok v meditaci. Respektováním jeho ponaučení se prakticky všichni lidé mohou vyhnout aktivitám a mentálním postojům, které by vedly k hrubým formám neštěstí a utrpení. Lidem, kteří v základní etice nemají jasno, texty poskytují přímé seznamy nesprávného a správného jednání. Soubor deseti neprospěšných druhů jednání je uváděn následovně:

jednání prostřednictvím těla:

- 1) zabíjení

- 2) kradení
- 3) sexuální aktivity, které by někomu způsobily utrpení

jednání prostřednictvím řeči:

- 4) lhaní
- 5) pomlouvání
- 6) hrubá mluva
- 7) tlachání

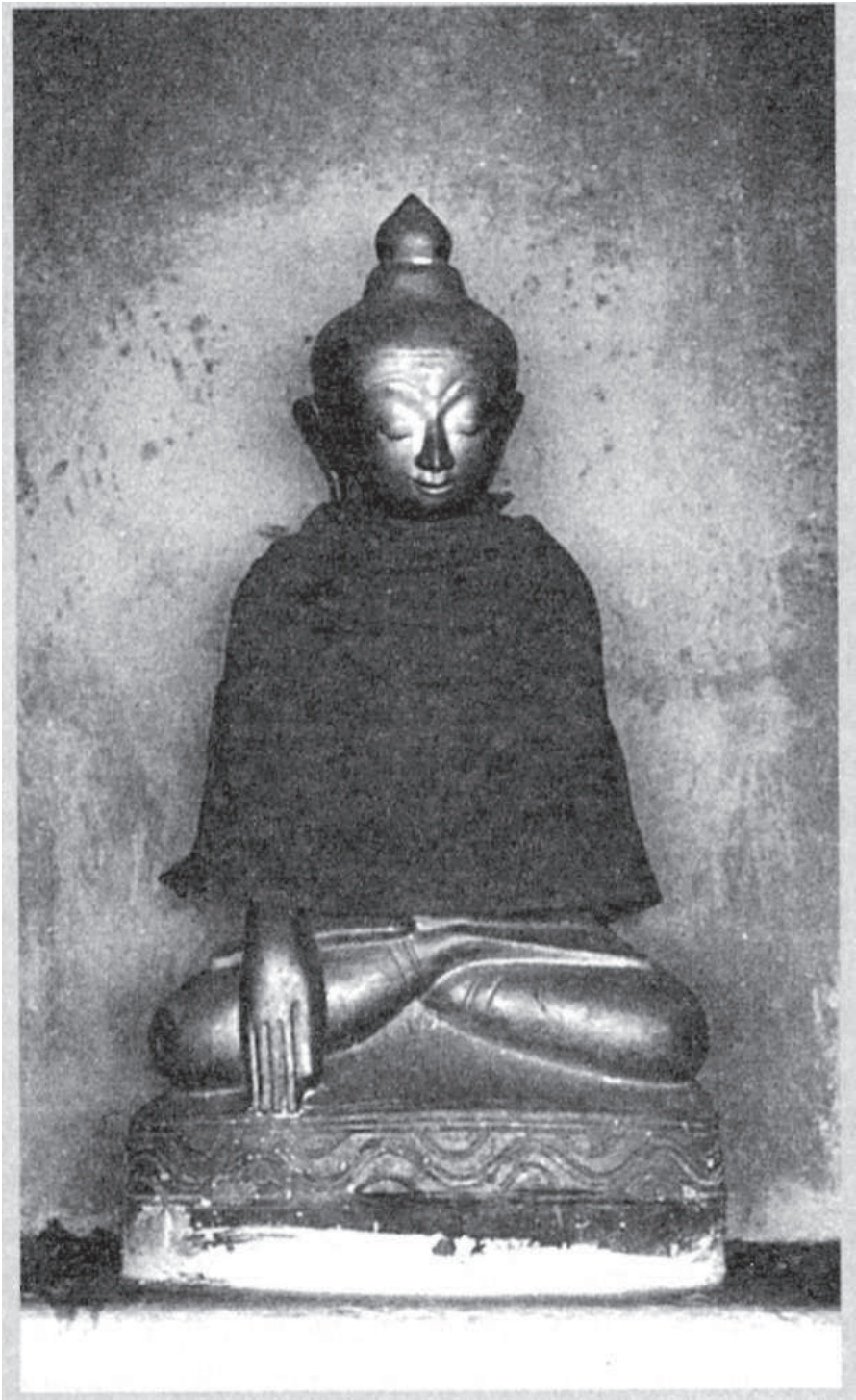
jednání prostřednictvím mysli:

- 8) žádostivost
- 9) přání zla
- 10) nesprávný názor

Naproti tomu existují dva standardní seznamy prospěšného jednání. První je přesným opakem deseti druhů špatného počínání. Z toho seznamu je odvozeno Pět etických rozhodnutí, které tvoří základní etický kód pro všechny, kteří se hlásí k Buddhovu učení:

- 1) nezabíjet
- 2) nekrást
- 3) nebýt bezohledný v sexuálních aktivitách
- 4) nelhat
- 5) zdržovat se omamných látek

Tyto životní zásady nejsou žádná příkázání. Jsou to spíše jisté etické normy, které nám připomínají, kdy člověk začíná být člověkem. Lidé na sebe berou tato etická rozhodnutí zcela dobrovolně, mnohdy jako námět k přemýšlení a reflektování, většinou však ve formě pěti oblastí ke cvičení a prohlubování vlastní životní etiky a disciplíny. Základní principy jednání vnášejí harmonii do mezilidských vztahů, ale snad ještě důležitější význam „Pěti rozhodnutí“ je

v ochraně sama sebe před hrubými formami neprospěšné karmy.

Jiný výčet karmicky prospěšných aktivit, který nalezneme již v nejstarších textech, je následujících Deset základů záslužného jednání:

- 1) štědrost
- 2) etické chování
- 3) kultivace mysli meditací
- 4) úcta
- 5) služba
- 6) dělení se o získaný prospěch s ostatními
- 7) radost z prospěchu druhých
- 8) seznamování se s Buddhovým učením
- 9) vyučování dhammy
- 10) opravování svých mylných názorů

Máte-li potíže s přijetím daných standardů správného a nesprávného jednání ze starých textů, chtěl bych navrhnout jeden důležitý experiment. Jděte na to z druhé strany — objevte si sami pro sebe, co je dobré a co špatné, vystopujte sami, co je pro vás opravdu prospěšné, a co nikoli. Označte jako dobré jednání, které vede podle vašeho nejlepšího vědomí, pocitu a zkušenosti v konečném výsledku ke svobodě a vysokému druhu čistého štěstí, a jako špatné si označte to, co vede nakonec k upoutanosti, nesvobodě, depresi, frustraci a utrpení — a výsledné poznání začněte nazývat „karmické souvislosti“.

Toto cvičení nebude fungovat u pošetilců, kteří jsou posedlí dojmem vlastní neomylnosti, zato nabízí mnoho vhledu citlivým, důsledným lidem, kteří mají vyvinutý smysl pro zodpovědnost. Těm pomůže rozvinout nejen poznání (a pravděpodobně i pokoru), ale také upevní intuitivní povědomí, že funkce karmy je v našem životě ústředním důle-

žitým faktorem. V následující pasáži nemluví Buddha, nýbrž Khema, syn děvů:

„Pošetilec zachází se sebou jako s nepřítelem: tvoří špatné činy (karmu), které budou příčinou neblahých věcí. Činy (karma), kvůli kterým člověk s tváří smáčenou slzami zakouší neštěstí a utrpení — to nejsou dobré činy. Dobré činy (karma) jsou ty, na základě kterých člověk se srdcem jasným a otevřeným nezakouší utrpení. Když víme, které činy jsou dobré, měli bychom je konat bez prodlení.“

Samjutta-nikdja II, 3, § 2

Pojďme však ještě dál. Naše mysl se v některých oblastech často staví zdráhavě k požadavku prostého uvěření. Jestli nemůžete přijmout učení karmy tak, jak je tradované z prastarých dob, otočte si to, a jako „karmu“ si začněte označovat ty zatím ještě velmi málo známé „superkomplexní“ zákonitosti veškerenstva, podle nichž se životy lidí i ostatních bytostí odvíjejí. Mnozí z nás se tímto „vědeckým“ přístupem ke karmě navrátí jako by sami sobě, a pojem karmy začnou chápat jako něco, za co se mohou plně postavit.

Výše popsanou reflexi bych jako cvičení doporučil příležitostně i těm, kteří na karmu již věří. Doporučil bych ji kvůli doplnění a upevnění jejich postoje.

Velmi otevřený a nedogmatický přístup k tématu karmy, přerozování a různých existenčních úrovní považuji v dnešní době za nejkonstruktivnější a nejprospěšnější. Nejenže nejlépe odpovídá naší současné mentální struktuře, ale umožní i další přirozený vývoj obsažnějšího chápání naší existence. V neposlední řadě snad také trochu vyváží a doplní až přílišnou ochotu minulých epoch v něco prostě věřit aspektem vlastního pozastavení a procítění.

Je v našem osobním zájmu poznat, jak náš svět funguje. Jestliže moje vlastní snaha objevit pravé principy a zákony

života nebude úspěšná a já mám dostatek moudrosti si to uvědomit a přiznat, pojmu pravděpodobně více důvěry ve vhléd někoho, kdo mohl všechny tyto věci vidět zcela evidentně mnohem lépe a jasněji než já sám.

Realizovat Buddhovo učení je náročný úkol. Abychom to vůbec stihli, bude dobré si uvědomit, že v mnoha oblastech jistá otevřená víra a důvěra bude vždy tvořit důležitou součást naší cesty.

Vítězství nad vlastním úspěchem

Někteří učitelé vysvětlují, že mentální nečistoty zastiňují, limitují a blokují přirozenou sílu mysli. V tom je hluboká pravda. V našem životě ale asi potkáme také lidi vedené a poháněné karmicky neprospěšnými motivy a emocemi. Když budeme posuzovat dění světa povrchně, snadno získáme dojem, že v praktickém životě etická „přizpůsobivost“, jako například obratné podvádění, korektně prezentovaná lež, přiměřená arogance s trochou agrese, povede k úspěchu spíše než „správné“ chování — obzvláště ve zkorumpované společnosti.

Něco na tom určitě je, ale: Úspěch, který vychází ze sobectví, který je spojený se silnou chtivostí, který je hnán žízňí po společenském postavení, je — z důvodu nesprávné motivace — karmicky neprospěšný. Úspěch dosažený na základě utrpení jiných se dříve nebo později stane neuspokojivý, nepovede k takovému štěstí a naplnění, které bychom si přáli a které si slibujeme. Potěšení z takového úspěchu bude mít vratký charakter a většinou neočekávaně ztrpkné.

Na druhé straně úspěch, který není spojen s primitivními druhy motivace, přináší prospěch člověku samému i jeho okolí. Tento úspěch je obvykle spojený s účelnou, opravdovou a tvrdou prací, s překonáním osobní roztržitosti a rozštěpenosti. Hlavní podmínkou pravého úspěchu však bude příznivá, podpůrná karma. (Zde je ovšem třeba si jasně uvědomit, že podpůrnou karmu je třeba vytvářet také v tomto životě, například systematickým studiem, patřičným úsilím atd.)

Existuje ještě vyšší stupeň „úspěchu“ než ty druhy, o nichž jsme právě pojednali. Je to stav vnitřního zharmonizování a naplnění, kdy jsme se zcela vymanili z dosahu úspěchu a neúspěchu. To je potom skutečný druh vítězství.

Otrhaný pasažér

V autobuse mi někdo ukradne z tašky peněženku. To by mohla být vipáka některého mého špatného činu z minulosti. Možná že jsem sám byl v minulosti zapleten do nějaké krádeže. Na tuto příhodu mohu reagovat různými způsoby:

a) Vzpomenu si na otrhance, který seděl v autobuse vedle mě. V mé mysli se probudí zlost a nenávist: „To udělal on!“ Zde jsem vytvořil negativní karmu, protože moje reakce vzešla z podkladu chtivosti a nenávisti. Když tato karma dozraje, přinese mi nepříjemný následek podle intenzity mého chtivosti, nenávisti a nevědomosti v době, kdy tato karma vznikla.⁴

[4] Tento vztah ale nemusí být v poměru jedna ku jedné — u spirituálně pokročilých bytostí mohou nastat velké posuny, kdy následek některé specifické karmy se může projevit už jenom ve formě nepříjemné myšlenky apod.

K situacím se ale můžeme stavět zcela jiným způsobem. Pozitivní druh postoje by byl asi následující:

b) Vzpomenu si na toho ošuntělého muže a reflektuji: „Je možné, že to vzal on. Někteří lidé jsou na tom opravdu špatně. Těch dvě stě korun mu mnoho nepomůže. Jestli ho znovu potkám, budu ho informovat o možnosti sociální podpory. Možná že o tom ani neví.“ Zde jsem vytvořil potenciálně prospěšnou karmu péče, přátelství a velkorysosti některé specifické

Můžete si představit, jak rozdílnou kvalitu bude mít můj život, pokud budu vždy reagovat slepě jako v prvním případě, nebo když svou mysl pozvednu na stupeň soucítění, otevřenosti a benevolence, jak to ilustruje druhý příklad.

Existuje ještě třetí možnost. Souznění se situací, jak je tomu v případě osvícené, plně osvobozené bytosti:

c) Zcela otevřená mysl bez ulpívání a lítosti, oproštěná od tendencí stereotypního reagování; vyrovnaně čisté, jasné vědomí situace, někdy následované moudrou úvahou nebo vhodnou akcí. Tento druh svobody, neulpívání, mentální prostornosti a moudré vyrovnanosti je těžké napodobit.

V případě b) jsme mohli vidět souhru vysokých kvalit přátelství a soucítění, které svědčí o hluboké emocionální vyrovnanosti. Karma takovýchto mentálních hnutí je velmi prospěšná. Třetí příklad c) představuje nejkrásnější vyrovnanost zrozenou z úplné čistoty a obecného nelpění. Mysl plně osvobozených bytostí je oproštěna od všech negativních a rozrušujících emocí. Přesto akce arahatů mohou být někdy velmi výrazné. Protože však jejich motivace k jednání není sebestředná, vychází z moudrosti a jejich konání je v harmonii s hlubokou přirozeností, jejich činy nevytváří žádný obvyklý druh karmy.

Nos na okenní tabulce

Nevytváření karmy však není přímým cílem meditace vzhledu. Praxe této meditace nás učí nereagovat na naše prožívání žádostivostí nebo odporem. Je to cvičení v neulpívání na jakýchkoli předmětech nebo stavech mysli, cvičení v neulpívání na jakémkoli druhu prožívám. V průběhu meditace vzhledu se tudíž nesnažíme měnit obsahy a stavy vědomí, nýbrž mnohem spíše je chceme správně poznat. Jasně si uvědomujeme, *co* se v přítomném momentu odehrává na obrazovce našeho vědomí. Jsme si jasně vědomi toho, *co* se v mysli a těle odehrává, ale také *jak* se to odehrává, všímáme si i charakteru těchto procesů. Je to tak trochu jako sledování televize, ale místo toho, abychom byli pohlceni obsahem programu, začneme vnímat realitu televizní obrazovky, reproduktorů a ovladačů, začneme si stále více uvědomovat celý zapnutý televizor.

Ve chvíli, kdy jsme si jasně vědomi objektů nebo procesů mysli, tak jak skutečně v přítomnosti jsou, aniž bychom se s nimi identifikovali, aniž bychom se jimi nechali unést, přemoci, ohromit, znudit nebo oblouznit, aniž bychom je chtěli mít jinak, než jak jsou, aniž bychom je brali za svoje vlastní — a to jsou pravděpodobně jen řídké momenty našeho prožívání —, v té chvíli nejsme k nim ani připoutáni chtěním, ani od nich nejsme odpuzováni averzí a také naše mysl není zaslepená nejasností — v té chvíli jsme na správné cestě. Neulpívání je nejzákladnější předpoklad k tomu, abychom mohli začít vidět a prožívat věci nezkresleným způsobem.

Meditaci vipassaná praktikujeme kvůli získání vzhledu, praktikujeme ji, abychom poznali vlastní mysl, abychom viděli, jak pracuje a funguje, abychom si uvědomili její pravou povahu a podstatu, abychom se přestali držet (!) příčin ne-

spokojenosti, uvázanosti, neštěstí a strasti. K tomuto cíli potřebujeme získat zdravý odstup od všech předmětů a faktorů našeho vědomí. Když máme nos nalepený na okenním skle a jsme pohlceni děním na ulici, nejsme schopni vidět okno!

Na jabloních banány nerostou

Dokud žijeme na úrovni naší obecné relativní reality, jsme plně podřízeni zákonu příčiny a následku. Vztahy karmy a vipáky neustále ovlivňují náš život. Často bychom rádi znali přesnou příčinu některého konkrétního následku. Někdy ji jako by tušíme, většinou ji však neznáme. Naše mysl nemá potřebnou kapacitu pro takový úkol.

Procesy karmy a vipáky jsou tak komplexní, že pouze buddha má potřebné mentální schopnosti vysledovat karmické spojitosti v životním kaleidoskopu jednotlivých bytostí. Buddha označil vztahy karmy a vipáky za jednu ze čtyř *ačinteja*, jednu ze čtyř oblastí, které jsou pouhým rozumovým chápáním prakticky neproniknutelné.⁵ Karma nedozrává žádným mechanickým, lineárním nebo předpověditelným způsobem. Vzájemné působení mnohých podporujících a zabraňujících faktorů a kumulace příčin nám ztěžuje až téměř znemožňuje vysledovat souvislosti mezi následkem a jeho příčinou.

Buddha nevysvětlil zákon karmy do všech detailů, dal však dostatek praktických příkladů, ze kterých můžeme odvodit, jak karma pracuje. Ve známé *suttě*⁶ dal do vztahu čtr-

[5] Čtyři *ačinteja*: 1) oblast Buddhy, 2) oblast džhán, 3) oblast karmy a vipáky, 4) prvotní počátek světa-všehomíra.

[6] *Madždžhima-nikája* 135, *Čidakarma-vibhanga sutta*.

náct karmických příčin se čtrnácti následky, které budou mít tendenci se dříve či později projevit:

1) Zabíjení živých tvorů, je-li prováděno opakovaně, vede k přerození do bezútěšných, bídných podmínek, k přerození do „spodních vrstev“ veškerenstva. Dojde-li k přerození na úrovni lidské existence, karma zabíjení bude příčinou krátkého života.

2) Nezabíjení, péče a ochrana života mají za následek přerození do vyšších úrovní veškerenstva, do reality lehkosti a radosti. Dojde-li k přerození do lidské formy existence, tato příznivá karma podpoří dlouhý život.

3) Ten, kdo je krutý, kdo způsobuje bolest a těžkosti živým bytostem, bude sám trpět a navíc bude náchylný k nemocem.

4) Nepůsobení bolesti a těžkostí a neubližování tvorům má za následek radost a pevné zdraví.

5) Hněv, nenávist a zloba zapříčiní ošklivý fyzický vzhled.

6) Zdržení se hněvu, nenávisti a zlovůle přinese krásu.

7) Zbarví-li závist opakovaně naši mysl, následkem bude malý společenský vliv.

8) Nechování závisti a radování se z úspěchu druhých je přirozenou základnou velkého vlivu a množství přátel.

9) Lakota redukuje přístup k bohatství, zmenšuje pocit dostatku a přivádí člověka do chudoby.

10) Štědří a velkorysí lidé se snadno napojí na zdroje hojnosti a nabudou bohatství lehce a rychle.

11) Ten, kdo je arogantní a hrubý, kdo nemá žádný respekt, splnil všechny potřebné předpoklady ke zrození v nízké situované rodině.

12) Ti, kdo nejsou arogantní, mají úctu a projeví respekt na patřičném místě, mohou očekávat přerození ve vysoce situované, kultivované rodině.

13) U toho, kdo nikdy nezkoumá pravdu, nikdy se neptá, co prospívá a co škodí, bude vzrůstat neznalost a zaslepenost.

14) Ten, kdo hledá pravou cestu životem, kdo se ptá, co je prospěšné a co je neprospěšné, zvětšuje svůj vnitřní obzor a navíc si dláždí cestu k nabytí moudrosti.

Možná že nesouhlasíte s popsanými principy karmy. Jistě se ale nebudete snažit popřít fakt, že naše jednání a mentální postoje mají *jistý* vliv na naši mysl a na náš život. Můžete si myslet, že Buddha se mýlil, protože znáte mnoho příkladů — možná z vaší vlastní rodiny — kde se skutečnost s teorií karmy očividně rozchází. Znáte velmi dobrého starého muže, který měl po celou dobu svého života řeznictví; nebo znáte rodinu, která je velmi bohatá již nejméně po dvě generace a všichni její členové jsou nápadně lakomí; nebo si vzpomenete na svoji matku, tak starostlivou, milující a laskavou bytost, a přesto ve svém životě prodělala mnoho nemocí a nakonec zemřela na hrozný druh rakoviny.

Mnohé z těchto očividných nesrovnalostí fungování karmy se dají vysvětlit a pochopit následující úvahou: Každý z nás má tři „tváře“, tři různé „podoby“. První je ta, jak nás vidí ostatní lidé. Druhá, velmi odlišná „tvář“, je ta, jak sami sebe vnímáme. Třetí, neznámá, je ta, jací skutečně jsme. Mluvíme-li o karmě a jejích následcích, máme na mysli hlavně druhou „tvář“, tu, jak sami sebe vnímáme a prožíváme. Mezi tím, jak se nám lidé jeví, a tím, jak oni sami sebe vnímají, je veliký a významný rozdíl. Mnozí zámožní lidé se nedokáží radovat ze svého bohatství a ve skutečnosti jsou plni pocitu chudoby. Mnohý úspěšný člověk, přes den s tváří plnou úsměvů, přijde večer domů a brečí nad svým neštěstím do polštářů. Nenechte se mást klamným zdáním! Zvažte například, jak se vy sami prezentujete svým kolegům, jak se snažíte skrýt a zastřít trapné stránky vaší osobnosti.

Pokusíme-li se vystopovat karmické souvislosti v našem vlastním životě, možná že i zde narazíme na jisté „nesrovnalosti“. Nejzřetelněji si obvykle uvědomujeme nevíтанé udá-

losti, které mají sklon se v našem životě opakovat. Když pak ve svém jednání hledáme karmicky protipól zmíněné vipáky, mnohdy nenalezneme dostatek záchytných bodů, které by neblahý „osud“ zdůvodnily nebo vysvětlily. Když v životě opakovaně klopýtáme o stále stejnou věc, provází nás možná pocit životní nespravedlnosti a křivdy, nebo rezignujeme paušální myšlenkou, že se musí jednat o karmické dědictví z minulých životů. Možná, že tomu tak je, přesto bych doporučil se zamyslet nad následující úvahou.

Psychologům je velmi dobře známa okolnost, že člověk si není plně vědom všech složek motivace svého jednání. Právě negativní, divoké emoce jsou z našeho vědomí často vytěsněny. To ale neznamená, že se na motivaci našeho jednání nepodílejí. Například závistivý člověk si své závisti a nepřejícnosti někdy nebývá vědom — jenom o některých úspěšných lidech prostě nechce raději vůbec nic slyšet. Zrovna tak např. pomsta, nepřejícnost, agrese nebo nenávisť se ráda přestrojí do hávu životní moudrosti a prezentuje se našemu vědomí pomyšlením ve stylu „...ten dotyčný potřebuje dostat lekci od života...“ atd. Možná že tabulka se seznamem karmických příčin a následků by nám mohla zajímavým způsobem pomoci při sebeanalýze — myslím, že se tato metoda dokonce používá. V textech by se dalo nalézt více karmických souvislostí než jenom oněch čtrnáct, které jsem zde zmínil.

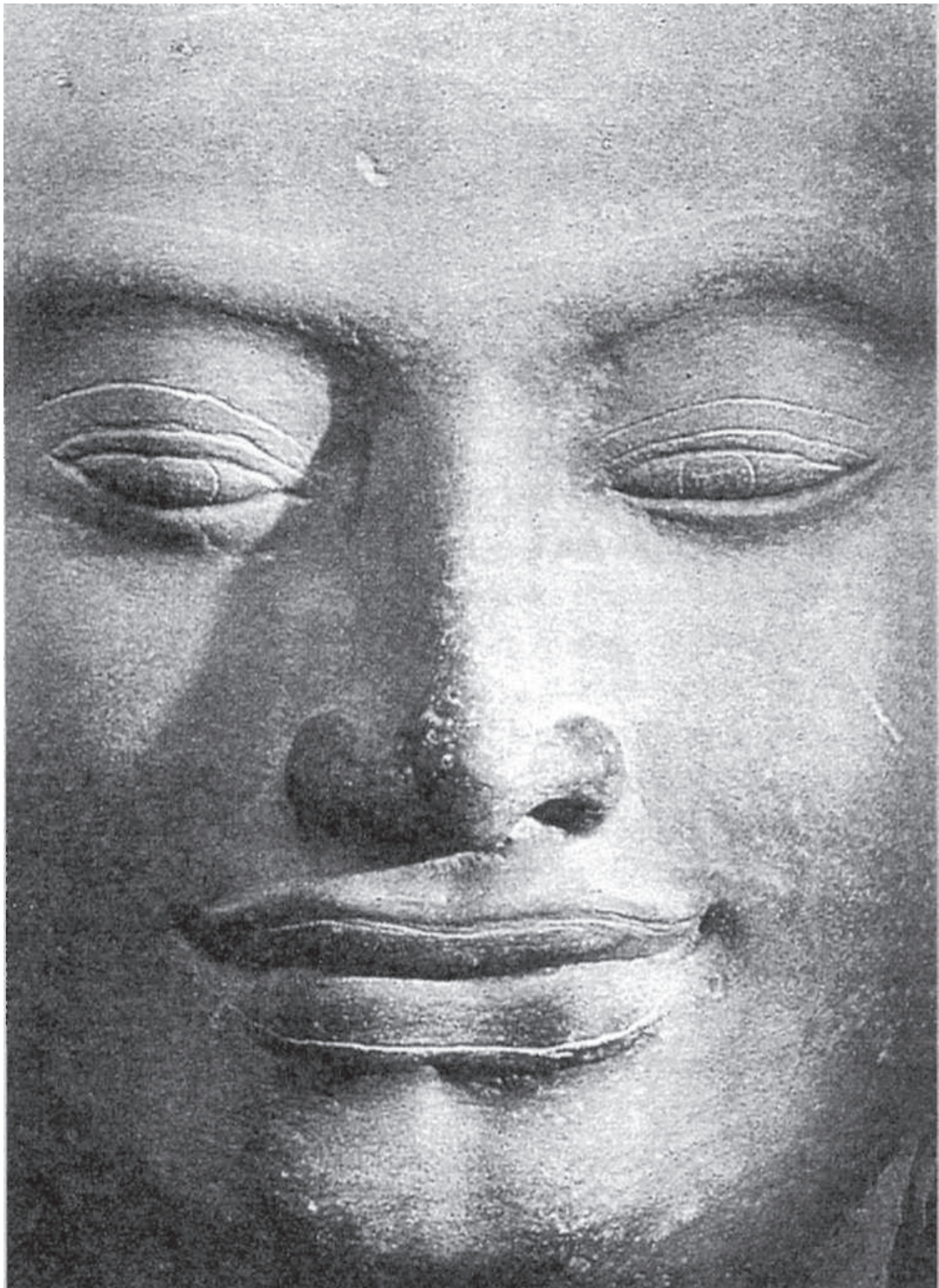
Ale zpět k tématu. Je pravda, že pokud se budeme dívat na funkce karmy z perspektivy jednoho jediného života, karmické souvislosti se mohou jevit nevýrazně a nezřetelně a možná že si položíme otázku, jak dalece se vůbec můžeme na teorii karmy spolehnout. Zdá se tu být příliš mnoho nepravidelností a výjimek, než abychom učení karmy mohli brát jako skutečný zákon.

V našem každodenním životě můžeme najít zřetelné souvislosti, které funkci karmy potvrzují. Okolní svět je nám

tak trochu zrcadlem: to, co vyšleme ven, se k nám vrátí zpět. Máme-li dobrý den, věci jdou hladce, všichni jsou k nám milí a přátelští; máme-li špatnou náladu, lidé nás přehlížejí a bezdůvodně se na nás i rozzlobí. Naše dobrá nálada vykouzlí úsměv i v kamenných obličejích; v návalu vzteku nebo lítosti si navíc ještě narazíme hlavu o otevřené okno.

Všimněte si, co se stane s naší myslí, když uděláme něco proti svým vlastním principům: v tom samém momentě naše mysl zeslábne, svět zoškliví, začneme se hloupě usmívat a chvíli se budeme chovat jako blbeček. A naopak, když — díky nějaké nezvyklé konstelaci — překročíme svůj vlastní stín a například umyjeme schody v domě, kde bydlíme, patrně zachováme svoji vážnou tvář, ale pozadí naší mysli se prozáří velmi speciálním druhem radostné, oslavné energie. Tento druh karmických vztahů můžeme nazvat „instantní karma“. Pokuste si vzpomenout, co bylo ve vaší mysli, když jste se kousli do jazyka.

V rámci současného života si můžeme všimnout i hlubších karmických souvislostí: konáme-li dlouhodobě prospěšné, nesobecké, inteligentní věci, budeme mít pozitivní pocit života, někde hluboko uvnitř nám bude dobře, naše srdce se otevře, budeme se cítit spojeni a napojeni. Staráme-li se o ostatní, jsme-li upřímní a laskaví, lidé nám rovněž vyjdou vstříc, připojí se k nám, budeme mít mnoho přátel. V opačném případě, máme-li ve zvyku druhé lidi využívat, často jim lhát, závidět jim, chovat se k přátelům neupřímně a vychytrale, nám takový postoj přinese izolaci a osamocení. Jestliže děláme opravdu stupidní, kruté, zlé věci, náš život budou doprovázet obavy, napětí, mnoho těžkostí a konfliktů. I když se nám podaří zbohatnout, bude to mizerný život. Ti, kdo systematicky pracují na překračování svých limitů, budou mít široký obzor. Ti, kdo si při každé malé únavě jdou lehnout do postele, mohou očekávat značně nudný a tupý život atd. Myslím, že k uvědomění si těchto vztahů

není třeba být nějakým zvláštním „spirituálním“ člověkem. Jisté porozumění výše uvedeným principům je vlastně cílem a základem každé dobré výchovy. Tento druh vzájemných souvislostí si zde označíme jako „střední“ oblast karmických vztahů.

Abychom porozuměli, proč jsou lidé tak odlišní, proč mají tak různé povahy a předpoklady, pochopili zvraty osudu, životní tragédie, nemoci, mentální poruchy a nehody, viděli, proč někteří dosáhnou úspěchu snadno a druzí navzdory svému úsilí opakovaně selhávají atd., k tomu potřebujeme mít přístup k „plné“ karmické perspektivě. Principům karmy můžeme souhrnně porozumět teprve v souvislosti s ostatními tématy tohoto eseje. V rámci Buddhovy nauky teprve propojení karmy, přerozování a samsáry tvoří podklad celistvého pohledu na fenomén existence.

Četné pasáže starých textů naznačují, že v některých případech karma zraje velmi pomalu. Uvidět příčinnost v životě bytostí v plném rozsahu by znamenalo sledovat spojitosti karmy a vipáky z nadhledu přinejmenším tisíců, lépe však milionů životů. Pouze v měřítku prakticky nekonečné následnosti existence by bylo možné rozpoznat karmu jako vládnoucí „zákon“. Teprve z této perspektivy by neomylnost karmy začala být plně zřetelná, teprve v tomto pohledu by se také zjevila celá její hrozivá dimenze. Proč je tomu tak? Časový posun a pořadí, ve kterém karma dozrává, se nedá přesně definovat. Ze starých textů vyplývá, že následek některé karmy se může projevit až po uplynutí mnoha eónů.

Podklad k tomuto pojetí tvoří nejen učení Buddha, ale i mnoha dalších spirituálních osobností. Náznaky a jistá průkaznost dlouhodobých karmických souvislostí se tu a tam objeví i v našem vlastním prožívání, možná také u lidí okolo nás. Přesto by bylo dobré si uvědomit, že se zde nacházíme hlavně v oblasti intuitivního tušení a víry.

Dálnice času

Veškerenstvo v plném rozsahu a charakteru se dá více či méně zřetelně „zřít“ pouze speciálně osvíceným nebo rozšířeným vědomím. Rozumově jej nelze ani vědět, ani chápat, ani plně postihnout. „Zření“ je opak myšlení; rozum skutečnost nikdy plně neobsáhne. Z toho vyplývá, že na úrovni lidského chápání vždy budeme mít k dispozici pouze lepší či horší příklady, analogie nebo teorie. To je obraz situace, ve které se nacházíme.

Hloubka, druh a jasnost tohoto zření bývá velmi rozdílná. Zpravidla platí, že ten, kdo „přepne“ své vědomí na zření, většinou se odpojí od relativní úrovně života, a když se pak „vrátí“ do pozemskosti, ztratí zase perspektivu zření. Z takových průniků se pak mnohdy dochovají inspirující vize, ale většinou mají malý praktický význam a mnoho nepomohou. Cení si Buddhy, který vyjádřil a formuloval svoje nejvyšší zření způsobem, který bere ohled na spirituální a mentální situaci svých neosvícených posluchačů.

Kauzalita karmy, proces přerozování a nekonečnost samosary byly prakticky vždy předkládány v představě časové lineární následnosti. Jiné druhy vnímání času a reality byly rezervovány spíše mystickým, mimosmyslovým zážitkům nebo plně osvíceným bytostem. Ani v současné době, kdy je věda schopna v některých oblastech operovat v multi-dimenzionální realitě, se naše situace výrazně nezměnila a na úrovni běžného prožívání zůstáváme silně připoutáni k představě lineární následnosti času a událostí („...po večeršku přišel dnešek a po dnešku přijde zítřek...“).

Čas je pojem, představa a iluze, ale pokud náš život žijeme obvyklým způsobem, je pojem lineárního času naší realitou. Pro naši pozemskou existenční úroveň, zakotvenou

v relativním, duálním vnímání, je to zjevně ta nejlepší a nejpriměřenější představa, i když z pohledu vyšší reality je jednostranná, limitovaná a neúplná. (Že minulost a budoucnost je pouhá představa, která ve formě myšlenky probíhá pouze v přítomnosti, ví z vlastní zkušenosti každý pokročilejší žák meditace.)

„Čas“ je vlastně označení jednoho způsobu vnímání fenoménů a událostí: jakoby v linii táhnoucí se z nedohledné budoucnosti do nekonečné minulosti. Pro některé lidi se bod přítomnosti jakoby posouvá po linii času směrem dopředu, pro jiné je bod přítomnosti spíše „statické zúžení“, kterým čas protéká z budoucnosti do minulosti. Jiní si zase představují přítomnost jako nějakou „hranu“, o kterou se čas jakoby přelévá trochu jako vodopád atd. Normálně jsme k takovýmto konceptům tak přirostlí, že si vůbec neuvědomujeme, že je to pouhá představa, zesílená a zafixovaná naší kulturou a kultem chronologie. I když se v našem prožívání neustále odehrávají velmi silné posuny v rychlosti, kvalitě i způsobu vnímání času, korigujeme se neustále pohledem na hodinky: „Ale, ale, to nám to uteklo!“ Zajímavou ukázkou úplně jiného druhu ponětí času v životě každého z nás je např. spánek.

Z hlediska plné přítomnosti všechno je pouze teď. Z hlediska našeho obvyklého života prožíváme den za dnem, život za životem, je tu karma, která řídí nekonečné přerazování a ovlivňuje život, a je tu Buddhovo učení, které nás vede z dimenze neutěšenosti a kolotoče samsáry ven.

„Lineární relativní“ a „absolutní mimočasový“ zdaleka nejsou dva jediné možné způsoby vnímání času. Mezi nimi je celá škála dalších možností, v nichž se vnímání různých jevů a událostí řadí buď spíš lineárně za sebe, nebo spíš paralelně vedle sebe, nebo jako by do prostorových relací, nebo jako by v prolínání přes sebe — to jak se meditující čím dál víc přibližuje k „nejzazší realitě“, až nakonec i přítomnost jako

pojem i způsob vnímání začne ustupovat. Zpřítomnělost myslí pak může být vystřídána stavem, kterému ani označení „bezčasovost“ nebo „věčnost“ správně neodpovídá. Na cestě k různým spirituálním cílům se tudíž vnímání času může silně měnit; v mnoha typech meditace (jako kupř. meditace vipassaná) však takový posun nebývá speciálně zdůrazňován.

Na tomto místě bych rád uvedl, že v duchovní praxi se může vyskytnout — kromě zmíněného vítaného uvolnění z upnutých časových představ — i zcela nežádoucí vybočení do posunutého, někdy dokonce až spirituálně patologického vnímání „jiné reality“ (typu zelená obloha, červené mraky, fialové slunce, úplně jinak ty padající bytosti... atd.).

Před takovým vývojem spirituální praxe chci varovat. Vnímání „jiné reality“ zde zpravidla není znakem duchovního pokroku jako spíše znakem nezdravé „ujetosti“, která neobsahuje žádné vyšší spirituální hodnoty, a dotýčný je v ohrožení, že skončí mentálním vyšínutím.

V oblasti „nejzazší reality“ se věci začnou jevit a chovat velmi jinak, než jak jsme zvyklí. V tomto ohledu se prožití různých pokročilých stupňů speciálních typů meditace trochu podobá situaci v novodobé fyzice. Tam, kde se věda přiblížila těsně k absolutnu (např. rychlost velmi blízká rychlosti světla, oblast subatomárních částic, rozměry nebo čísla velmi blízké nule nebo nekonečnu, bezprostřední blízkost absolutnímu bodu mrazu atd.), se všechno začíná chovat velmi nezvykle a začínají platit jiné, zcela netušené zákonitosti.

Zde je velmi poučné si uvědomit, že objevy nových, fascinujících zákonitostí v blízkosti absolutna naprosto nevyřadily z funkce všechny staré, klasické zákony fyziky v dimenzi „středních rozměrů“ — tzn. v oblasti našeho normálního

prožívání. Obdobně ve spiritualitě vysoké zážitky „zření“ a „nejzazší reality“ naprosto nezměnily platnost zákona karmy přerozování na úrovni našeho běžného prožívání. (Nebezpečí nesprávného pochopení této skutečnosti jsem zahlédl v některých neduálních naukách.)

O vědě můžeme smýšlet různě.

V jednom ohledu však pro nás věda udělala velice cennou věc: zrelativizovala náš dojem lineárně se odvíjející jediné úrovně skutečnosti. Dnes je pro nás jistě snazší občas si uvědomit, že naše obvyklá představa plynutí času a událostí je pouze jeden druh pohledu, na skutečnost.

A tak v záblesku intuice si tu a tam uvědomíme, že realita, kterou normálně vnímáme, je pro nás sice velmi taková, jak se nám jeví, že ale ve své pravé, neuchopitelné podstatě a mnohaúrovňovém charakteru je zároveň také ještě nesmírně jiná.

Zánik karmy

V textech je karma většinou rozlišována jako *kusala* nebo *akusala*, tzn. jako dobrá nebo nedobrá, podle toho, jestli motivace pramení z kořenů prospěšnosti anebo neprospěšnosti. Na některých místech Buddha mluví o čtyřech druzích karmy:

- a) černá (karma, která přinese nevítaný následek);
- b) bílá (karma, která vede k vítanému výsledku);
- c) černá a bílá (tzn. smíšená karma, která přivodí smíšený následek);
- d) karma ani černá, ani bílá, která nedá ani černý, ani bílý výsledek a vede k zániku karmy.

Pokusíme se o přehledné seřazení. V případě, kdy sutty pojednávají o karmě obecně bez další specifikace, dostává karma jistý negativní nádech, protože Buddha zde mluví o tom, co bytosti odděluje od nibbány. Z tohoto pohledu sem spadá i bílá karma, která někdy bývá připodobňována ke zlatým řetězům, které váží bytost k přerození ve vysokých a blažených úrovních samsáry, což — jak bylo již dříve zmíněno — není cílem Buddhova učení.

Když Buddha mluví o prospěšné a neprospěšné karmě, chce ujasnit, co bytostem obecně napomáhá a co jim škodí. Tento pohled na funkci karmy a vipáky je základem buddhistické etiky. Zde Buddha doporučuje konat dobrou karmu a nedělat neprospěšné věci.

Karmu černou a bílou si můžeme vysvětlit následovně: V praxi je naše úhrnná pohnutka něco konat ve většině případů složena z momentů dobré a nedobré motivace, obecně se dá říci, že je smíšená. V posouzení takové karmy se řídíme tím motivačním aspektem, který převládá.

Obtížnější bude správně pochopit čtvrtý druh karmy, „ani černou, ani bílou“. Buddha tak označuje karmu, která vede ke zrušení nebo neutralizaci karmy. Tento typ karmy se týká realizace dhammy, tj. praktikování „Osmidílné stezky“ a kultivace „Sedmi faktorů osvícení“, které vedou k nejvyššímu cíli celé nauky. Tam, kde o karmě uvažujeme v kategorii podvojného rozlišení (*kusala* — *akusala*), se ani černá, ani bílá karma stává součástí prospěšné karmy, protože vychází z pozitivních kořenů nepřítomnosti chtivosti, nenávisti a zaslepení.

Můžeme si to shrnout následovně. Buddha vede lidi v první řadě k tomu, aby přestali dělat zřetelně neprospěšné, zlé, škodlivé věci. Současně s tím se je snaží přeorientovat k vykonávání pozitivních, prospěšných věcí, které působí dobrý vnitřní pocit platného, smysluplného života. Tyto dvě okolnosti tvoří rámec a základnu pro třetí stupeň — vyšší duchov-

ní růst směrem k nibbáň, který souvisí s redukcí karmického materiálu, především toho negativního a nežádoucího.

V původní Buddhové nauce se mluví o čtyřech úrovních osvícení. To bývá dáváno do souvislosti se čtyřmi zážitky *magga-phala* nibbány. Každý z těchto stupňů očišťuje nebo deaktivuje část naakumulovaných neprospěšných karmických sil. Na čtvrtém stupni jsou neutralizovány a deaktivovány všechny karmické síly, které by mohly zapříčinit nežádoucí přerouzení v samsáre. Ale teprve ve stavu *parinibbány* karmický potenciál zcela zaniká. Je to stav, který nastává, když plně osvícená bytost opouští své poslední tělo a končí svou samsárickou pouť.

Lidé se ptali Buddhy, co se vlastně stane s arahatem po jeho smrti. Buddha se jen pousmál: „Vždyť nejste schopni pochopit stav plně osvobozené bytosti ani za doby jejího života. Jak byste mohli správně chápat, co se s ní stane po její smrti!“ Co si umíme představit, jsou pouze kategorie existence a neexistence. Arahat je po smrti mimo obě tyto kategorie.

Laboratoř dhammy

Učení abhidhammy a její komentáře popisují vztahy mezi karmou a vipákou mnohem detailněji než suttanta. Suttaty (Buddhovy proslovy) jsou vždy velmi přímé, „pragmatické“ přednesy dhammy, které inspirují k nastoupení cesty ke konečnému cíli a dávají instrukce k praxi. Buddha zde mluví normálním jazykem a — zvláště ze začátku proslovů — sklání se k úrovni chápání neosvícených posluchačů.

Abhidhamma, která byla začleněna do kánonu pravděpodobně až pár století po Buddhové odchodu, má zcela jiný

charakter. Neučenému laikovi může připadat velmi teoretická a abstraktní. Tato část pálijského kánonu reprezentuje úplně jiný přístup k dhammě, než s jakým se setkááme v sutách. Abhidhamma zde detailně rozpracovává některé oblasti nauky, které Buddha zmínil spíše jen rámcově: nebývale systematicky, takřka tabulkovým způsobem, analyzuje mysl, materialitu a nibbánu z pozice nejvyšší skutečnosti.

Ve starých textech se tudíž vyskytují dvě různé perspektivy, které se navzájem doplňují a podporují, přesto však není vhodné je míchat nepatřičným způsobem.

Srílanský učitel ctihodný Nárada Maháthéra k tomu dal velmi názorné přirovnání: V našem každodenním životě mluvíme o vodě: pijeme vodu, myjeme se vodou, používáme vodu k rozličným účelům. Když ale vstoupíme do laboratoře, své experimenty provádíme s H₂O a vodu chápeme velmi rozdílným způsobem. Abhidhammu si můžeme představit jako laboratoř dhammy.

Stejně detailně a systematicky jako mysl a materialitu popisuje abhidhamma také procesy karmy a vipáky. Některé komentáře jdou dokonce ještě o stupeň dále než abhidhamma a vysvětlují lidské prožívání jako rychlý sled momentů mysli (a materiality).⁷

Tyto extrémně krátké momenty vědomí se nevyskytují jednotlivě, ale řadí se do víceméně fixních sekvenčních vzorců, které bychom si mohli představit jako molekuly naší mysli. Momenty samy jsou tak trochu jako její atomy. Komentáře udávají, že v jedné vteřině proběhnou těchto momentů biliony.

Jeden mentální sekvenční vzorec se obvykle skládá ze sedmnácti momentů vědomí. Každý z těchto momentů má

[7] Praxe meditace v Barmě čerpá hodně z učení abhidhammy i komentářů. V thajských způsobech meditace tento vliv mnoho zastoupen není.

svoji funkci. Osm ze sedmnácti jsou vipáka. Toto je takzvaná výsledná nebo pasivní část našeho prožívání, kdy některá stará karma nalezne příležitost vydat svůj následek. Dva momenty jsou považovány za karmicky neutrální a někdy jsou dávány do souvislosti se svobodnou vůlí člověka. Karma je vytvářena sedmi momenty, zvanými *džavany*. Tyto džavany tvoří aktivní část naší mysli.

Podle abhidhammy pouze malé procento karmy, kterou nyní vytváříme, přinese následky již v současném životě. A pouze fragment z toho mála se projeví okamžitě. A opět, jen malá část vytvořené karmy přinese následky v existenci bezprostředně následující tu současnou. To znamená, že většina karmy, kterou nyní vytváříme, bude „zděděna“ našimi karmickými následníky (neboli námi samými, jestli si to tak chceme představit) v nějaké vzdálené budoucnosti.

Pokud zjednodušíme a zobecníme velmi detailní a spleťtá abhidhammická vysvětlení funkce karmy a vipáky, můžeme říci, že to,

v čem žijeme (naš „svět“, existenční sféra),
co v našem životě prožíváme
a jak to prožíváme,

je z velké části ovlivněno naší minulou karmou. Způsobem, jakým reagujeme na naše prožívání, vytváříme novou karmu a tím připravujeme a ovlivňujeme realitu naší budoucnosti. (Vidíte to perpetuum mobile? Uvědomujete si tu zodpovědnost za každé své jednání a přístup k věcem?)

Ale pozor, to není vše.

To, co se nám může přihodit, je — v hrubých rysech — výrazem naší minulé karmy. V našem životě si můžeme vybírat a všelicos zkoušet, nicméně co se potom skutečně stane a jak se to stane, je z velké části závislé na druhu a kvalitě našeho karmického potenciálu. Například s kterým

partnerem můžeme žít, jaké zaměstnání seženeme a ve kterém se udržíme, s kterými lidmi navážeme kontakt, způsob, jakým se k nám lidé chovají, úspěchy stejně tak jako selhání a nehody — všechny tyto reality a události našeho života musí být podpořeny našimi karmickými dispozicemi, aby se mohli dít tak, jak se dějí, musí být podloženy naší karmou, aby se vůbec mohly odehrát. Nejsou-li dostatečně zastoupeny v repertoáru naší karmy, mohou se nám i tak do určité míry přihodit, ale takové události se nás potom příliš nedotknou.⁸

Mysl ve své počáteční fázi vyvstává na základě minulé karmy. Abhidhamma k tomu dodává, že počáteční uvědomění si nějakého předmětu je vipáka. Můžeme to interpretovat tím způsobem, že naše karma podstatně ovlivňuje to, co si z mnohosti jevů kolem nás mimovolně uvědomíme, čeho si bezděčně všimneme, jak to prožijeme, který aspekt těchto věcí budeme vnímat nejsilněji.

Asi již víte, co tím myslím: Když se tři lidé dívají na západ slunce, každý z nich prožije něco úplně jiného. Jeden vzpomíná na svoji první lásku, druhý přemýšlí, jestli by se to dalo vyfotografovat, a třetí se zlobí kvůli nepříjemnému štěkotu psa v blízkém statku...

Obecně řečeno, minulá karma určuje typ přerození, dává tvar našemu charakteru, formuje naše sklony, vyznačuje naše limity; má svůj podíl na hlavních událostech a epizodách našeho života.

V perspektivě přesnějšiho, ale také abstraktnějšího učení abhidhammy a příslušných komentářů není náš život nic víc a nic jiného než proud rychle se vynořujících a zanikajících

[8] Toto je samozřejmě pouhá akademická úvaha. V nekonečné propasti času jsme zcela pravděpodobně konali téměř všechno, a jsme proto karmicky otevřeni téměř všemu. Ale přesto některým věcem jsme otevřeni více a jiným méně. Z tohoto důvodu existuje zvýšená pravděpodobnost, že jisté věci se nám přihodí častěji.

mentálních a materiálních formací (*náma-rúpa*).⁹ Tyto formace si můžeme představit jako skupiny výše popsaných „mentálních molekul“. Neustálé dozrávání minulé karmy v každém momentu myslí je výsledná nebo pasivní část našeho života. Způsob, jakým reagujeme na tuto životní zkušenost, je aktivní část. Je to způsob, kterým neustále vytváříme novou, prospěšnou či neprospěšnou karmu.

Jak Honza donutil svou dobrou karmu, aby se projevila

Ve sbírce *džátak* (příběh č. 318) najdeme překvapivý příběh: V jednom ze svých minulých životů byl bódhisatta (tj. stávající Buddha) divokým, obávaným loupežníkem! I když tyto většinou velmi inspirující příběhy nemůžeme vždy brát doslovně, jsou přece jenom knihy *džátak* v Asii chápány jako součást pálijského kánonu. Jak je možné, že velice vyspělá bytost, plně oddaná nejvyšším cílům existence, se může zrodit s takovými dispozicemi a navíc vykonávat loupežnické řemeslo s vyloženou bravurou, vervou a vehemencí? Buddha sám toho k podobným věcem mnoho neřekl. Dle mého osobního názoru jediný konkrétní život nevyjadřuje celý karmický profil a potenciál bytosti; většina karmy se nachází v latentním stavu.

[9] *Náma-rúpa* (doslovně „jméno a tvar“). S ohledem k souvislosti v textu a k úrovni reality, o níž se pojednává, je nutné volit různé druhy překladu: „mysl a tělo“, „mentální a tělesné procesy“, „mysl a její předmět“, „mentální a materiální jevy“, „psychické a fyzické formace“, „mentální a materiální procesy“ atd.

Jedním z velkých mystérií je pořadí, ve kterém karma dozrává a vydává následky. Pro některé světské i spirituální směry je tento bod velmi důležitým, nebo dokonce centrálním tématem. V Buddhové nauce tomu tak není. V suttách a abhidhammě sice nalezneme pasáže, které se k předmětu vztahují, ale tyto texty nevysvětlují přímo to, co by nás pravděpodobně nejvíce zajímalo: jak to udělat, aby naše dobrá karma vydala svůj dobrý následek již tento týden, a jak zabránit naší nepříznivé karmě, aby se v průběhu našeho života projevila... Jinými slovy: je možné manipulovat karmu?

I když se klasická asijská théraváda kloní spíše k postoji, že zrání karmy se v průběhu života mnoho řídit nedá, z pohledu našeho běžného prožívání je zřejmé, že existuje mnoho faktorů, které zrání karmy ovlivňují. V textech nalezneme zmínky, z nichž vyplývá, že je možné zrání karmy ovlivnit — jmenovitě v procesu přerozování. Například tím, že si umírající připomene nějaké velmi krásné a prospěšné situace a vlastní činy z uplynulého života. Vzpomínkou se „oživí“ a zaktivuje jeho prospěšná karma, která pak v procesu přerození může pozitivně ovlivnit úroveň příští existence — a to je co říct. Protože „přerozování“ se v našem životě z jistého pohledu vlastně odehrává každou chvíli, bude správné a prospěšné zaujmout postoj, že pořadí zrání karmy se v určitém rozmezí v našem životě určitě ovlivnit dá!

Velká většina lidí Buddhovy doby žila s jasným a samozřejmým povědomím svých příštích životů — asi tak, jako dnes žijeme náš život s konkrétním povědomím svých příštích dnů a týdnů. Již tehdy byly radost a strast probíhajícího života důležitým faktorem, ale ne tak ústředním a výlučným, jak je tomu dnes. Pohled na vlastní existenci byl prakticky vždy zakotven v širší perspektivě celé řady následujících životů. Jako mnohem důležitější a více rozhodující než poměr štěstí a neštěstí v přítomné existenci byly

brány nesmírné rozdíly radosti a strasti různých existenčních úrovní veškerenstva. (Křesťanství vlastně také vypovídá o drastických rozdílech pohody různých úrovní posmrtné reality.)

Z toho důvodu se dávné spirituální nauky zabývaly především působením na karmu, která bude řídit následující přerození. Je dobré si však uvědomit, že pouhá změna pořadí zrání karmy zpravidla jenom odsouvá potenciál neblahého následku dál do budoucnosti. Za normálních okolností v takovém počínání těžko nalezneme hlubší smysl.

Jinak je tomu, když začne Buddhovo učení zaujímat v našem životě centrální pozici, a my zkusíme uplatňovat principy „Vznešené osmidílné stezky“ v našem prožívání. To se projeví zvýšeným vytvářením prospěšné karmy anebo — v ideálním případě — tvořením „karmy, která vede k zániku karmy“.

Běžný život nás neustále konfrontuje s velmi komplexními situacemi, ale i zde se dají aplikovat principy Buddhovy nauky: mentální kontroly, kultivace všímavého uvědomování, nelpění atd. Prakticky vždy máme dvě možnosti. Příjemnému zážitku se můžeme usmát a nechat jej vzniknout a zaniknout, nebo na něj můžeme reagovat žádostí a ulpěním. Nepříjemný pocit si můžeme uvědomit, nechat vzniknout a zaniknout, nebo na něj reagovat averzí, hněvem a nenávistí. Máme volbu. To je ten vysoce důležitý podíl naší svobodné vůle, která nám dává možnost změnit směr života a aktivně formovat a reformovat naši budoucnost.¹⁰ Ale nečekejte, že se to stane naráz. Vzorce karmy-vipáky mají velkou setrvačnost, mají velmi silnou tendenci se nekonečně opakovat. Naše karma, ten potenciál našich minulých činů, je jako plně naložený žebříňák, který se valí z kopce dolů — nezastaví se, nezmění směr, když do něj kopneme. Nicméně jde-

[10] Na úrovni relativní reality svobodná vůle existuje!

li nám o to opravdu, jsme-li skutečně rozhodnuti a budeme-li se doopravdy snažit, můžeme dát našemu životu nový směr a hlubší smysl. Je to teoreticky i prakticky v naší moci.

Nepochybujme o tom. Udělejme to!

Batoh plný karmy

Když jsme v Barmě probírali tato témata s jedním z mých učitelů, záměrně jsem mu s úsměvem položil jednu starou velmi známou otázku: „Kde je karma uložena?“ Saya U Chit Tin mi odpověděl protiotázkou: „V současné době lidé často hovoří o lidských právech. Všichni máme lidská práva, není-li pravda? Ale kde tato práva máme? V kapse, na hlavě, pod košilí nebo snad na ramenech? Musíme je stále nosit při sobě, musíme je přenášet ze včerejška na dnešek?“

Oblíbené prastaré vysvětlení této otázky používá přirovnání ke stromu (*Milindapañhá* 1/98). Když přijde sezona, strom přinese mnoho ovoce. Přesto nemůžeme říci, že jablka nebo švestky byly uloženy někde v kmenu, v kořenech nebo v listech stromu. Stejně tak nemůžeme říci, kde je karmický potenciál té které osoby „uskladněn“.

Jiný oblíbený příklad je krabička zápalek: „Kde je oheň schován? V zápalkách, ve škrtačku nebo někde jinde?“ Nemůžeme přesně lokalizovat, kde je oheň v zápalkách „uschován“. Jsou-li určité podmínky splněny, objeví se oheň.

Někteří učitelé říkají, že karmický potenciál je obsažen v proudu vědomí, nebo v „životním kontinuu“, někteří usuzují, že je obsažen v mentálním faktoru zvaném „životaschopnost“. Osobně věřím, že celý karmický potenciál a profil je obsažen v příčinných vztazích mezi jednotlivými

následnými momenty vědomí. Někteří učitelé tvrdí, že to je takřka nemožné, protože každého z nás provází tolik nashromážděné karmy. Já bych k tomu namítl, že ten „totální“ karmický impuls nemusí být tak extrémně komplexní. Vezměme například v úvahu, že všechny barevné odstíny celého světa získáme mícháním pouze tří základních barev.

A jak je to vlastně s karmou a genetikou? Neobsahují spleť DNA genetický program celého těla v celé své komplexitě spolu s některými charakterovými a mentálními dispozicemi, které jinak bývají připisovány karmě? Není karma — alespoň částečně — uložena v tajemných molekulách DNA?

Z pohledu tohoto eseje je DNA-materiál reprodukčních buněk pro vznikajícího tvora především vstupní branou nebo „vstupenkou“ do lidské (nebo zvířecí) úrovně existence. Jak se jistý karmický potenciál při početí napojí na jistý „DNA-příbytek“ a pak ho na celý jeden život obývá, k tomu bych se krátce vyjádřil v příští kapitole. Zde bych jen poznamenal, že ve starých textech byly mysl a tělo jedince považovány za výraz individuální karmy, nikoli za jejího „nositele“.

V kanonických textech je zákon karmy často nazýván „světlem světa“. A skutečně, bez etické orientace jsme v životě jako loď bez kompasu, jako loď ztracená v bouřlivém počasí uprostřed nekonečného oceánu samsáry. Nemyslete si ale, že jsem přítelem jednostranných mravoučných kázání. Víím, jak je mnohdy nesnadné najít v komplexitě života cestu zrcadlovým bludištěm etických hodnot. Ale přece, jaký je to kardinální rozdíl, máme-li základní orientaci, nebo nemáme.

Mnozí lidé se domnívají, že existence určité bytosti začíná spojením reprodukčních buněk v okamžiku početí. Tato oplodněná buňka se ze své vlastní chemické a fyzické síly vyvine v aktivní, vyspělou, jednající bytost, která se nakonec

v okamžiku smrti rozplyne v nic. Tak se nám bude život jevit, budeme-li jej zkoumat pouze prostřednictvím našich smyslových orgánů. Pokud však připustíme, že nám naše smysly dodávají jen velmi omezenou, jednostrannou, a především velmi neúplnou informaci, z níž teprve v komplikovaném procesu naše vnímání sestavuje svou *interpretaci reality*, kterou naše vědomí pak přijímá jako „obraz skutečnosti“, staneme se možná otevřenějšími k širším a obsažnějším způsobům chápání existence. Staneme se snad vnímavějšími a pozornějšími k poselstvím, která přicházejí od vidoucích a osvícených bytostí.

Podle Buddhovy nauky se člověk rodí především z karmy, karma je tím „vším“, co máme:

„Bytosti, mladý muži, jsou vlastníky své karmy, dědici své karmy, jsou zrozeni ze své karmy, karma je jejich původ, karma je jejich opora...”

Madidžltima-nikája 135, Čúla-karmavibhanga sutta

Rodiče mají v procesu početí jenom rámcovou úlohu. Aby početí vůbec mohlo nastat, musí být kromě oplodněné buňky přítomen i mentální komponent: proud vědomí z předešlého života, který je naváděn do nových životních podmínek silou karmy. Většinu karmické síly jsme zdělili z předcházejících existencí. Narodili jsme se v souladu s tímto potenciálem. Stále odčerpáváme, ale zároveň také stále přidáváme nové karmické impulsy. Naše karma je tou skutečnou dělohou, z níž se rodíme do budoucího života.

Zde se dostáváme k druhému tématu tohoto eseje...

Pře rozo vání

Co se stane, když člověk zemře?

Fyzické komponenty bytosti se rozloží, mentální funkce jako by odejdou nebo ustanou. Pár fotografií, trochu sentimentálních vzpomínek a křížek na hrobě — to je opravdu všechno, co po nás zůstane?

Podle Buddhovy nauky lze smrt bytosti považovat stejnou měrou za konec (jedné kapitoly) jako i za začátek (té následující). Potenciál karmy, impuls touhy, proud vipáky smrtí jedince nekončí.

Jak vysvětlují staré komentáře, proud extrémně rychlého vznikání a zánikání momentů mysli, který z nejvyššího pohledu vytvářel realitu předešlého života moment za momentem — tento proud vědomí pokračuje. Poháněn touhou jde dál a dá opět vzniknout nějakému dalšímu typu mentálních a tělesných formací. Poslední moment života je následován zrozením v nové existenci. V *Anguttara-nikáji* je krásné přirovnání: Karma je jako živné pole a touha je jako vláha. V takové půdě vzklíčí semeno nového vědomí, poroste a vzejde nový život. Tímto způsobem nejstarší texty ilustrují přerození bytosti.

Ale jsem to *já*, kdo se znovu zrodí, nebo je bytost následující existence někdo jiný?

Než se začneme podobnou otázkou zabývat, bude si třeba udělat trochu jasno o povaze toho „já“, které se má nebo nemá přerodit.

Malé cvičení

Pokuste se porovnat mrně, kterým jste byli ve věku jednoho měsíce, s osobou, kterou jste nyní. Je to ten samý člověk, nebo ne? „Určitě ne," řeknete.

Dobrá. Nyní vezměme věk čtyř let. Ve čtyřech jste již uměli mluvit i trochu myslet, ale ten človíček byl někdo zcela jiný, není-li pravda? A co v deseti? Některé charakterové rysy z rané doby přetrvaly možná až podnes. Nicméně zájmy ve věku deseti let byly ještě velmi dětinské.

Tak vezměme věk dvaceti let. Osoba, kterou jste byli ve dvaceti, a osoba, kterou jste nyní, je to tentýž člověk, nebo ne? Začíná to být obtížné — těžko říci. Ale pravděpodobně nebudete pocitově souhlasit s tím, že se jedná o tu samou osobu. Porovnejte minulý měsíc s přítomností. A co včera, co před hodinou? Když jste začali číst tuto knihu, nebyli jste to samé „já", kterým se cítíte být nyní.

Z momentu na moment nejsme stejní, ale nejsme také zcela jiní. A to je dost přesně to, co v Buddhově nauce znovuzrození znamená: Bytost z předchozí existence, osoba tohoto života a bytost té příští existence — tyto osoby nejsou ani identické, ani zcela různé.

Pro ilustraci znovuzrození uvádějí staré texty podobenství pečetidla. Pečetidlo a jeho otisk nejsou ani zcela totožné, ani nejsou něčím zcela jiným. Ve své podstatě jsou spolu hluboko spojeny vztahem příčiny a následku. Podobně také předešlý život není totožný s tím následujícím, ale existuje mezi nimi hluboký přímý kauzální vztah a návaznost. Kromě toho karmického „otisku" se z minulého do následujícího života nic nepřeneslo. Jiný příklad, který najdeme v textech, je zvuk a jeho ozvěna.

„Osoba" nebo „já" má v Buddhově nauce jen velmi relativní platnost; nepatří do kategorie nejzazší, nejvyšší pravdy.

Vědomí a pocit já, pocit sama sebe může být někdy velmi jasný, silný a evidentní. Zaměříme-li však na něj reflektor naší pozornosti, naše já náhle ustoupí, rozptýlí se, rozpustí — jen aby se hned seskupilo jinde.

Co je to vlastně „já“?

V Buddhové nauce je pocit já a celý dojem sama sebe výsledkem mylného vnímání; je to jeden z nejsilnějších projevů základní nevědomosti a nesprávné identifikace.

Staré texty popisují dvě různé úrovně iluze já. Tu první tvoří různé typy domýšlivosti (*mána*). Nejsubtilnější v této kategorii je prostý dojem „já jsem“. Hrubší typy domýšlivosti vyvstanou, když začneme porovnávat náš dojem sebe sama s naší představou o druhých lidech. Porovnávající nebo soutěživý postoj ke světu vyústí vždy do jednoho ze tří možných skóre: „já jsem lepší“, „já jsem horší“, „já jsem stejný“.

Stojí za to si všimnout, že nejen povýšenost typu „já jsem lepší“, ale i její opak „já jsem horší“, jako i mylný dojem rovnosti „jsme stejní“, jsou ve starých textech rozpoznány jako zjevné anebo skryté formy domýšlivosti. Dokonce i prosté vědomí „já jsem“ texty klasifikují jako jemný druh pýchy. Omylnost pocitu „jsem lepší-horší-stejný“ nespočívá v tom, že bych ve skutečnosti nebyl lepší nebo horší nebo rovnocenný, nýbrž ve faktu, že z pohledu vyšší reality žádné opravdové já, které by mohlo být lepší, horší nebo stejné, neexistuje.

Druhou úrovní „sebe-iluze“ je „názor osobnosti“ (*sakkája ditthi*). Je to dojem, myšlenka či pocit, že v konglomerátu naší mysli-a-těla sídlí někde nějaké centrální, trvalé, neměn-

né „já“. Tato „víra v osobnost“ může mít mnoho podob. Někteří lidé se domnívají, že entita mysl-a-tělo je to pravé já, nebo že já je uloženo v některém komponentu mysli-a-těla, jako například ve vědomí, ve vůli, ve vnímání, v cítění apod. Jiní si naopak představují, že jejich já má mysl-a-tělo. Pro někoho je zase jednotka mysl-a-tělo sídlem spirituální duše. Materialistická víra předpokládá, že „já“ je produkt velmi komplexních funkcí mysli-a-těla — v podstatě vlastně jenom materiálního těla. Spirituálně založení lidé si zase mohou myslet, že jejich „pravé já“ nebo duše sídlí někde mimo komplex mysli-a-těla. Někdy se lidé více ztotožňují se svým tělem, jindy s mentálními složkami. Ve všech těchto případech ale nakonec vyvstane mylný názor a pocit „to jsem já“, „to mi patří“, „to je má duše“. Představa „sebe sama“ je velmi silně zakořeněna v naší mysli, a my na ní velmi lpíme.

Když je náš biologický život ve skutečném nebezpečí, převezmou kontrolu instinkty. Zcela jinak je tomu, když je ohroženo naše ego nebo naše „osobnost“. V takovém případě vybuchnou naše emoce.

Idea „já“ je velkým břemenem. Osvobodit se od této nadbytečné a zbytečné zátěže neznamená stát se osobně a sociálně impotentním, jak se někteří nesprávně domnívají. Praví arahaté jsou osvobozeni od obou forem mylného dojmu já včetně lpění na takovém dojmu, a přesto se o nich říká, že mají silnou, výraznou mysl.

Abhidhamma se zabývá tím, co skutečně je, nikoli tím, jak se nám věci jeví. Proto pojem a představa já nemá v abhidhammě mnoho místa. Z pohledu nejzazší reality se vše objeví ve velmi odlišném světle, celá skutečnost začne mít úplně odlišný *modus* bytí, než jak se obvykle předpokládá. Jak doplňují komentáře, z perspektivy nejvyšší reality je život individua pouhým extrémně rychlým vynořováním a okamžitým mizením vědomí s jeho průvodními faktory a rapidním vynořováním a mizením materiálních jevů.

V barmském buddhismu se to nazývá „neosobní proces vznikání a zanikání mentálních a materiálních formací“ [*náma-rúpa*].

Zmiňuji tuto okolnost již potřetí. Jsem si vědom, že je velice obtížné si to představit nebo pochopit, pokud se naše meditace již dříve neubírala tímto směrem. Protože se zde jedná o dost podstatný bod pojednání, chtěl bych čtenáře povzbudit, aby se nad tím přece jenom pozastavil. Můžeme si to ozřejmit následujícím srovnáním. Kdybychom se podívali na papír této stránky velmi silným mikroskopem, také by se nám objevil úplně jiný, neuvěřitelný svět zcela jiného druhu, charakteru a vzezření. Asi bychom také měli jisté potíže dát do přímé souvztažnosti to, co bychom v mikroskopu viděli, s naší normální zkušeností s papírem. A přece všichni víme, že mikrosvět je ve své podstatě nejen reálný, nýbrž v jistém smyslu dokonce ještě reálnější než ten náš obvyklý, zřejmý svět předmětů a pojmů.

Pro zdárné čtení této knihy nepotřebuji mít podrobnou znalost skladby molekul tiskařské černi, ale výrobce barev by o tom určitě měl vědět co nejvíce detailů, aby jeho barvy našly v tiskárnách široké uplatnění. Stejně tak pro hlubší a lepší chápání našeho světa je prospěšné mít i znalost mikroskopické struktury našeho prožívání. Na základě tohoto vhledu si začneme uvědomovat, z čeho se náš svět vlastně skládá, jakým způsobem a do jaké míry je skutečný, v jakém smyslu si ho sami vytváříme.

Na druhé straně bych však nerad význam vhledu do mikroskopické úrovně prožívání přecenil. Druh vhledu do reality, kdy začneme vnímat jednotlivé momenty vědomí, totiž není povinnou součástí správné meditace vipassaná. Ani perspektiva „nejzazší reality“ (*paramattha*) nebývá u každého meditujícího zřetelná ve všech aspektech.

Na nejvyšší úrovni skutečnosti nehovoříme (a ani nemůžeme hovořit) o jablkách, lidech, horách, zmrzlině, AIDS

a galaxiích. To jsou všechno pouhé názvy, myšlenky, představy, reprezentace. Obyčejné myšlenkové pojmy, jako „včera“, „prostředí“, „Paříž“, „problém“, „žena“, sem nemají přístup. Na této úrovni reality žádné skutečné já nebo osobnost neexistuje. Zde existují jenom procesy vědomí, faktory vědomí a materialita, tzn. mentální a materiální formace (a eventuálně nibbána).

Sestupujeme-li postupně níže směrem ke konvenční úrovni skutečnosti, začneme tento rychlý proud mentálních a materiálních jevů prožívat jako uvědomování si různých fyzických a mentálních objektů. První ponětí já se objeví při rozpoznávání objektů našeho vědomí naším vnímáním (*saññá*), kdy se nám tyto objekty myslí začnou jevit jako předměty. Je to stadium, kdy se prožívání začíná štěpit na vnímajícího a na vnímané, tzn. na subjekt vnímající objekt. Zde jsme u kolébky vši duality. Sestoupíme-li níže — na obvyklé úrovni denního prožívání si mysl rozpoznané předměty obvykle označí slovy a zpracuje je dál procesem myšlení. Potopí-li se mysl zcela do myšlenek, představ, snů a idejí, ztrácí kontakt s přímou realitou úplně. Zde se pak většinou také vynoří pocit a myšlenka „Já“ v plné intenzitě.

Z hlediska prožívání i samotné vnímání já má mnoho úrovní a intenzit. Pro účel tohoto eseje si můžeme rozdělit celé spektrum různých iluzí „sama sebe“ do dvou hlavních skupin: obecné ponětí já a nabubřelé, egocentrické, sebevztažné „Já“, tzn. „moje Já“.

V našem imaginárním sestupu z nejvyššího stupně skutečnosti do hustších a hustších vrstev relativní reality našeho světa přechází pak základní obecné pojetí subjektu já postupně do stále zřetelnějších forem iluze „já“ se stále vyhraněnějším rozlišováním mezi „mnou“ a „vnějším světem“. Zde se začíná objevovat vědomí osobní identity, pocit oddělené, odloučené osobnosti, tendence k identifikaci s myslí a tělem a idea vlastnictví.

Funkční užívání pojmu „já“ a „moje“ je v běžném životě zcela nezbytné a také netvoří žádný problém. Prosté označení „já“ používají z praktických důvodů i zcela osvícené bytosti. Nicméně tyto plně realizované bytosti na pojmu „já“ nelpí a odloží jej hned, jakmile jej nepotřebují. Tato schopnost je výrazně odlišuje od ostatních lidí.

Utrpení nejlepší jakosti

Dalším, ještě pokročilejším stupněm na našem žebříčku ego-iluzí je zcela vyčleněné, egocentrické Já, živené soupeřivostí a obalené emocemi. Toto Já se intenzivně zabývá sebou samým, je vysoce zranitelné a je doprovázeno silným pocitem vlastnictví nebo autorství.

Tento dojem velmi sebestředného individuálního a individualistického Já se objevuje hlavně v našich vnitřních myšlenkách a reflexích. Ještě zřetelněji se aktivuje, když se naše osobnost stane středem pozornosti, když je posílena, oslabena či ohrožena různými vlivy, jako je úspěch, neúspěch, chvála, ponížení, uznání, kritika atd.

Toto takzvané ego pak nad námi vlaje jako korouhev, jako znak vykrytalizované nevědomosti, ignorance a ulpění. Je to prvotřídní, vždy pohotový a nevyčerpatelný zdroj vysoce kvalitního utrpení. Nicméně mějme prosím na paměti, že ani tento druh Já, ačkoli je zdrojem utrpení, není jeho prvotní příčinou. Utrpení vyvstává z důvodu intenzivního ulpění na představě vlastního Já. Toto Já je jako balon, který se může nafouknout, splasknout, může i prasknout, ale nová „sebe-bublina“ se rychle vytvoří znovu.

K praxi meditace nepřistupujeme s myšlenkou, že by bylo třeba toto ego nebo Já rozpustit. Takový přístup by je-

nom dál posílil mylnou představu, že je tu nějaké skutečné, existující Já, které by bylo třeba rozpouštět. Buddhova nauka se iluzí „Já“ příliš nezabývá a přechází dost přímo k tématu „ne-já“ (*anattá*).

V praxi dhammy rozvíjíme vhled, abychom viděli, že „já“ je pouhou hrou neosobních mentálních faktorů. Podobně jako jiné vhledy, také vhled do „ne-jáství“ se prohlubuje v průběhu meditace vipassaná: se zvětšující zřetelností, uvolněním a osvobozením si uvědomujeme sebe-prázdný, neobydlený charakter vlastní mysli a těla.

Buddhovo učení se ve svém hlavním akcentu nezabývá všemi početnými projevy základní nevědomosti jednotlivě. Nauka se zaměřuje na odpojení a deaktivaci samotných kořenů všech různých forem neprospěšnosti. Víra v „já“ a domýšlivost jsou pouze dvě z deseti pout, kterými jsme vázáni ke kolotoči samsáry. K dosažení plné svobody je třeba rozvázat všech deset.¹¹

Aplikovat principy Buddhovy nauky do života má cenu i za předpokladu, že naše motivace vychází z přání změnit poměr radosti a strasti ve zbytku našeho současného života. Nebylo by ale správné Buddhovu nauku redukovat či snižovat na nějaký druh terapie. Intenzivní meditace vipassaná je vysoký a také dosti náročný stupeň praxe dhammy. Použití tuto meditaci na řešení konkrétních osobních problémů by se dalo přirovnat k případu, kdy si někdo pořídí super hi-fi stereo vybavení za sto tisíc jenom proto, aby každý večer mohl poslouchat předpověď počasí. Jistě, jistě, bude to nakonec také fungovat.

Pro dosažení světského prospěchu a užitku nabízí učení dhammy mnoho životních doporučení a jednodušších prak-

[11] Deset „pout“ (*samjódžana*): 1) víra nebo názor osobnosti, 2) skepse a pochybnost, 3) lpění na zvycích a rituálech, 4) smyslná touha, 5) zlá vůle, 6) touha po nebeském životě, 7) touha po imateriální existenci, 8) pýcha, povýšenost, 9) nepokoj, těkání, 10) nevědomost, iluze.

tik, které direktně adresují a přímo ovlivňují štěstí přítomného života. Například praktikování štědrosti, kultivace etického jednání, náležitý respekt, sebeobětování, nezištná služba a pomoc, omezování smyslových požitků, rozvíjení milující laskavosti (*mettá*) atd. Tato cvičení a mentální polohy netvoří jen fundament úspěšného, smysluplného života, ale také nanejvýš důležitou základnu pro vyšší meditační praxi.

Nejhrubší forma preludu „Já“ se dá označit jako úplně zaslepující egoismus. Může mít různé podoby. Jeden typ lidí posedlých tímto druhem necitlivosti vnímá své okolí jen jako pustou, dezolátní měsíční krajinu, osídlenou buď spojenci, nebo nepřáteli. Lidé však jsou většinou vnímáni buď jako užitečné, nebo nebezpečné věci. Zafixovaná představa neustálého ohrožení vyvolává agresi. Jiný typ obdobně postižených lidí může být zcela ztracen ve svých smyslových touhách až do stupně totálního zotročení atd. Podstatu všech těchto náklonností, ulpělostí a deformací máme v principu každý v sobě. Skoro všechny zmíněné stavy myslí se tu a tam projeví u každého. Je lepší si těchto tendencí být vědom, než je jenom neustále vytěsňovat z vědomí. Místo zapírání všech negativit nitra je prospěšnější je poznat a přijmout. Přijmout je jako materiál, který můžeme použít ke kultivaci naší mysli a k vlastnímu růstu.

Neosobní „já“

Možná že se to bude zdát paradoxní, ale pocit nebo dojem „já“ je ve své pravé povaze neosobní mentální proces: pouhá hra neosobních mentálních faktorů. Personifikace nebo ztotožňování se s mentálními funkcemi, komponenty

či objekty — to všechno jsou v principu „sebe-prázdné“ procesy mysli. Stejně tak rozhodování, procesy karmy a vipáky, dokonce i tzv. svobodná vůle jsou v podstatě neosobní mentální funkce jedince. Z nedostatku vhledu to nevnímáme tímto způsobem, z důvodu nevědomosti a lpění nevidíme neosobní povahu bytosti (*anattá*).

Mohl by vzniknout dojem, že ten, kdo v sobě plně realizoval vhléd *anattá*, se stane méně humánním, méně angažovaným, méně milujícím. Není to pravda. Účinky osvícení na světskou úroveň bytí se nedají generalizovat. Jisté charakterové změny a přesuny u osvícené bytosti dozajista nastanou, ale jaký bude její vztah k okolnímu světu se nedá předpovědět. To zůstane individuální záležitostí dotyčného stejně jako před osvícením. Realizovaný člověk přestal ulpívat a vše, co dělá, dělá volně a dobrovolně — když se angažuje, když pomáhá, když chvátá, když se zlobí atd. Jeho život je osvobozen, ale není bezbarvý. A je-li bezbarvý, je takový opět na základě dobrovolnosti a na základě souznění se svou přirozeností.

Základní ponětí „já“ se objevuje v mysli jako průvodní zjev každého procesu vnímání, ale sebe-vztažné, přivlastňující Já se objevuje v proudu vědomí pouze příležitostně. Objevuje se, aby zakrylo „sebe-prázdnou“ skutečnost naší existence a aby oživilo a upevnilo slábnoucí pocit vyčleněné sebe-existence. Tímto způsobem se nám daří udržet iluzi a dojem souvislého individuálního já, které pak zaujme titulní roli v našem životním příběhu. Identifikace s tímto já nám dodá pocit, že *já* jsem ten, kdo koná, myslí, vnímá, prožívá, že já jsem „vlastník“ atd. Tato identifikace a personifikace mentálních procesů pak snadno přehluší pravou, subtilní skutečnost, že existuje konání, ale není tu nikdo, kdo koná, že v mysli probíhá myšlení, ale není tam nikdo, kdo myslí a vnímá, že bytost prožívá svůj život, ale nebydlí v ní nikdo, kdo by byl majitelem toho těla a mysli.

Idea a pocit „já“ ve všech těchto stupních a odstínech je odpovědná za základní zkreslení naší zkušenosti. Silná gravitace sebestřednosti zapříčiňuje základní a hlubokou deformaci reality v procesu našeho vnímání.

V mnoha duchovních tradicích a v některých k Bohu orientovaných směrech může člověk rozšířit a transcendovat pocit individuálního odděleného já až do prožitku jednoty a neohraničenosti, až do zkušenosti neměnného, „věčného“, blaženého nejvyššího Já. To je bezpochyby vysoká spirituální realizace a důležitý mystický zážitek meditace soustředění (*samatha*).

K různým typům spirituálních prožitků existují různá pojetí a jistě zde panují i mnohá nedorozumění. Je ale pravda, že z perspektivy původního Buddhova učení bude ve výše popsaném spirituálním prožitku předpokládán zbytek lpění a nedostatek vhledu vipassaná. Zastánce původního Buddhova učení by k tomu asi podotkl, že takový prožitek — ač extrémně čistý — je stále ještě vytvářen z „mentálních cihel“, je tvořen myslí v mysli, je „namalován“. Asi by upozornil, že taková zkušenost — velkolepá a dalekosáhle pozitivní ve svých konsekvencích — má ve svém základě stále ještě jemný závoj klamu a že by bylo žádoucí pokročit dál. Ale toto jsou věci, které si každý musí uvážit sám.

Mikroskopická úroveň znovuzrození

Proces znovuzrození a umírání je někdy právem srovnáván se vznikáním a zanikáním momentů mysli, ze kterých v nejvyšším smyslu náš život sestává. Realizace této překva-

pivé podobnosti nevychází z teoretické úvahy, nýbrž je výsledkem přímé zkušenosti pokročilé meditace. Vědomí a pocit „já“ neexistuje mimo momenty mysli. Díky „zvětšujícímu“ efektu velmi silné koncentrace může být vznikání a zanikání momentů mysli zakoušeno jako velmi rychlý sled skutečného zrozování, života a smrti. Mezi jednotlivými momenty mysli jsou totiž malé mezery!

Na makroúrovni přerozování, v pojetí života za životem stejně tak jako na mikroúrovni momentu za momentem jsou hlavní charakteristiky tohoto procesu prakticky stejné. V obou případech za těmito procesy nestojí žádná vlastní trvalá entita „já“; je tu výsledná část (vipáka) a aktivní část procesu (karma, *džavana*); nic se nestěhuje z „předcházejícího“ do „následujícího“; jediné, co spojuje „předcházející“ s „následujícím“, je vztah příčiny a následku.

Před mnoha lety jsem viděl v televizi poutavé představení „padajících dominových kostek“. Ve velkém sále připravoval několik dní tým mladých lidí dlouhé řady stojících dominových kostek — možná více než padesát tisíc, přesně si již nevzpomínám. Před televizními kamerami pak vedoucí týmu jemně strčil do první kostky, takže spadla na druhou kostku. Druhá kostka ztratila rovnováhu a padla na třetí, třetí na čtvrtou a představení začalo. Trvalo přes pět minut. Byla to uchvacující podívaná: velmi promyšlené, pečlivě a vtipně připravené přímé i zahnuté řady padajících kostek vytvářely na zemi velice působivé obrazce a přihlížející diváci mnohokrát propukli v ovace a aplaus.

Tento krátký pořad v televizi můžeme chápat jako přirovnání, které schematicky vystihuje podstatu přerozování. Poslouží nám jako názorný obraz jak v měřítku moment za momentem, tak i v pojetí život za životem. Žádná z kostek domina nezměnila své místo, žádná část předešlé kostky nepřešla do té následující. Přesně řečeno, nemůžeme ani říci, že by počáteční impuls putoval celou řadou padajících do-

minových kostek do vzdálenosti několika set metrů. Impuls působící mezi první a druhou kostkou nebyl totožný s impulsem mezi druhou a třetí. Jednalo se pouze o sled stále nově se vytvářející příčiny a následku. Předchozí následek se stal příčinnou nové situace a nového dění.

Samozřejmě žádná hmota umírajícího těla nepřechází do nového života — a myslím, že tomuhle docela rádi uvěříte. Bylo by však správné vědět, že v původním buddhismu ani žádná část mysli, žádné já nebo duše nepřechází ze starého života do toho následujícího. Nová existence si sama vytvoří svou ideu „já“ a „můj“. Existuje znovuzrození, ale nikdo se znovu nezrodí.

Stejná návaznost, která spojuje včerejšek s dneškem, spojuje i minulou existenci se současnou. V Buddhově nauce to není žádné skutečné kontinuální „já“, nýbrž posloupnost příčiny a následku.

Zažloutlá fotografie

Buddha učil Střední cestu — cestu, která se vyhýbá extrémům. To je často špatně chápáno. Buddhova Střední cesta není cestou ústupků a kompromisů. Z důvodu slabosti a nevyváženosti naše mysl snadno upadá do krajností, extrémů, disproporcí, do té či oné jednostrannosti. Je obtížné udržet střední kurs moudrého člověka.

Jedním z důležitých mezníků v rozvoji pravého porozumění¹² realitě života je hluboký prožitek (nebo alespoň

[12] „Pravý názor“ nebo „pravé porozumění“ je první článek „Osmidílné vznesené stezky“. Tato „stezka“ zahrnuje oblast kultivace jednání, oblast kultivace mysli meditací a oblast vhledu — poznání. Je to základní osa praxe dhammy, která v nejvyšším bodě vede k realizaci nibbány.

důkladné teoretické pochopení) „neosobnosti“ všech mentálních a materiálních procesů našeho bytí (*anattá*). (Anagarika Munindra ilustroval tento vhléd do charakteru vlastní mysli a těla následujícím přirovnáním: „Hezký dům, otevřená okna, otevřené dveře, zapnuté světlo, prostřený stůl — ale nikdo tam nebydlí.“) Jak zdůraznil ctihodný Nyanatiloka, bez pochopení neosobní povahy života stále budeme mít tendenci zabloudit do některé z mnoha teoretických slepých uliček. Pokud lidé uvažují například o nibbáň, mnohdy se domnívají, že je to stav, v němž budou žít věčně, anebo druhý extrém, kde „já“ a „můj život“ budou definitivně zlikvidovány.

Obě tyto představy stejně zkreslují jednoduchou, ale neuchopitelnou skutečnost nibbány. Neexistuje žádné skutečné já, které by mohlo žít věčně, neexistuje já, které by mohlo být anihilováno. Nibbána je mnohem jednodušší než toto všechno; prosté odklonění od veškeré touhy a žádosti. Nibbána je velmi skutečná, dosažitelná kdykoli a kdekoli. Nicméně je principiálně nemyslitelná a z definice nepředstavitelná.

Ještě zřetelněji můžeme potkat různá „přepadnutí“ ze Střední cesty, uvažujeme-li o znovuzrození. Lidé si při tom představí, že „já se znovu zrodím“, nebo „má duše bude znovu zrozena“, nebo „já zemřu a rozpustím se v nic“, nebo „ta bytost v příštím životě bude někdo jiný“ atd. Chceme-li být přesní, všechny tyto názory jsou v základu nesprávné, protože přímo nebo nepřímo předpokládají existenci nějaké reálné entity „já“, která může být znovuzrozena nebo anihilována.

Ve svém denním životě bychom měli uplatnit tolik moudrosti, kolik je jen možné. To zahrnuje citlivost pro to, co je vhodné a účelné. Sdělíme-li příteli, že „příčinný sled mentálních a materiálních fenoménů konstituující zdánlivou bytost zvanou „já“ byl minulý měsíc dva týdny na Malorce“, domnívám se, že to neposlouží svému účelu.

V denním životě potřebujeme užívat pojmy, včetně pojmu „já“, „ty“, „on“, „osoba“ atd. Na úrovni konvenční reality uznáváme naši identitu z mnoha dobrých důvodů. Ulpění na tomto „já“ je tam však navíc.

Tak jako jsme byli zrozeni do tohoto života se zřetelnými sklony a predispozicemi — aniž bychom rozuměli, proč jsme takoví, jací jsme, aniž bychom si pamatovali karmické spojitosti a vztahy —, právě tak se „z ničeho nic“ narodí „někdo“ v budoucnu s konfigurací jasných tendencí a dispozic a bude vystaven následkům jednání někoho z předešlé existence. Bude sklízet ovoce činů celé linie „karmických předchůdců“.

Zvažme následující: Když blízcí přátelé a známí přijdou na oslavu vašich narozenin a vy jim po večeři ukážete své rodinné album, pravděpodobně budete komentovat ty staré zažloutlé fotografie: „No a tohle jsem já, když mi byly tři měsíce!“ — a všichni se začnou smát. Stejně tak, jako uznáváme svou identitu včerejšího dne a předchozích let, měli bychom také na praktické úrovni života uznávat příčinnou spojitost s minulými a budoucími existencemi a — to je na tom nejdůležitější — přijmout plnou odpovědnost za okolnosti, v nichž se nacházím, a za celý svůj život.

Pro usnadnění chápání si můžeme představit určitou bytost v řadě za sebou jdoucích existencí jako proud neosobní životní energie nebo životní vibrace. Tím se zbavíme představy, že individuální osobní já se přerouzuje.

Představa, že ta bytost v předchozím životě jsem byl já sám, je stejně nepřesná jako představa, že to byl někdo jiný. Ani jedno z těchto dvou pojetí není zcela správné. Nicméně na úrovni konvenční reality se běžně užívá forma identifikace: V jednom ze svých minulých životů se bódhisatta zrodil jako opice...”

I když se rozhodneme neoznačovat naše karmické předchůdce v minulých životech jako „já“, buďme ohleduplní

k bytosti, která bude následovat naši karmickou linii zítra a v příštím životě. Buďme zodpovědní za to, co děláme, jak myslíme, buďme zodpovědní za naše emoce a kultivujme moudrost. Abychom se cítili dobře ve své existenci, musíme se snažit udělat se svým životem to nejlepší.

Buddha mluvil velmi často o životě po smrti a kritizoval ty, kteří zastávali jiný názor. Když však někdo začal být ohledně tohoto tématu příliš zvědavý, Buddha mu dal jen nepřímou odpověď. Při jedné konkrétní příležitosti Buddha nezaujal k otázce budoucích životů žádné definitivní stanovisko a projevil svou moudrost velmi pragmatickým a úsměvným způsobem: „Budete-li konat dobro, i kdyby žádný další život po smrti neexistoval, i tak vám to přinese mnoho dobrých výsledků ve vašem současném životě a moudří lidé vás budou chválit. Jestliže ale existence po smrti pokračuje, kromě všech těch dobrých věcí přijdete po smrti navíc do nebe — a tak zvítězíte na obou stranách.“

Příležitostně Buddha zmiňoval příběhy ze vzdálené minulosti, aby svým žákům ukázal karmické příčiny některých konkrétních událostí. Na konci svých vyprávění obvykle identifikoval postavy dávných příběhů se současnými osobami, kterých se událost týkala.

Buddha neučil doktrínu karmy a znovuzrokování proto, aby povzbudil spekulativní fantazie o naší minulosti a budoucnosti. Nauku karmy přejal a upřesnil především z toho důvodu, aby ukázal některá ze základních pravidel, podle nichž se události této podmíněné skutečnosti odvíjejí. Své učení formuloval, aby poukázal na neuspokojivou, a dokonce nebezpečnou situaci všech bytostí v samsáře. Tím dal silný podnět k praxi a aplikaci dhammy.

Nauka o karmě, znovuzrokování a samsáře ilustruje existující skutečnost velmi hluboce a obsažně. Netvrdím, že je to jediný možný obraz skutečnosti. Horu také přece můžeme vyfotografovat z mnoha různých stran. Toto zobrazení

však považují za nejlepší, které máme v současné době k dispozici.

Karma ovlivňuje naši existenci mnoha zásadními způsoby, ale nikdy by neměla být chápána jako nezměnitelný osud. Podle dávných nauk je nejdůležitějším a nejdalekosáhlejším následkem naší minulé karmy zrození samo, znovuzrození v některé určité úrovni existence. Jedná-li se o lidskou sféru života, karma „vybere“ místo narození, zemi, rodinu, rodiče — tyto klíčové okolnosti našeho života, které prakticky vůbec nemůžeme ovlivnit, jsou řízeny minulou karmou.

A co k tomu dodává abhidhamma? Vznik myslí a těla v okamžiku početí stejně jako neustálé vznikání myslí a těla v průběhu celého našeho života je *vipáka vatta*, to znamená následek našich minulých momentů vůle. Konkrétněji řečeno to znamená, že dané skutečnosti našeho života, jako např. základní kondice naší myslí a těla, mentální a tělesné vlastnosti a kvality, zdraví, naše krása (a ošklivost), náš hlas a ostrost našich smyslů, inteligence, naše dovednosti, ale částečně i popularita a společenské postavení, to vše jsou karmické následky našich minulých činů. Schopnost vzdělání, schopnost navázat kontakt s určitými lidmi, a s jinými nikoli, schopnost mít jisté zaměstnání či řídit vlastní podnikání, schopnost dostat nebo vydělat peníze, duševní štěstí a strast atd. — těmito vlastnostmi a schopnostmi jsme vybaveni v souladu s vlastní karmou. Tyto podmínky samozřejmě dále ovlivňují způsob našich reakcí, preferencí a averzí, našeho chování atd. Ale pouze některé z konkrétních událostí našeho života mohou být považovány za přímé následky minulé karmy

V konkrétním případě nevíme, co je a co není následkem karmy. Proto se musíme vždy plně snažit dosáhnout svých cílů. Podíváme-li se však zpět na náš život, náhle uvidíme a rozpoznáme vliv karmy zcela zřetelně. Uvědomíme si také sílu, s jakou karmická příčinnost působí na náš život.

V současné době se hodně mluví o genetice. Zdá se být prokázané, že mnohé tělesné, ale i některé mentální predispozice našeho života jsou zakódovány v genetickém materiálu, který dědíme po svých rodičích. Důležitá část mentálních dispozic se projeví již v raném dětství. Mentální sklony dítěte vyvolají pozitivní a negativní konfrontace s okolím. Získané zkušenosti pak vedou k formování základních psychologických vzorců našeho chování a reagování na situace. Některé z těchto charakteristik pak provázejí člověka prakticky po celý život. Psychologie a genetika však nejsou v rozporu s učením karmy. Jak staré texty naznačují, nejsou to rodiče, kdo si zvolí své děti. Je to karma vznikající bytostí, která „vybere“ příslušné rodiče!

Jednou z hlavních okolností, která mi v praxi výmluvným způsobem připomíná funkci karmy a přerozování, je průběh mého vlastního života. Cítím zřetelně, že se jedná o jednu vyčleněnou stránku velmi dlouhého a rozsáhlého románu (s občasným nádechem sci-fi, obávám se).

Bytosti nepřicházejí do života prázdné. Vzpomínám na dobu mnišského studia v Rangúnu. Na rozdíl od ostatních klášterů, kde se normálně přizivuje množství polodivokých psů, žilo v naší škole hodně koček. Jejich počet se měnil skoro každý týden. Koexistence školního osazenstva a koček na relativně malém prostoru vedla k přirozenému sblížení obou úrovní života. Věděli jsme, že každá kočka se chová jinak. S jistým překvapením jsem pozoroval, jak vyhraněné osobnosti a různé charakterové rysy mají i kočata prakticky od prvních dnů svého kočičího života.

Věda intenzivně pracuje na novém paradigmatu, na novém způsobu vnímání skutečnosti. Nemyslím si, že princip vědy je v tomto ohledu zcela beznadějný. Někdy se mi zdá, že by se věda mohla postupně dopracovat a propracovat až k otevření se realitě celé, celému spektru všech různých úrovní reality. Za takových okolností by se z vědy možná

stal hlavní spirituální směr příští doby. Vždyť celá mystika, osvícení, zření, realizace, magické síly... — k čemu myslíte, že se vztahují? Evidentně k „jiným“ úrovním „vyšší“ reality, není-li pravda? K různým druhům komplexnější znalosti a rozšířenějšího přístupu k realitě, pokud možno k *celé* realitě — k té pravější, skutečnější, úhrnnější, k té, která je méně deformovaná a lidsky limitovaná.

I kdyby měl podobný vývoj nastat, jsme ještě velmi daleko. V každém případě neúplný a nesouvislý obraz skutečnosti, který může věda dnes nabídnout, nesnese srovnání s hloubkou vhledu dosaženou mnohými lidmi a bytostmi na jejich spirituální cestě. (Ale přiznávám, že i spirituální zření mívají na úrovni relativní reality svoje slabá místa a nejasnosti.)

Druh vědeckého poznání, kterého můžeme v této době nabýt, nás spíše zatěžuje. Zdá se, že věda má před sebou ještě dlouhou cestu, než dosáhne poznání, které osvobozuje. Snad v příštích stoletích začne být věda nejen více a více znalá a intelektuální, ale snad se dopravuje i moudrosti. Doufejme.

Bytost se přerouzuje do různých úrovní skutečnosti...

Samsára

Samsára je označení pro nekonečně se opakující znovuzrození do různých úrovní mentální a hmotné skutečnosti. Slovo samsára má mnoho významových barev: „koloběh života“, „bloudit nahoru a dolů“ nebo „putovat nepřetržitě v kruhu“. Tyto přidružené významy dodávají pojmu samsára příchuť bezcílnosti, konečné bezúčelnosti a marnosti. Sled samsárických existencí je chápán jako nekonečná a mnohdy strastiplná pouť různými intenzitami nedokonalosti a nedostatečnosti. Plně osvícené bytosti se jakékoli přerození v samsáře jeví jako „uvíznutí v pasti“.

Pro účel této kapitoly si doplníme význam slova samsára příbuzným pálijským pojmem *lóka* (svět) a specifickým pojmem *bhúmi* (sféra nebo rovina existence).

V Buddhové nauce se bytost přerouje do různých vrstev (neboli úrovní) „skutečnosti“: různé „frekvence“ mysli jsou doprovázeny různými „frekvencemi“ nebo „hustotami“ toho, co nazýváme hmotou. Všechny tyto frekvence existence dohromady (tzn. úhrn všech existenčních sfér) bychom pak mohli nazvat slovem „Veškerenstvo“. Většina z nás má alespoň letmou osobní zkušenost s různými úrovněmi vědomí. Jen málokdo bude schopen podat zprávu o rozdílných úrovních materiality.

Různé druhy buddhismu se v popisu přerození v jednotlivostech trochu odlišují, základní princip je však vždy stejný: proces smrti aktivuje jistou karmu, která pak řídí úroveň

přerození. Nevím, jestli umírající člověk potkává kostlivce s kosou, boha smrti Jamu či svatého Petra s jeho velkou knihou lidských hříchů. Z pohledu dhammy je smrt spíše jako listonoš, který doručuje dopisy podle adresy na obálce. Proces smrti napíše na dopis adresu a směrovací číslo. Tím může být nejprospěšnější, nebo naopak nejzhousebnější čin našeho života, může to být souhrnný symbolický znak nějakých aktivit, které jsme vykonávali opakovaně, může to být některá ze vzpomínek, která se vynoří v čase umírání. Podle karmické kvality tohoto vnitřního obrazu nebo vzpomínky vyústí smrt v přerození do „lehkého“ nebo „těžkého“ typu reality. Karmický potenciál umírající osoby je ten „dopis“, touha po existenci je jako známka, první moment vědomí nové bytosti v některé existenční úrovni je jako doručení toho dopisu. V théravádovém buddhismu si můžeme dokonce představit, že se jedná o elektronickou poštu, která dostihne místo určení téměř okamžitě.

Jednou lidé požádali Buddhu, aby vykonal rituály za zemřelou osobu. V jejich představě magická síla takového obřadu měla dopomoci zemřelé bytosti k přerození v nebi. Buddha je neodmítl. Jeho přáním bylo, aby tito lidé hlouběji pochopili povahu reality a funkci karmy. Truchlícím pozůstalým zadal zvláštní úkol: „Smíchejte kameny a máslo¹³ a pak tuto směs vhoďte do velké nádoby s vodou.“ Když překvapení rodinní příslušníci vše řádně vykonali, Buddha je pobídl: „Nyní zavolejte kněze a požádejte je, aby se modlili: Kéž ty těžké kameny vyplavou na hladinu, kéž lehké máslo klesne ke dnu!”

Théravádový buddhismus rozeznává jednatřicet rovin existence; svět lidí je pouze jednou z nich. Některé formy života jsou lidské existenci relativně blízko, jiné jsou velmi vzdálené. Svět zvířat je příkladem našich samsárických sou-

[13] Indické máslo je částečně tekuté.

sedů. Na straně materiality s nimi sdílíme stejný svět, na straně mysli se nacházíme na různých frekvencích. (Nemám na mysli ani tak domácí psy jako spíše hady, antilopy nebo včely.) Podle buddhistické kosmologie existuje ve veškerenství velké množství lidských světů. Stejně tak i ostatní existenční sféry jsou v samsáře zastoupeny mnohokrát.

Rozsah lidské zkušenosti

Přístup k vnějšímu světu nám umožňuje a zprostředkovává našich pět smyslů (a částečně snad také naše nedostatečně vyvinutá intuice). Pouze z těchto zdrojů, jenom těmito několika „kanály informací“ se k nám dostávají údaje o našem okolí a o našem těle. Z obdržených počitků naše mysl vytváří a sestavuje *obraz* (představu) vnějšího světa a vlastního těla.

Kdykoli jsem přemýšlel o charakteru a rozsahu skutečnosti, vždy jsem dospěl ke stejnému závěru: Dokonce i z hlediska logiky je zcela nepravděpodobné, že by existovalo pouze to, co moje smyslové orgány mohou vnímat a registrovat. Když jsem si představil raná stadia života na této planetě a postupný vývoj smyslových ústrojí prehistorických tvorů, vždy jsem došel k závěru, že i naše současné smyslové vybavení vnímá a rozeznává pouze velice úzkou výseč reality, pouze ten segment, který je relevantní pro náš pozemský život. Mnohem větší část reality nám jednoduše zůstává skryta, neodhalena, leží mimo dosah našich smyslů.

Kdybychom si chtěli tuto situaci nějak zobrazit, tu nejvýstižnější analogii bychom pravděpodobně našli v oblasti fyziky: elektromagnetické vlny. Pro ty, kteří nejsou s tímto tématem obeznámeni, bych stručně shrnul, že různé typy

elektromagnetických vln mají sice velmi odlišné vlastnosti, některé významné charakteristiky jsou jim však společné: všechny se šíří rychlostí světla, všechny podléhají interferencím atd. Počínaje nejnižšími frekvencemi rozlišujeme AM-rádiové vlny, televizní vlny, FM-ultrakrátké rádiové vlny, radarové vlny, mikrovlny, infračervené záření, viditelné světlo, ultrafialové světlo, rentgenové záření, gama-radioaktivní záření, eventuálně sem můžeme zařadit i kosmické paprsky. Všechna tato pásma odlišuje především jejich vlnová délka: přes půl kilometru v případě nejdelších rádiových amplitud, kolem 0,0005 milimetru v oblasti viditelného světla a 0,000 000 000 000 000 1 milimetru v případě mezhvězdného záření. A jak citlivý je člověk k elektromagnetickému vlnění? Nevnímáme ani rádiové, ani televizní vlny, ačkoli ty stovky hlasů a obrazů doslova pronikají našimi hlavami. Naše smysly neregistrují ani radarové, ani kosmické paprsky. Necítíme dokonce ani smrtelné dávky radiace či rentgenového záření. Ultrafialového záření si všimneme, až když si na slunci spálíme záda. Jediný fragment celého spektra elektromagnetických vln, který je člověk schopen přímo vnímat, je extrémně úzká oblast viditelného světla s vlnovou délkou mezi 0,0004 a 0,0008 mm a sousedící infračervené záření v rozpětí 0,0008 až asi 0,3 mm.

Není to neuvěřitelné?

Obdobným způsobem také chápu různé existenční roviny veškerenstva: představuji si je jako rozdílné frekvence reality. Setkávání a částečné prolínání s jinými úrovněmi existence se i na zemi vyskytuje velmi často, těchto „doteků“ si však zpravidla nevšimneme. Podle starých textů i pozorování mnoha výjimečně citlivých jedinců sdílíme naši Zemi nejen se zvířaty, ale i s jinými bytostmi z našeho samárického okolí: s duchy, démony a s některými druhy nižších nebeských bytostí [*déva*]. Dětské pohádky a některé z příběhů UFO možná nejsou ani tak „pohádkami“ jako spí-

še docela zajímavými záznamy samsárické difúze existenčních sfér.¹⁴ Naši předkové byli pravděpodobně v tomto směru mnohem otevřenější a vnímavější — jenže i zranitelnější. Dnes, i když tyto fenomény příležitostně zkříží zorné pole našich smyslů, je většinou ani nezaregistrujeme. Všimneme-li si jich podvědomě, naše vnímání není vybaveno je interpretovat. Naše mysl je v současné době příliš výlučně nasměrována na pozemskou frekvenci reality.

Se zdrcující pravděpodobností nejsme jedinými obyvateli veškerenstva. Podle buddhistických textů se naše lidská realita nachází na spodním konci samsárické stupnice. Pod lidskou úrovní je klasifikována pouze říše zvířat, duchů, démonů a různé typy pekel. Směrem nahoru s námi sousedí šest druhů nebeských sfér. Všechny spodní světy, náš lidský svět a nejnižší nebeské říše představují obvyklý rozsah lidského přerozování. V procesu přerození mění zpravidla bytost rovinu existence v souladu s karmou, která se aktivuje v době smrti. Texty naznačují, že se i do nižší andělské sféry přerodí bytost jen zřídka. Jak vzácné potom musí být znovuzrození do vyšších existenčních rovin¹

Nad nebeskými sférami je šestnáct jemnohmotných říší „bohů“. To jsou již zcela odlišné druhy reality. Materie těchto božských světů má podstatně jemnější charakter, pozemské formy hrubé hmoty se zde nevyskytují již vůbec. Kromě zcela zjemnělých mentálních funkcí je smyslové vybavení těchto bytostí omezeno na vnímání vizuálních a sluchových jevů. Délka života se zde počítá na eony.

Ještě čistší a subtilnější jsou čtyři nehmotné sféry. Na těchto úrovních materie neexistuje. Blažené bytosti těchto existenčních rovin jsou oproštěny od jakékoli tělesnosti

[14] Ve starých textech je mnoho zmínek o obrovských mytických hadech [*nága*]. Jen málokdo byl schopen je vidět. Některá z údajných pozorování „lochnesské příšery“ by se docela dobře shodovala s dávnověkými popisy.

Rozsah lidského smyslového vnímání

Vědecká tabulka elektromagnetických vln se zde ocitá v juxtapozici k prastaré buddhistické tabulce existenčních sfér Veškerenstva. Tyto dvě tabulky spolu nemají žádnou skutečnou spojitost. Jediné, co je na nich překvapivě podobné, je silná vymezenost lidského vnímání na jistou velice úzkou oblast celého spektra. Šedým rastroem podložená horizontální pole značí rozsah lidské smyslové citlivosti.

elektromagnetické vlny

„samsára“ — 3 sfér existence

		délka vlny přirovnaná k přibližné velikosti různých objektů	
	kosmické záření	● 10-16	< subatomární částice
*		● 10-14	
	gama-radiace	● 10-12	jádro atomu
		● 10-10	
	rentgenové paprsky	● 10-7	atom
	ultrafialové záření	● 10-4	gen
	viditelné světlo	● 5 x 10 ⁻⁴ mm	buňka
	infračervené světlo	● 10-3 mm	částička prachu
	mikrovlny	● 0,1 mm	zrnko písku
	radarové vlny	● 5 mm	zrnko rýže
	FM-rádiové vlny	● 3 m	pokoj
	televizní vlny	● 5 m	chata
	AM — rádiové střední vlny	● 50 m	stavení
	dřívější rádiové dlouhé vlny	● 500 m	stadion

materiální sféry (bytosti bez těla)	4	• imateriální sféry
suddhavása „Čisté příbytky“	5	• jemnohmotné sféry
bytosti bez mysli	1	•
oblasti bohů	10	•
vyšší nebeské sféry	4	• šťastné smyslové sféry
nižší nebeské sféry	2	•
lidská sféra	1	•
sféra zvířat	1	• nešťastné smyslové sféry
říše hladových duchů	1	•
démoni	1	•
říše pekel	1	•

a jsou vybaveny pouze nejčistším druhem mysli. Bez hmotné skutečnosti zde neexistují nejen žádné materiální objekty a tvary ale ani smyslové orgány a s nimi spojené smyslové funkce, jako zrak, sluch, čich, chuť a hmat. Komunikace v našem slova smyslu na této úrovni není možná.

Když mluvíme o různých rovinách samsárické existence, míníme tím vždy obojí: jistý druh mysli provázený odpovídajícím typem materiality. (Jedinými výjimkami jsou zmíněné čtyři imateriální sféry a jedna těžko představitelná oblast jemnohmotných bytostí bez mysli.)

Vedle mysli a materiality je další velké mystérium existence čas. Základní formě mentálních a materiálních formací přisuzuje abhidhamma vysoký stupeň reality. Pojmu času však nejvyšší realita přisouzena není.

Čas je v samsáře velmi relativní fenomén, který plyne v různých existenčních sférách nestejnou rychlostí. Také délka života je v samsáře extrémně různá a nepředstavitelně vzrůstá s každou vyšší úrovní existence. Možná že existuje vztah mezi rychlostí času a „hustotou“ mysli a hmoty. Zdá se, že čím jemnější je rovina existence, tím pomaleji se čas odvíjí. Některé pasáže v textech naznačují, že plynutí času v těchto oblastech je extrémně odlišné od času pozemského: sto let na Zemi odpovídá jednomu dni v nebi *Távátimsa*. Na druhé straně ale můžeme velmi těžko odhadnout, jak vyšší bytosti plynutí svého času vnímají a prožívají. Vždyť i pro nás lidi — bez ohledu na křemíkové hodinky — čas ubíhá při různých příležitostech velmi nestejně.

V nehmotných existenčních sférách je doba života považována za nejdelší. Některé duchovní tradice udávají „věčnost“ jako charakteristiku existence božských bytostí. Zůstává nejasné, co kdo označením bůh nebo Bůh vlastně rozumí. Je-li však bohem míněna bytost, pak z hlediska Buddhovy nauky by tzv. věčnost měla být chápána spíše jako *asankheyya* — životní období „Velkých bohů“. Je to

nepředstavitelně dlouhá časová perioda, časové nevyslovitelné, které je považováno za nezměřitelné. Čtyři takové *asankheyya* se rovnají časové propasti zvané *mahá-kappa*. Probudme trochu svou představivost: Ve starých komentářích je délka existence v nehmotných sférách udávána v rozpětí 20 000 až 84 000 *mahá-kappa*. Ve snaze přiblížit tyto údaje pojmům současné doby dovolím si to zde s jistým úsměvem interpretovat jako období 84 000 „velkých třesků“. Přerození v jemnohmotných a nehmotných sférách může být dosaženo pouze realizací pokročilých stupňů v meditaci *samatha*.

O nibbáně je řečeno, že je bez minulosti a bez budoucnosti. Nibbána je považována za bezčasovou.

Když zde probíráme celé spektrum existenčních úrovní směrem „zespoda nahoru“, tzn. od nejnižších oblastí až po nehmotné sféry, postupujeme směrem zvyšující se čistoty, jemnosti a subtilnosti mysli i materiality. Je možná zajímavé si uvědomit, že podobným směrem se v principu vyvíjí také meditace soustředění (*samatha*). Tento typ meditace vede k množství barvitých realizací, jako např. k transcendenci smyslovosti, k transcendenci ega do velké Jednoty všeho se vším, k realizaci nekonečnosti a neohraničenosti vědomí apod. Různé stupně meditačních vnorů (*džhány*) jsou také označovány jako jemnohmotné a nejvyšší čtyři stupně jako nehmotné.

Snad se hodí na tomto místě ujasnit, že v meditaci vipassaná není čistota a zjemnělost mysli indikátorem pokroku vhledu. Základní mentální čistota je primární podmínkou každého smysluplného duchovního vývoje, ale pokročilé formy samathových vnorů jsou v meditaci vipassaná brány jako prospěšné, nicméně „nepovinné“ rozšíření výcviku. Vhled vipassaná má proniknout nejen vrstvami pojmové i nadpojmové relativní reality, ale ve své kulminaci potřebuje proniknout třemi oponami nevědomosti: iluzí stálosti,

iluzí skutečného samsárického štěstí a iluzí vlastního neměnného centra či esence, označované často jako „já“, duše, „vyšší Já“ apod. Podmínkou pro tuto realizaci není bezedný klid, transparence a stálost mysli, nýbrž úplné „odulpění“, neztotožňování a nezávislost na jakémkoli druhu prožívání.

Materialita

Předcházející kapitoly tohoto pojednání jsou psány velmi volným stylem, nicméně v úzkém souladu s Buddhovým učěním. Podložit následující úvahu o „nehmotnosti“ hmoty citacemi z pálijského kánonu by bylo obtížnější, ale i to je možné. V textu Samjutta-nikája 22,95 nalezneme místo, kde Buddha přirovnává hmotu ke „kusu pěny“ a k „bublinám na řece Ganze“.

Všichni jsme velmi navyklí vnímat hmotu jako pevnou, předmětnou, stabilní a substanciální záležitost. Na následujících stránkách ohýbám pravdu vědomě a záměrně na druhou stranu a snažím se poukázat na její neuvěřitelnou „nepředmětnost“.

Abhidhamma théravády nedeklaruje materialitu v konečném smyslu ani jako substanciální, ani ne substanciální, a ponechává tento jemný bod otevřený.

Když se meditující podrobí systematickému výcviku v některém barmském klášteře, možná že se jeho meditace přiblíží k zážitku nejzazší skutečnosti a celé jeho prožívání se mu ukáže být pouhým velmi dynamickým procesem vznikání a zánikání mentálních a materiálních jevů. Označit materialitu této úrovně jako hmotnou nebo nehmotnou se stejnou měrou nehodí, protože to nevystihuje charakter a podstatu takové zkušenosti.

Nicméně nehmotné chápání materiality je podle mého názoru pravdě blíže a také výmluvněji poukazuje na nepopsatelnou povahu hmoty. Vědoucí učitelé meditace se shodnou na souhrnném závěru, že hmota, jak ji známe, je viditelným projevem neviditelných sil a kvalit.

Buddha by si býval jistě nepřál, aby jeho žáci nad těmito věcmi příliš hloubali. Racionální mysl nemá velkou šanci uspokojivě obsáhnout tuto úroveň skutečnosti. Dostaví-li se vhled tohoto druhu, je to v pořádku. Zůstane-li celá tato oblast mimo zřetel meditujícího, mnoho to neznamená. Správný vývoj meditace vhledu se může odvíjet i jiným způsobem.

Důvod, proč jsem zde zařadil tuto úvahu, netkví v tom, že bych si chtěl pohrát se zajímavým intelektuálním námětem. Nehmotné chápání materiality mi dovoluje popsat a vysvětlit existenční roviny mnohavrstevné samsáry logičtějším a souvislejším způsobem.

Přeji vám hezký výlet.

Úvahy o samsáře vedou mysl do neobvyklých poloh. Mnohdy si přitom položíme otázku, jak dalece jsou ostatní roviny existence pevné, tvrdé a substanciální? Existují-li vůbec, nejsou bytosti jiných světů tak trochu průhledné a prostupné? A v případě, že mají také nějaké nohy, nemůže například omylem jedna projít skrze druhou? Myslím, že odpověď by mohla znít následovně: Hustota našeho materiálního světa nemá základ v nějaké skutečné plnosti, hutnosti a předmětnosti hmoty, nýbrž v našem dojmu o její plnosti a masivnosti. Zrozením do některé existenční formy jsou bytosti automaticky naladěny na určitou frekvenci mysli a materiality. Mírou intenzity iluze „hmotnosti“ vnímají pak objekty jejich světa jako zcela hutné, celistvé a substanciální.

Náš svět se nám jeví tak realistický: Můžeme postavit dům z cihel, a on se nerozpadne, můžeme přejít řeku po mostě, a nespádneme do vody. Stejně i obyvatelé jiných existenčních rovin vnímají své světy jako plně reálné, pevné a materiální. Když Thorwald Dethlefsen ve svých esoterických přednáškách pojednával o relativnosti našeho hmotného světa, použil následující analogii: Ve snu také máme silný pocit materiální skutečnosti. Když se nás snaží dostihnout nepřátelé a příšery, vyběhneme horempádem po snovém schodišti, a ty schody se pod námi neprolomí. Jsme-li uzamčení v místnosti bez možnosti úniku, nemůžeme se dostat ven! Pak se náhle probudíme a pokusíme se tomu usmát: „Uf, byl to jen sen!“ No dobře, sen. Ale jak si potom vysvětlíme to propoceně pyžamo?!

Na rozdíl od mnoha esoterických učení théravádový buddhismus nezastává postoj, že by naše tělo a hmotný svět kolem nás byl pouhým druhem kolektivní halucinace. Původní učení, jak ho formuloval Buddha, vykazuje vždy zřetelný sklon k praktické stránce věci a systematicky se vyhýbá teoretickým spekulacím, v nichž můžeme snadno strávit celý svůj život.

V théravádě je okolní svět považován za víceméně reálný, Buddhovo učení však rozeznává různé stupně reality. Příklad snového světa jsem uvedl pouze proto, abych poukázal na relativnost „hmotnosti“ tzv. materiálního světa.

Rozsáhlé a nákladné výzkumy jaderné fyziky vedly ke zjištění, že atomy hmoty jsou především nesmírně prázdné. Představíme-li si například jeden atom železa zvětšený do velikosti stadionu, jádro tohoto atomu by bylo mnohem menší než fotbalový míč — mělo by velikost asi tak lískového oříšku. Vír elektronů okolo jádra je považován za téměř imateriální. Fyzikům dělá potíže nalézt něco prokazatelně hmotného dokonce i v samotném atomovém jádru. Je pro nás opravdu velmi obtížné srovnat si tuto vizi nukleární

prázdnoty jednoho atomového oříšku na každých tři sta metrů s naší zkušeností — řekněme kladiva, symbolu tvrdosti, hutnosti a pevnosti.

Také v pokročilé meditaci se vjem hmoty zjasní a zpřesní do vnímání čtyř elementů (*mahá bhúta*), nebo přesněji do vnímání čtyř typů různých materiálních charakteristik. Představa hmotných předmětů se začne rozplývat a meditující se dostane k poznání toho, co je na hmotě jedině plně reálné: dostane se k zážitku elementárních charakteristik, jako je tvrdost, struktura, měkkost, tlak, rozsah, pohyb, stabilita, teplota, barva atd.

Tyto materiální vlastnosti jsou konečnou, nejzazší skutečností hmoty, jenže — jak už možná cítíte — samy o sobě tyto vlastnosti žádnou hmotnost nemají. Když zažijeme tvrdost, tíhu, barvu, tvar, na tom přece není nic hmotného nebo předmětného. V nejvyšším smyslu ani na samém počítku „hutnosti“ nenalezneme nic hutného a na ponětí „hmotnosti“ nic opravdu hmotného. To naše vnímání, naše konceptuální mysl vytváří z těchto holých smyslových vjemů *představu* substanciálního hmotného těla, hmotných předmětů, hmotného vesmíru.¹⁵

Na úrovni nejzazší, pravé reality je hmota zcela jiný fenomén než na úrovni „světa kolem nás“, jak jej obvykle prožíváme v denním životě. Způsob, jakým vnímáme a nazíráme materialitu, se mění a posouvá s prohlubujícím se vhledem vipassaná. Co se především mění, je poměr čistého vnímání a přídavných mentálních konstrukcí. V našem běžném životě je vnímání čistých smyslových vjemů prakticky udušeno bujením interpretujících pojmů a představ. Jednou z funkcí meditace vipassaná je očistit vlastní zážitek od vrstev kon-

[15] Základní fyzikální principy platí i pro tento ne-tak-docela-hmotný obraz světa. Jógini, kteří se mohli vznášet ve vzduchu, kráčet po povrchu vody a ponořit se do země, byli řídkým jevem i za dob Buddhy.

ceptuálních přemaleb, abychom mohli vidět věci stále více tak, jak skutečně jsou.

Pojmy jsou mentální konstrukce, které si vytváří naše mysl. Do této kategorie spadají všechny mentální reprezentace věcí, předmětů, procesů, akcí, kvalit apod. Dalo by se říci, že pojmy jsou jako obrázky nebo fotografie pravé skutečnosti. Pojmy mají dvě vrstvy nebo dva stupně. První je stupeň jazyka, slov, označení, jmen a konceptuálního myšlení. Druhý stupeň tvoří neverbální významy a představy.

Verbální a neverbální druhy pojmů většinou vyvstávají v naší mysli společně a navzájem se podporují. Někdy se však tyto dvě úrovně pojmů mohou vyskytnout také odděleně. Když myšlení v naší mysli ustane, ještě to neznamena, že by mysl byla plně mimo oblast pojmů. Většinou se takový zážitek ještě stále nachází v oblasti druhé úrovně pojmů, kdy věci vnímáme v kategoriích funkce, vhodnosti, použitelnosti, obeznámenosti, přiměřenosti, potřeby atd., a v kategoriích jejich vnějších znaků, jako např. tvar, velikost, umístění, váha, vztah k ostatním věcem atd.

Jestliže se v meditaci osvobodíme od našeho chronického sklonu vše vnímané okamžitě halit do pojmů a myšlenek a navíc zjemníme všechny mentální procesy, naše vnímání hmoty (stejně jako i ostatních objektů vědomí) se zpřesní a otevře do vnímání rychlého sledu základních „mentálních ponětí“ (dhamm), tj. do vnímání základních prvků (komponentů) nejzazší reality.

Toto „otvírání-zpřesňování“ může mít různé intenzity. Proud zkušenosti může pokračovat jako předtím, ale naše mysl přestane vytvářet obvyklé mentální konstrukce okolo smyslových a mentálních vjemů, přestane se prožívání „zmocňovat“ a „uchopovat“ je. Meditující pak může poznat, že ona „ponětí“ jsou vlastně jakési „mentální cihly“, ze kterých je celý náš svět, celá naše relativní skutečnost sestavena. Na tomto stupni vzhledu jsou i pevnost a hmotnost roz-

poznány jako pouhé počitky, „ponětí“, které zapříčiňují, že věci nám připadají masivní a substanciální.

To, že se nám předměty jeví jako pevné a kompaktní, je jedna z funkcí tzv. „elementu země“. Když „montážní“ aktivity našeho vnímání dočasně ustanou, stanou se všechna ta „ponětí“ (mentální cihličky) zjevnými. Podobají se potom tak trochu různým barvám malířovy palety, které jsou vždy připraveni sestavit další obraz. Na obvyklé úrovni prožívání mluvíme o těle, materiálním světě, předmětech, prostředí, kosmu. Na stupni nejzazší reality je tzv. hmota vnímána jako materiální fenomén.

Myslím, že cítíte ten podstatný rozdíl.

Ještě zřetelněji si můžeme uvědomit rozdíl mezi konvenční a konečnou realitou na příkladu televizního programu, který jsem zmínil v první části.

Náš životní příběh se odvíjí na obrazovce našeho vědomí. Naše žití se v mnoha směrech podobá situaci, kdy sledujeme televizní program a jsme jím zcela pohlceni. Cílem meditace vipassaná je vidět realitu takovou, jaká skutečně je. V rámci našeho přirovnání to znamená začít stále více rozumět práci scénáristy, producenta, režiséra, herců, kamera mana, osvětlovačů a střihačů. S postupujícím porozuměním a vzhledem připisujeme stále méně důležitosti samotnému ději příběhu. Mihotavé obrázky na obrazovce ztratí postupně přitažlivost, a my začneme vnímat zapnutý televizor. Nakonec si možná uvědomíme i obrazovku, po které létá v řádcích světelný paprsek a vytváří obraz.

Skutečná realita televizního filmu je tak malá!

Zavraždění milenci nejsou skuteční; celý příběh je pouhou fantazií autora. Všechny filmové role jsou předstírány profesionálními herci. Mnoho druhů filmových triků je použito k zesílení efektu, aby divák zcela podlehl iluzi. V době sledování programu jsou skutečné pouze magnetické impulsy na videopásce ve studiu, televizní vysílací vlny, zapnutý

televizní přijímač a světelný bod, který kmitá po obrazovce. Obdobně drastický je posun z relativní reality k té nejzazší.

Na druhé straně bychom si neměli myslet, že náš relativní svět je úplně neskutečný. Chyby a omyly jsou také fakta. Stejně tak i mylná, iluzorní představa má jistou realitu — a co je nejdůležitější — má také své následky. V pasti samosáry nás drží nevědomost, přelud a iluze a nikoli vnímání pravé skutečnosti.

Většina našeho snažení v životě je nasměrována — vyjádřeno symbolicky — na pořizování lepších „TV přijímačů“, na „chytání“ lepších interaktivních programů a her, na budování citlivějších antén k příjmu jiných, „nebeských“ kanálů atd. Buddha naproti tomu zřetelně učil „televizi“ nechat být a také ji dokázat vypnout.

Objektivní hmota

Je tu ještě téma, kterým jsme se dosud přímo nezabývali, takzvaná „objektivní hmota“. „Objektivní hmotou“ zde nazývám to „něco“, co je zdrojem podnětů a impulsů pro smysly. Na předcházejících stránkách jsme se zabývali *zážitkem* „objektivní hmoty“. Mysl interpretuje všechny smyslové počitky svým vlastním způsobem v souladu s aktuální úrovní poznání a vhledu a také v souladu s „frekvencí“, na kterou je naladěna — o tom není pochyb. Měli bychom rozlišovat mezi impulsy a počitky, ze kterých mysl utváří obraz materiálního světa na jedné straně, a „objektivní hmotou“, jaká skutečně je, na straně druhé.

V souvislosti s „objektivní hmotou“ se vynořuje řada otázek. Má hmota svoji vlastní nezávislou existenci? Může existovat bez mysli, která si ji uvědomuje? Existuje vůbec?

Existuje „někde tam venku“, nebo jde o produkt mysli? Je stejná pro nás pro všechny, nebo každý žije ve svém privátním světě?

Materialita je v théravádové abhidhammě jednou ze čtyř nejzazších (podmíněných) realit. Abhidhamma ale nedává žádnou odpověď na otázku, jak dalece pravdivě a jak přetvořené či zkomoleně naše smyslové vnímání reprezentuje ony „objektivní objekty“ (jestli vůbec reprezentuje nějaké vnější „objekty“). Zůstává na studentově úrovni vhledu a vlastního poznání odvodit (anebo neodvodit) další souvislosti a konsekvence. Je pravdou, že teoretické úvahy o charakteru „objektivní hmoty“ nemají přímou souvislost s osvobozením mysli.

Pamatuji se, že když jsem byl velmi malý, zavřel jsem jednou pevně oči a zeptal se matky: „Mami, vidíš mě?“

„Objektivní hmota“ je zcela mimo dosah našeho chápání. Je pro nás nemožné představit si materialitu, aniž bychom k ní nepřipojili alespoň základní vrstvu pojmové interpretace a doprovodu. Jediné, co o ní můžeme říci s jistotou, je to, že není tím, čím se nám jeví být. Ne v tom smyslu, že by dláto bylo z pohledu vyšší reality měkké nebo kladivo lehké, ale spíše ve smyslu úplně odlišného druhu existence, než jaký normálně předpokládáme. („Materiální objekty“ by byly například pouhé svazky oscilujících magnetických polí nebo různé typy narušení původní celosti atd.)

Obecně řečeno, není možné vnímat hmotu přímo bez základní interpretace naším vnímáním. Abhidhamma vysvětluje, že základní charakteristikou jakékoliv materiality je, že (na rozdíl od mentálních procesů) nemá schopnost „si uvě-

domovat". Hmotu si uvědomíme jen tehdy, když se stane předmětem vědomí. Z toho důvodu bude vnímání hmoty vždy úzce odvislé od úrovně vědomí, které si ji uvědomuje.

Takzvaný „okolní svět“ můžeme ve skutečnosti zažít pouze prostřednictvím odlesků „objektivní hmoty“ na citlivých částech smyslových orgánů, kde tyto podněty vyvolávají fyzické nebo chemické změny — například na sítnici našeho oka. Tyto počitky jsou pak formou mikrosignálů převáděny nervovou soustavou do mozku, kde se stávají objekty našeho vědomí. Naše vnímání pak vytvoří z těchto impulsů dojem předmětu. Jak vidíte, je to dlouhá cesta např. mezi „láhví“ v mé mysli a konkrétní formací „objektivní hmoty“, ke které se má představa vztahuje.

Podle abhidhammy je hmota (správněji bych ji měl nazývat *rúpa*, to je originální pálijské slovo) vytvářena funkcí čtyř základních elementů (*dhátu*): země, vody, ohně a vzduchu. Toto je samozřejmě velmi zjednodušené pojetí. Pronikneme-li hlouběji do učení abhidhammy, elementy dostanou mnohem přesnější označení. Zde jsou definovány spíše jako různé základní charakteristiky nebo „materiální vlastnosti“: 1) tvrdost, měkkost („země“), 2) tekutost, soudržnost („voda“), 3) teplota, zrání („oheň“), 4) pohyb, rozsah („vzduch“). K těmto čtyřem se přidružují nejméně čtyři další doprovodné vlastnosti jako barva, vůně, chuť, výživná esence a další.

Zde si opět můžeme připomenout analogii míchání barev: stejně jako vytvoříme všechny barevné odstíny světa mícháním tří základních barev, podobně je možné vytvořit všechny druhy hmoty-materiality kombinací čtyř „velkých elementů“ (*mahá bhúta*). Na dojmu „hmotnosti“ materiálních objektů se ale hlavně podílí element „země“ — *pathaví dhátu*.

Pozdější buddhistická literatura vysvětluje rúpu jako jev, který je vytvářen nepředstavitelně rychlým vznikáním a za-

nikáním submikroskopických částic — trochu na způsob dnešních atomů. Tyto tzv. kalápy jsou tvořeny různou kombinací zmíněných čtyř základních elementů a několika dalšími doprovodnými vlastnostmi.¹⁶

Snad nejpodivnější poselství o mysteriózním charakteru materiality nám posílá abhidhamma v definici původu nebo příčiny hmoty. Jako jedinou příčinu anorganické materie abhidhamma zmiňuje „*utu*” — klima. Toto vyjádření je těžké pochopit. I když vezmeme v úvahu, že „klima” je v abhidhammě pouze symbolický název pro mnohem komplexnější a detailnější fenomény, bez velmi pokročilých a abstraktních forem vysvětlení nebudeme schopni pochopit smysl tohoto výroku.

Samozřejmě pokud bychom byli ochotni si vypůjčit vysvětlení z moderní fyziky, mohli bychom říci: Klima také znamená teplotu. Teplota představuje formu energie. Hmoty podle teorie relativity není nic jiného než uložená nebo „uzamčená” energie: $m = E/c^2$. Zde se staré učení podivuhodně přibližuje k postoji moderní fyziky, avšak myslím si, že v osvěcených myslích „zřelců” dávných dob bylo jiné, pravděpodobně vyšší poselství.

Jako malé cvičení bych doporučil chápat hmotu jako „vykrytalizovanou” energii. Možná že to není zcela správné pojetí, ale připomene nám, že způsob, jakým vnímáme náš svět, není jediný možný a zajisté ne ten „nejzazší”.

[16] Osobně mám dojem, že staré komentáře nerozlišují dostatečně jasně mezi „objektivní hmotou” jako takovou a naším vjemem hmoty. V mém chápání se nauka o „čtyřech elementech” nevztahuje ani tolik na to, že by se „objektivní hmota” doslova skládala z těchto elementů, nýbrž na naše vnímání hmoty. Náš vjem „hmotných” objektů je vytvářen v mysli vzájemnou funkcí zmíněných čtyř „materiálních” charakteristik.

Hmotnost duchů

Úvahy o hmotnosti jiných rovin existence nás přivedou k hlubšímu porozumění vlastní reality. Jestliže lidský svět, tak jak jej známe, je vposledku vystaven z „materiálních ponětí“ a konceptů, jsou na tom jiné roviny existence obdobně. Náš svět a život jsou naprosto relativní. Existence v jiných rovinách samsáry je také zcela relativní. Ale zacházejme s tímto zjištěním velmi opatrně: V našem životě, v našem světě — relativním jak jen může být — jsou pro nás věci a události skutečné a mají své plné následky. Utrpení samsáry je pro ty, kdo jsou v ní chyceni, zcela reálné.

Barvy, kterými Buddha zobrazil samsáru, jsou velmi ponuré, někdy dokonce hrozné. Všechny vyšší, blažené úrovně samsáry jsou osídleny velmi řídky. Většina bytostí se tísní v nízkých a nejnižších sférách existence. Život na lidské úrovni je prezentován jako období samsárické „dovolené“. Pro většinu lidí pokračuje existence po smrti v některé z nižších sfér. Dosažení nebeského znovuzrození patří jen málu bezúhonných.

Tradiční spirituální učitelé mohli v průběhu dějin s úspěchem používat úděsného líčení pekel jako působivého prostředku jak povzbudit k duchovní praxi. Západní lidé současné doby se ke spirituální cestě cítí inspirováni spíše pozitivními hodnotami, jako je pravda, čistota, moudrost, pravost, vysoký morální standard, osvícení atd. Nicméně jedním bodem této kapitoly zůstává — držte si hlavu oběma rukama —, že peklo, jak to tak vypadá, opravdu existuje!

Nevím, jak dalece berete nauku o karmě, znovuzrození a samsáře jako skutečnost a do jaké míry o ní pochybujete nebo s ní nesouhlasíte. I když vůbec nevěříte tomu, co prakticky všechna velká náboženství a duchovní směry celého světa nezávisle na sobě v té či oné formě prohlašují, udělejte

si chvilku času a zkuste si představit, jaké by to bylo, kdyby náboženství měla pravdu. Nemusíte tomu všemu věřit. Jen si to zkuste podrobně, spolu se všemi konsekvencemi, které by to pro vás mělo, představit.

Kontakt s „vnějším světem“ navazujeme pomocí pěti smyslů a mysli — to je vše. V meditaci to můžeme zažít jako místnost s pěti malými okny. Může to chvíli trvat, než si uvědomíme, že tato místnost nemá dveře, že se z ní nikdy nelze dostat ven. Může to chvíli trvat, než si uvědomíme plnou chuť samsáry. Jsme chyceni, jsme beznadějně polapeni, jsme uvěznění! Buddha učil dhammu, aby ukázal cestu ven z vězení. Pouze ve stavu nibbány přestává samsárické vězení stejně jako vězeň existovat.

Pár slov navíc...

Porozumět karmě, znovuzrození a samsáře není nezbytný předpoklad pro správné praktikování meditace vipassaná, je to však velmi užitečné vybavení jak pro náš život, tak i pro náš pokrok na spirituální cestě. Toto trojí učení tvoří rámeček celé Buddhovy nauky.

Nedávno různí učitelé představili inovující interpretaci dhammy, která se zaměřuje na současný život a nechává minulé a budoucí existence víceméně stranou. Učení karmy, znovuzrození a samsáry má v tomto pojetí samozřejmě novou, pozměněnou pozici. Karma je zde vysvětlena ve formě „okamžité“ a „střední“ perspektivy. Nemluví se tu tím pádem o plných následcích, nýbrž o tendencích k určitým následkům. Znovuzrození je pojímáno jako vznik a zánik každého momentu mysli; někdy jako vznikání a zánikání sebestředného pocitu „já“. Sféry samsárické existence jsou interpretovány jako různé stavy mysli — takže silná nenávisť, vztek a agresivita je vlastně zážitek pekelného ohně, náruživá chtivost a stále se vracející smyslový hlad jsou jako krátkodobá mentální přerození do říše duchů.

Když se v naší mysli rozprostře tupost a hloupost, klesli jsme na úroveň zvířat, směsice dobrých a špatných tendencí je typická pro lidskou úroveň existence. Když jsme závistiví, soutěživí a máme potřebu ovládat druhé, naše mysl se podobá mysli démonů. Jemná, inteligentní radost je náznakem

života nebeských sfér, subtilní vědomí vysokých stavů meditačního pohroužení v sobě nese kvality srovnatelné s blažeností různých božských příbytků. Tato moderní interpretace dhammy a nová aplikace nauky o karmě, znovuzrození a samsáře jistě odpovídá duchu Buddhova poselství, i když Buddha sám to tak neučil.

Mnoha lidem ze Západu tato „praktická“, „pozemská“ prezentace dhammy značně usnadnila přístup k Buddhovu učení a k meditaci vipassaná. Toto pojetí se drží stranou všech náboženských elementů, a je tudíž vhodné pro lidi, jejichž mysl není rozšířena spirituální dimenzí víry. Rozhodně nechci snižovat hodnotu a význam této perspektivy. V jistém smyslu je snad dokonce blíže pravdě přítomného momentu ve smyslu „zde-a-nyní“. Ale měli bychom si uvědomit i její limity. Tato perspektiva nereprezentuje celou dimenzi Buddhova učení. Zaměřuje se na vybrané a k vlastnímu účelu přizpůsobené části nauky.

Druh inspirace a naléhavosti k praktikování dhammy, který vychází z původní „plné“ formulace učení, není stejný jako druh inspirace, který načerpáme z nového, pragmatického přístupu. Pro mě osobně byla původní formulace učení velmi důležitá a velmi mi pomohla. Byla a stále ještě je jedním z ústředních podpůrných faktorů mé praxe dhammy. Existují ale i jiné důvody, proč bychom měli respektovat původní formulaci nauky: Jestliže pustíme ze zřetele nekonečné znovuzrozování, ztratíme tím také povědomí dlouhodobých karmických vztahů a spojitostí. Zákon karmy se bude jevit nejasně a nezřetelně. Získáme tak neúplný a nesprávný obraz o rozsahu našeho samsárického „onemocnění“ a stanovíme tím pádem nesprávnou diagnózu. To pravděpodobně povede k volbě nevhodného nebo nedostatečného druhu léčby.

Nevezmeme-li na zřetel extrémně dlouhá období času, těžko rozeznáme rozdíly mezi typy osvobození, jak je pre-

zentují různé spirituální směry. Například v transcendentních vnořeních se mysl extrémně uvolní, povznese a zjemní, pocit odděleného já ustoupí. Výsledná jednota myslí, někdy vnímaná jako „*unio mystico*” — mystické sjednocení nebo jako jednota s Bohem, může pak v meditujícím vyvolat dojem konečného a definitivního vítězství a osvobození nad hrozbou samsárické neutěšenosti.

Podle Buddha jsou i ty nejvyšší samsárické pozice myslí stále ještě limitovány v mnoha směrech. Jsou stále ještě subtilně podmíněné a pomíjivé, jsou složeny z momentů vědomí, postrádají skutečný vhled do povahy myslí, těla a světa. Nejzazší závoj nevědomosti není zcela proniknut.

V Buddhové vizi nespočetných eonů, ve vizi naprosté nezměrnosti času, je i tzv. „věčná” existence bytostí v božských sférách (stejně tak i v peklech) rozpoznána sice jako nesmírně dlouhé životní období, které ale přece jenom má svůj konec a vede k novému přerození.

Výsledek znovuzrození je prakticky vždy nejistý. Jestliže prospěšná karma je spotřebována, nebo se neprospěšná karma začne aktivovat, bytost v procesu znovuzrození zákonitě klesne do některé nižší, anebo dokonce do velmi nízké úrovně existence. Pokud probíhá proces smrti a znovuzrození, ani ta nejznamenitější existence v nejvyšší oblasti samsáry neznamena skutečný konec samsárických trampot.

Kdyby se problém neuspokojivosti a utrpení týkal pouze současného a snad také toho prvního z příštích životů, bylo by po ruce mnoho řešení. Prakticky každý opravdový a hluboký duchovní směr by nabízel nějaký druh řešení a aktivní pomoci. Těžko bychom potom nalézali nějaký pádný důvod k podstoupení obtížné a náročné cesty osvobození v duchu Buddhovy nauky.

Mnoho vrcholů na „Hoře analogie“

Západní studenti, kteří se často vyznají v mnoha duchovních disciplínách, zaujmají mnohdy názor, že všechny opravdové spirituální směry na konci vedou ke stejnému cíli. Tato myšlenka není správná. Je nesprávná nejen z hlediska teorie, ale i z pozice praxe a spirituální realizace. Jestliže po jistém výzkumu prohlásíte, že všechny květiny jsou v podstatě stejné, dívky a včely nebudou s vámi souhlasit.

Je pravda, že spirituální vývoj prochází prakticky ve všech duchovních směrech podobnými stupni mentálního čištění, podobnými obtížemi, vyskytnou se podobné překážky, ale i mnohé vhledy a nové úrovně poznání; cesta vývoje prochází podél podobných mezníků a je ohrožována obdobným druhem spirituálních pastí.

Přesto přinejmenším v konečných stadiích praxe se cesty zřetelně liší a vedou k rozdílným realizacím, k rozdílným typům osvobození a k rozdílným výsledkům. Tímto tématem se můžeme podrobněji zabývat při jiné příležitosti.

Spirituální vývoj můžeme přirovnat k výstupu na obrovskou a členitou horu, která má mnoho vyvýšenin, strží, roklí i vrcholů. Z každé strany a směru bude mít jiný tvar a jinou podobu. Navíc vrchol na naší straně se nám bude jevit vyšší než ostatní vrcholy, i kdyby tomu tak ve skutečnosti nebylo. To je zákon perspektivy. Spirituální krajina je tak mnohovárná, rozsáhlá a barvitá!

Náboženství a duchovní směry se zpravidla zabývají určitým úsekem skutečnosti a jistou oblastí spirituální situace, nepostihují ale celý útvar hory. Ani Buddha zcela záměrně neodhalil vše. Nicméně v mých očích charakter jeho učení obráží ten nejobsáhlejší zorný úhel, kterého byl kdo scho-

pen: Spektrum dimenzí sahá od subatomárních komponentů až po nesčíslné vzdálené světy a galaxie. Čas je zachycen v rozpětí od nepředstavitelně krátkých momentů myslí až k cyklickému vzniku a zániku nesčetných eonů. Frekvence vědomí i existenčních sfér jsou jemně odstupňovány od nejhrubších k nejsubtilnějším. A co je nejdůležitější, učení předkládá cestu, která počíná v plné samsárické iluzi, nevědomosti a upoutanosti a vede až k dosažení volnosti, vhledu a k realizaci nibbány.

V panoramatické vizi veškerenstva Buddha rozpoznal, že neuspokojivost je univerzální, neodlučitelná vlastnost, která prostupuje všemi druhy a úrovněmi samsárické existence. Je snadné vidět utrpení hrubších typů vědomí a bídu nižších forem existence; je ale zapotřebí extrémně pročištěné vize a ostrého vhledu k rozpoznání základní neuspokojivosti v očividně krásných, jemných stavech mentálního pohroužení a v blažené existenci božských sfér.

Naše motivace k praktikování dhammy se většinou skládá ze dvou částí: Někdy jsme motivováni hloubkou moudrosti, krásou spirituální cesty a čistotou a dokonalostí jejího cíle. Inspiraci přicházející z této strany si můžeme představit jako „tažnou“ sílu. Jindy jsme hluboce zklamáni nebo zraněni životem, dostaneme strach z utrpení a začneme se děsit hororů samsáry. Motivační pohnutky z této strany můžeme chápat jako sílu, která nás „tlačí“ kupředu. Tyto dva typy inspirace se neobjevují ve stejnou chvíli. Je však dobré mít přístup k oběma druhům motivace, aby byl pokrok na spirituální cestě plynulý.

Esence Buddhova učení je nesmírně křehká. Když jsem se před nějakými třiceti lety poprvé setkal s dhammou, nemohl jsem pochopit a uvěřit, že toto subtilní učení přežilo v rukou lidí tak dlouho. Lidé obvykle pozmění, překrutí a zdeformují pravdu ještě ten samý den — a zde leží propast dvou a půl tisíciletí!

V průběhu staletí může vyvstat potřeba interpretovat původní nauku jazykem té které doby a výklad „doladit“ spirituální a mentální úrovni posluchačů. K tomu jsou různé postoje. Pokud je zachován přístup ke čtení a studiu původních textů, inovační prezentace nauky shledávám prospěšné. Podmínkou samozřejmě zůstává, že podstata Buddhova odkazu musí zůstat nezkreslena.

Trochu jinak je tomu ve směrech, kde duchovní víra je hlavní základnou systému — a to je téměř celý asijský buddhismus. Aby spirituální víra mohla plně fungovat, objekt víry musí být prohlášen za svatý, nedotknutelný a absolutní. Je-li víra nasměrována správným směrem, může se z ní stát jedna z nejsilnějších a nejmocnějších spirituálních sil, která může dopomoci k rychlému pokroku. Nevýhodou a nebezpečím víry však zůstane tendence k rozumové slepotě, nechápání a netoleranci. A tak i zde bychom si všichni měli připomenout Buddhovo doporučení udržovat spirituální schopnosti v rovnováze — v našem případě vyvážit faktor víry faktorem poznání, a naopak.

Moje starost o správné zachování podstaty původního Buddhova poselství nepramení z pouhého respektu k Buddhovu osvícení. Ve správně vyvážené formulaci a praxi nauky vidím nejlepší záruku správného výsledku. V těchto dnech prochází spirituálním světem mnoho různých typů „osvícení“ — i v samotném buddhismu...

Nalézt východ ze samsárického pomatení je nesnadný úkol. Často to znamená jít proti srsti tohoto světa. Člověk musí být velmi rozhodný, vyspělý a velice opravdový, aby dokázal jít touto cestou až do konce.

Plná realizace dhammy, provázená plným osvobozením a odpoutáním srdce ve smyslu původního učení, je bez-

pochyby nesmírně vzácná, ale zdá se, že se přece jenom ta tam stále ještě vyskytne.

Výrok jednoho výjimečného barmského *sajadó* rezonuje dodnes hluboko v mém nitru:

*Budou-li se ti jevit i ty nejjemnější sublimní sféry existence,
formy vznešené a zářící inteligence
jako plivátko —
pak jsi připraven pro nibbánu.*